ARCHIVNÍ ČASOPIS

1

ROČNÍK 73

ROK 2023

OBSAH

Pavla Slavíčková: Úvod 5

ČLÁNKY

Jana Vojtíšková: K typologii a terminologii předbělohorských písemností finanční povahy zvláště na příkladu královéhradecké městské kanceláře 7

Pavla Slavíčková: Hlavní kniha v kamerálním účetnictví a dalších účetních soustavách 18

Marie Macková: Předávací a separační protokoly šlechtického fideikomisu v 19. století (na příkladu althannovského fideikomisu v Čechách) 33

Marie Ryantová: Účty lobkovického panství Vysoký Chlumec ze 17. a počátku 18. století 42

Lenka Vrchotová: Mechanizace a její důsledky pro písemnou účetní produkci peněžních ústavů 57

Pavel Pumpr: K otázce výpovědní hodnoty písemností finanční povahy dochovaných v pozůstalostních spisech kněží olomoucké (arci)diecéze z let 1746–1783 79

Ivana Ebelová: Židovské daně v písemnostech židovské komise v 18. století 94

Zbyněk Sviták: Zavádění kamerální systematiky u zeměpanských správních institucí na Moravě 109

Autoři tohoto čísla 120

ARCHIVNÍ ČASOPIS ISSN 0004-0398

Žádná část tohoto časopisu nesmí být kopírována a rozmnožována za účelem dalšího rozšiřování v jakékoliv formě či jakýmkoliv způsobem, ať již mechanickým nebo elektronickým, včetně pořizování fotokopií, nahrávek, informačních databází na mechanických nosičích, bez písemného souhlasu vlastníka autorských práv a vydavatelského oprávnění.

INHALT

Pavla Slavíčková: Einleitung 5

ARTIKEL

Jana Vojtíšková: Zur Typologie und Terminologie von Schriftgut finanzieller Natur aus der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg, insbesondere am Beispiel der städtischen Kanzlei Königgrätz (Hradec Králové) 7

Pavla Slavíčková: Hauptbuch in der Kameralbuchhaltung und anderen Buchhaltungssystemen 18

Marie Macková: Übertragungs- und Trennungsprotokolle adeliger Fideikommisse im 19. Jahrhundert (am Beispiel des Fideikommisses der Grafen von Althann in Böhmen) 33

Marie Ryantová: Buchhaltung des Herrschaftsguts Hochchlumetz (Vysoký Chlumec) der Familie Lobkowicz aus dem 17. und frühen 18. Jahrhundert 42

Lenka Vrchotová: Mechanisierung und ihre Folgen für die schriftliche Produktion der Rechnungslegung von Kreditinstituten 57

Pavel Pumpr: Zur Frage der Beweiskraft von Schriftgut finanzieller Natur, die in den Nachlassakten von Priestern der Olmützer (Erz-)Diözese aus den Jahren 1746–1783 aufbewahrt werden 79

Ivana Ebelová: Judensteuern in den Dokumenten der Judenkommission im 18. Jahrhundert 94

Zbyněk Sviták: Die Einführung der kameralistischen Systematik in den Verwaltungsinstitutionen der Landverwaltung in Mähren 109

Autoren dieser Nummer 120

CONTENTS

Pavla Slavíčková: Introduction 5

ARTICLES

Jana Vojtíšková: On the Typology and Terminology of Financial Documents in the Period before the Battle of White Mountain as Demonstrated on the Example of the Hradec Králové Town Office 7

Pavla Slavíčková: General Ledger in Cameral Accounting and Other Accounting Systems 18

Marie Macková: Handover and Separation Records of Noble Fideicommissum in the 19th Century (as Demonstrated on the Example of the Althann Fideicommissum in Bohemia) 33

Marie Ryantová: Accounts of the Lobkowicz Estate of Vysoký Chlumec from the 17th and Early 18th Century 42

Lenka Vrchotová: Mechanisation and Its Impact on the Written Accounting Documents of Financial Institutions 57

Pavel Pumpr: On the Testimonial Value of Financial Documents Preserved in the Probate Records of Clerics of the (Arch)diocese of Olomouc from 1746 to 1783 79

Ivana Ebelová: Jewish Taxes in the Documents of the Jewish Commission in the 18th Century ... 94

Zbyněk Sviták: The Introduction of the Cameral System in the Provincial Administrative Institutions in Moravia 109

This Issue´s Writers 120

ÚVOD

S písemnostmi finanční povahy a účty zvláště se v našem prostředí dlouhodobě pojí zajímavý paradox. Ačkoliv se jedná o badatelsky oblíbené zdroje informací, ve výzkumu jejich struktury a forem se stále nachází řada bílých míst. Konkrétně v případě účetních pramenů svoji roli hraje i mezioborovost a s ní spojený odlišný postoj ekonomů, historiků a archivářů k obsahu a zpracování těchto zdrojů. I proto se na v červnu roku 2021 (po posunutí termínu z listopadu 2020 z důvodu pandemie) sešli na katedře ekonomických a manažerských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci vědci z různých oborů, aby společně na již pátém ročníku mezinárodního workshopu nazvaném *Formy a přeměny produkce v novověku: Písemnosti finanční povahy v (raném) novověku (1526–1945)* prodiskutovali nejpalčivější otázky spojené s touto problematikou a zároveň prezentovali nejnovější poznatky o písemnostech finančních povahy z období od 16. do 20. století. Z celkem čtrnácti referátů jich písemnou podobu dostalo osm, které naleznete v tomto vydání Archivního časopisu.

Na úvod se jedná o příspěvek **Jany Vojtíškové**, která se zaměřila na téma typologie a terminologie předbělohorských písemností finanční povahy, které prezentuje na příkladu královehradecké městské kanceláře. Problematice účetní terminologie se věnuje i článek **Pavly Slavíčkové**, který se zabývá rozborem hlavní (účetní) knihy a srovnává její strukturu a roli v různých účetních soustavách, primárně v kamerálním účetnictví a v komparaci s ním v účetnictví jednoduchém, podvojném a správním. Text **Marie Mackové** se věnuje rozboru předávacích a separačních protokolů šlechtického fideikomisu v 19. století, a to na příkladu althannovského fideikomisu v Čechách. Tyto písemnosti nenesou pouze čistě ekonomickou informaci, ale i po poměrně striktním znormování po roce 1854 obsahují stále celou řadu dalších, někdy i od finanční roviny dost vzdálených údajů.

Na účty lobkovického panství Vysoký Chlumec ze 17. a počátku 18. století se zaměřuje článek **Marie Ryantové**. Cílem jejího příspěvku je seznámit s těmito prameny a poukázat na jejich význam pro výzkum hospodářských poměrů na Vysokochlumecku, ale současně také přiblížit jejich výpovědní hodnotu týkající se řady nejrůznějších aspektů. Svým obsahem výjimečný je článek **Lenky Vrchotové**, který popisuje proces mechanizace v bankovním prostředí v meziválečném období. Text analyzuje možné inspirační zdroje v této oblasti a seznamuje se základními trendy tuzemského vývoje v prostředí peněžních ústavů. Na základě dochovaných ukázek z bankovní písemné produkce autorka demonstruje důsledky mechanizace bankovního provozu v praxi.

Do 18. století se časově vrací články **Pavla Pumpra**, Ivany Ebelové a Zbyňka Svitáka. První ze jmenovaných autorů se věnuje otázce výpovědní hodnoty písemností finanční povahy, které se dochovaly v pozůstalostních spisech kněží olomoucké (arci)diecéze z let 1746–1783. **Ivana Ebelová** se specializuje na židovské daně. Události 18. století se výrazně promítly i do placení židovských kontribucí –

druhů daní, jejich výši apod. Proměny daňového zatížení dokládají prameny normativní povahy a prameny povahy soupisové, na základě jejichž komparace mimo jiné ukazuje, nakolik se lišila jednotlivá nařízení od reálného života a jaká byla skutečná výše odváděných kontribucí. A konečně text **Zbyňka Svitáka** čerpá z pramenů vzniklých z působnosti zemských správních institucí na Moravě a pojednává o zavádění kamerální systematiky do tohoto prostředí. Svými závěry je tento příspěvek, stejně jako ostatní výše zmíněné texty, důležitým přínosem ke zvolené problematice. Lze tak říci, že všechny články publikované v tomto vydání Archivního časopisu významně rozšiřují naše dosavadní znalosti a pomáhají tak, alespoň z části, vymýtit na úvod zmíněná bílá místa v historii písemností finanční povahy.

Pavla Slavíčková

Oznámení redakce

Příspěvek *Účetní knihy města Brna do sklonku předbělohorského období. (Jejich geneze a charakter v kontextu knih téhož druhu z dalších moravských královských měst.)*, který taktéž zazněl na Formách V, vyjde na žádost autorek (Hana Jordánková – Ludmila Sulitková) v Brno v minulosti a dnes, 36, 2023.

Jana Vojtíšková

K TYPOLOGII A TERMINOLOGII PŘEDBĚLOHORSKÝCH PÍSEMNOSTÍ FINANČNÍ POVAHY ZVLÁŠTĚ NA PŘÍKLADU KRÁLOVÉHRADECKÉ MĚSTSKÉ KANCELÁŘE

Úvod

Bylo by chybou začít příspěvek konstatováním, že prameny finanční povahy zůstávají zcela stranou badatelské pozornosti. Vzpomeňme urbáře, jež jsou tradičně řazeny právě do této skupiny a pravidelně nacházejí badatelské využití: mezi širokým spektrem historiků i mezi diplomatiky.[1)] Příkladně též můžeme zmínit alespoň Bělohlávkovu *Knihu počtů města Plzně 1524–1525*, Vanišovu *Knihu počtů královského města Loun z let 1450–1472 a 1490–1491* či katalogové zpřístupnění brněnských početních knih Ludmilou Sulitkovou.[2)] Lze tedy úsudek modifikovat v tom smyslu, že zatímco se některé dochované prameny finanční povahy již staly objektem i diplomatického bádání (byť v některých případech před mnoha lety), jako celku jim doposud nebyla věnována systematická pozornost. Je nasnadě otázka, proč tomu tak je.

Zaměříme-li se na městské prostředí, vypůjčila bych si s dovolením poznatky z pregnantně napsaného úvodu k nedávno vydané monografii *Předbělohorské Brno* autorského tandemu Hana Jordánková a Ludmila Sulitková, které potvrzují nedostatečný badatelský zájem o hospodářské dějiny našich měst.[3)]Od této problematiky je jen krůček *ad fontes*: k finančním písemnostem městské provenience, kde má i diplomatika opravdu velký dluh. K tomu připočtěme teprve před několika lety

[1)] Jednou z posledních prací shrnující i předchozí bádání je publikace Martin Janda (ed.), *Smíšená kniha polensko-přibyslavského panství. Urbář panství z roku 1636 a opisy zejdlicovských písemností z let 1597–1618*, Červený Kostelec 2017.

[2)] Miloslav Bělohlávek (ed.), *Kniha počtů města Plzně 1524–1525*, Plzeň 1959; Jaroslav Vaniš (ed.), *Kniha počtů královského města Loun z let 1450–1472 a 1490–1491*, Praha 1979; s. 26, 33; Ludmila Sulitková (ed.), *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog. Úvodní svazek*, Brno 1998; Táž (ed.), *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog. Sv. I. Knihy městského hospodaření. Knihy početní. Komorní počty 1467–1619,* Brno 1999; Táž (ed.), *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog. Sv. II. Knihy městského hospodaření. Radní počty 1523–1619*, Brno, 2001; Táž (ed.), *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog. Sv. III. Knihy městského hospodaření. Počty města a jeho zařízení 1468–1619*, Brno 2003.

[3)] Hana Jordánková – Ludmila Sulitková, *Předbělohorské Brno*, Brno 2020, s. 9–44.

oživený zájem o dějiny účetnictví a dobové fungování účetních soustav.[4] Problém umocňuje i řada měst, jež mají úřední materii dochovanou velmi torzovitě a právě starší písemnosti finanční povahy se jim povětšinou nedochovaly.[5] Zdánlivě se vše jeví jako začarovaný kruh, z něhož prozatím není úniku.

Předkládaný příspěvek se zaměřuje na typologii a používanou dobovou terminologii předbělohorských písemností finanční povahy, kdy budou využívány zejména zkušenosti získané systematickým výzkumem královéhradeckých pramenů městské provenience dochovaných do roku 1620.[6] Bude to tedy současně zamyšlení nad možnostmi diplomatického výzkumu i torzovitě dochovaných pramenů.

Předbělohorský Hradec a dochované písemnosti finanční povahy

„*Hradec nad Labem*“, jak Hradečtí své město nazývali, náležel se svými předpokládanými 7 000–8 000 obyvateli k nejlidnatějším předbělohorským městům Čech a Moravy.[7] Do poloviny 16. století spravoval jedno z největších městských panství o velikosti 43 celých a části jedné vesnice, jež bylo po konfiskaci pozemkového majetku roku 1547 a následném rozprodání některých vesnic českou komorou okolní šlechtě významně zredukováno. Hradeckým se posléze podařilo díky navrácení některých vsí nebo jejich odkoupení vybudovat středně velké dominium s 16 vesnicemi. Zejména správa městského panství (vsí s příslušenstvím), rozvíjené obecní provozy (zvláště správa obecních rybníků a lesů) a narůstající počet daňových povinností poskytovaly prostor ke vzniku většího počtu písemností finančního charakteru vedených na hradecké radnici v chronologických řadách.[8]

Příběh hradeckého archivního fondu je nepochybně všem znám, proto pouze shrnu, že výsledkem nešetrných skartací z druhé poloviny 19. století je mj. dochování jen několika jednotlivin, které lze zahrnout do skupiny předbělohorských finančních písemností. Současně je možno podtrhnout, že se jedná o zcela náhodně

[4] Zvláště Pavla Slavíčková, *Účetnictví mezi tradicí a racionalitou v českých zemích od středověku do počátku 18. století*, Praha 2017; Zdeněk Puchinger – Pavla Slavíčková, *Malé dějiny účetnictví v českých zemích před rokem 1989*, Olomouc 2014.

[5] Z regionu východních Čech jmenujme např. bývalá královská věnná města Hradec Králové, Jaroměř, Trutnov a Dvůr Králové.

[6] K tématu též *srov.* Jana Vojtíšková, *K typologii raně novověkých úředních písemností městské provenience*, Documenta Pragensia. Supplementa IX, 2018, s. 129–143

[7] Jana Vojtíšková, *Město v době předbělohorské (1526–1618/1620)*. In: Kol. autorů, Hradec Králové, Praha 2017, s. 148.

[8] K správním aspektům problematiky Jana Vojtíšková, *Městští zaměstnanci zajišťující provoz obecního majetku. Případová studie z předbělohorského „Hradce nad Labem“*, SAP 65, 2015, 2, s. 388–460; Jana Vojtíšková – Věra Němečková, *Lesní a luční hospodaření města Hradce Králové v 16. a na počátku 17. století*, VSH 28, 2015, s. 151–188.

dochované exempláře, neboť písemnosti finanční povahy vzniklé do roku 1800 byly kompletně odsouzeny ke skartaci.[9] Vyjdeme-li z této nepříznivé situace, jistě není třeba vysvětlovat, proč Hradec nemá a nikdy nebude mít komplexně zpracované hospodářské dějiny města a panství a že nemůže posloužit k systematickému výzkumu dobové účetní problematiky. Do detailu nelze postihnout ani dějiny královéhradecké městské kanceláře a její písemné produkce. Nicméně i to málo, co se dochovalo, umožnilo problematiku uchopit a prostřednictvím moderních diplomatických metod rozpracovat. Nedílnou součástí výzkumu, jenž předcházel nové syntéze hradeckých dějin, se tak stalo i zpracování torzovitě dochované úřední materie finanční povahy a vypořádání se s její typologií a terminologií.[10] Proto uveďme, že z předbělohorské doby se pro Hradec dochoval pouze jeden rejstřík zachycující prodej dřeva („*znamená se prodaj dříví*“)[11] a pronajímání luk („*znamenají se louky ze jména sepsané u Lochynic a které louky osoby najímají*“)[12] v okolí vsi Lochenice za rok 1536, jeden koncept evidence souhrnných příjmů z let 1536–1537,[13] jeden „*registřík purkmistrskej*“ z roku 1557,[14] evidence větší části výdajů a výjimečně též příjmu peněz za rok 1590 jedním z důchodních úředníků (s několikadenním přesahem do roku 1591),[15] jedna „*registra vydání z důchodu městského*“ z roku 1605,[16] torzo urbariálního rejstříku ze závěru 16. století[17] a „*inventář*“ dobytka chovaného v obecních dvorech k roku 1615.[18] Dohromady tedy sedm písemností finančního charakteru, téměř každá z jiného období. Část pramenů je uchovávána v městském archivním fondu, část v Topografické sbírce F v Archivu Národního muzea.

[9] Jana Vojtíšková – Vít Šebesta, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí 2013, s. 7–14.

[10] *Tamtéž*, s. 72–83, 273–295.

[11] SOA Zámrsk, SOkA Hradec Králové, fond Archiv města Hradec Králové (dále jen AMHK), *Registra prodeje dříví 1536*, inv. č. 59, krabice č. 35, fol. 1r.

[12] *Tamtéž*, fol. 2r.

[13] ANM, Topografická sbírka F. Hradec Králové, *Rejstřík příjmů 1536–1537*.

[14] ANM, Topografická sbírka F. Hradec Králové, *Registřík purkmistrovskej Jakuba Bakaláře, pana hospodáře, v pondělí po Božím vstoupení příjem i vydání na groš míšenskej 1557*.

[15] AMHK, *Kniha počtů 1589–1591* (= Registra výdajů a příjmu peněz úředníka Jana 1590 (1591)), inv. č. 5155, kn. č. 3789. Na foliu 4r je odkaz na předcházející pramen: „*Po rejstřích starých léta etc. 1589 založených zůstalo za panem Janem vydání 4 kopy 35 gr. 2,5 d. č.*“ Lze tedy i pro tento typ pramene, který byl základním pro sestavení souhrnných register výdajů použít pojem registra.

[16] AMHK, *Registra vydání z důchodu městského 1605*, inv. č. 5156, kn. č. 3790.

[17] AMHK, *Seznam dávek odváděných k sv. Havlu a Vánocům městu* (= Zlomek urbariálního rejstříku), inv. č. 90, krabice č. 35.

[18] AMHK, *Inventář koní a dobytka ostatního v obecních dvorech chovaného 1615*, inv. č. 101, krabice č. 35.

Povšimněme si použité dobové terminologie. Pro předbělohorský Hradec je příznačné, že se pro označení písemností finančního charakteru často používalo dobové vyjádření *rejstřík/registřík* s připojeným přívlastkem pro dílčí finanční agendu a *registra/rejstra* s připojeným přívlastkem pro její souhrnné vyjádření. Evidenční charakter účetních záznamů, jež nejednou čítaly jen několik folií, tak byl rozhodující motivací k volbě těchto pojmů. Nikde v předbělohorských hradecensiích úřední provenience nenacházíme dobový pojem „*finanční knihy*“, „*knihy počtů*“. Obdobně vyznívá např. porovnání dobových pojmů v Bělohlávkově *Knize počtů města Plzně 1524–1525*. Byť autor, uznávající základní typologii městských knih Václava Vojtíška,[19] používá pojem „*kniha počtů*“, která podle něho shrnuje celé městské hospodářství (nesouhlasil tak s Bedřichem Mendelem, který pod pojem „*knihy počtů*“ zahrnoval i berní knihy a rejstříky),[20] edice plzeňského pramene výskyt tohoto dobového termínu nepotvrzuje.[21] Podobně je tomu v případě editované lounské „*knihy počtů*“ z let 1450–1472 a 1490–1491, v níž taktéž tento pojem nenajdeme. I její editor Jaroslav Vaniš volil tento název s ohledem na souhrnný charakter pramene.[22] Bohatost brněnského archivního fondu využila Ludmila Sulitková, která formou katalogu zpřístupnila ve třech svazcích tamní „*knihy početní*“ dochované do roku 1619.[23] Projdeme-li si však všechny tři katalogy, shledáme, že se v rámci brněnské městské kanceláře pojem „*kniha počtů*“ již nepoužíval a písemnosti byly označovány jako registra či rejstříky počtů (např. *Hauptregister der Stadtrechnungen*“.[24] I v případě brněnských katalogů je tak třeba považovat použitý pojem „*knihy početní*“ za termín vycházející z diplomatické tradice. Je nutno si tedy klást otázku, kde se vzal pojem „*kniha počtů*“, s nímž tito autoři pracují.

Už ve středověké češtině se slovem „*počet*“ vyjadřovalo vyúčtování peněz („*počet klásti*“, „*počet učiniti*“).[25] V městském správním kontextu „*počet*“ skládala odstupující městská rada. Už Mendlova edice dokládá v brněnské městské kanceláři 14. století používání pojmu „*Liber losung(e) et camere racionum*“.[26] Pojem „*kniha počtů*“ – v latinské podobě „*liber racionum*“ – použil ve své *Praxis cancellariae* Prokop písař, který tyto písemnosti v polovině 15. století řadil společně

[19] Václav Vojtíšek, *O studiu městských knih českých*, Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 24, 1915, s. 389–417.

[20] Miloslav Bělohlávek, *Berní knihy plzeňské z let 1418 a 1471 (Příspěvek k městské diplomatice a bernictví)*, Minulostí Plzně a Plzeňska II, 1960, s. 88.

[21] Srov. pozn. 2.

[22] J. Vaniš (ed.), *Kniha počtů*, s. 26, 33.

[23] Srov. pozn. 2.

[24] Táž, *Městské úřední knihy, sv. III*, s. 7.

[25] https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx, heslo *Počet*, cit. 23. 9. 2021.

[26] Bedřich Mendl (ed.), *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935, s. 150.

s radními manuály a pamětními knihami (autentickými) do skupiny městských knih hledících ke cti města: „*Quidam enim libri civiles ordinantur ad bonum honestum, ut manualis, memorialis sive autenticum et liber racionum*.“[27] Nepochybně tak činil optikou své doby s ohledem na pamětní charakter zápisů o hospodaření města. A právě tato skutečnost způsobila, že se i v období 15. století tento typ písemností ještě zcela přirozeně řadil mezi městské knihy. Změnu však postupně přinesl jednak rozvoj obecního hospodaření a budování městských panství, jednak postupně zaváděné specializované řady písemnosti zachycující určitý druh agendy (zvláště soudní). Nárůst písemností vedených kancelářemi hospodářsky i kulturně vyspělejších měst (viděno situací v Čechách) snad již v průběhu druhé poloviny 15. století, nejpozději pak v první polovině 16. století zapříčinil proměnu ve vnímání významu a účelu vznikajících úředních písemností. Autoři, kteří použili ve svých diplomaticky zaměřených pracích pojem „*kniha počtů*“, tak vycházejí zvláště z pozdně středověké *Praxis cancellariae* a badatelské tradice mající kořeny na počátku 20. století. Samotný termín „*kniha počtů*“ však byl, zdá se, v 16. století již anachronismem, jak doložím dále.

Z mých badatelských zkušeností prozatím vyplývá, že pojem „*městské knihy*“ byl v předbělohorské době používán výlučně ve vazbě k písemnostem spjatým s městským právem, tedy ke knihám soudním. Takto to bylo i fixováno oficiální Koldínovou kodifikací městského práva vytištěnou v roce 1579.[28] Zmiňuje-li se zákoník o *registrech*, je tento pojem používán pro písemnost, u níž je zdůrazňován evidenční a finanční charakter (např. registra pro evidenci dluhů, registra kupecká).[29] Používáme-li pro raně novověké písemnosti finanční povahy pojem „*kniha*“, je to pojem pracovní, vycházející z diplomatické badatelské tradice. Optikou mentality člověka dlouhého 16. století jsou však písemnosti finanční povahy specifickou kategorií, jež již nebyla součástí úředních „*městských knih*“, jak je chápala soudobá společnost. Nenechme se zmást, že některé písemnosti byly opatřeny knižní vazbou. To je zvláště případ těch písemností, které z hlediska hierarchie stály v rámci účetního systému na nejvyšší pozici – registra výdajů a příjmů, tedy dosavadní diplomatickou terminologií knihy počtů.

Podpořila bych v kontextu výzkumu historického účetnictví zaváděný pojem

[27] František Mareš (ed.), *Prokopa písaře Nového města pražského Praxis cancellariae*, Praha 1908, s. 6.

[28] K tématu podrobněji Jana Vojtíšková, *Vliv kodifikace Koldínových Práv městských z roku 1579 na vedení městských knih v Čechách*. In: Juraj Šedivý – Ján Valo (edd.), Formy a premeny diplomatickej produkcie v novoveku I, Bratislava 2019, s. 136–148.

[29] Jiří Šouša – Jana Vojtíšková – Klára Woitschová (edd.), *Práva městská Království českého 1579. Edice*. In: Karel Malý a kol., Práva městská Království českého. Edice s komentářem, Praha 2013, s. 202, 205.

správní účetnictví, jež nahrazuje dřívější užívaný termín *jednoduché správní účetnictví*.[30] Obdobně totiž může na předbělohorskou finanční agendu a její způsob evidence nahlížet i současná diplomatika: typologie vedených písemností odráží systém, resp. hierarchii hospodářské správy určitého města a jeho panství. V tomto smyslu bude utvářená typologie finančních písemností jednotlivých měst vždy do určité míry jedinečná, přičemž pojítkem je základní princip fungování dobové účetní soustavy. Velmi úzká a logická provázanost s účetním systémem spočívá ve skutečnosti, že byl zvláště založen na odděleném vedení příjmů a výdajů. Tento fakt se zásadním způsobem promítá do používané předbělohorské terminologie a typologie úředních písemností finančního charakteru vedených v chronologických řadách.

I v případě výzkumu torzovitě dochovaných hradeckých pramenů finančního charakteru bylo základem pochopení používané účetní soustavy a fungování systému hospodářské správy města, tedy správy obecních provozů, panství, zádušního a špitálního majetku, berních záležitostí a odvodu nejrůznějších poplatků, a to napříč dobou předbělohorskou. V průběhu doby totiž docházelo v oblasti správy k menším či větším změnám, jež bylo nutno při rekonstrukci podoby pramenné základny reflektovat: v typologii vedených písemností se totiž bezprostředně odrážejí. Je-li materie velmi torzovitá, je pochopitelné, že fungování hospodářské správy není možné rekonstruovat pouze ze solitérně dochovaných pramenů. Nutností tak bylo opatrně zachycovat informace i z dalších dochovaných hradecensií: z pramenů úřední povahy (s výjimkou trhových knih opět z jednotlivin) a historiografických děl Karla Josepha Bienera z Bienenbergu a Františka de Paula Švendy,[31] jež vznikala v 18. a počínajícím 19. století a mohla být koncipována s využitím i řady pramenů finanční povahy. Ty byly oběma autory v intencích tehdejších citačních zvyklostí nejednou přímo vzpomínány a citovány.

Co tedy přinesla ve svém výsledku rozsáhlá pramenná sonda? Výzkumem se ukázalo, že Hradečtí měli od třicátých let 16. století zcela specifickou hospodářskou správu. Zatímco v jiných městech nejčastěji vidíme zastávání funkce hospodářských úředníků města předními představiteli městské rady, v Hradci se objevil model, který připomíná základní ideu (byť modifikovanou a v praxi nakonec ne zcela naplněnou) plošných úprav v prostředí přibližně dvou desítek královských měst v Čechách z počátku 18. století. Odhalené zpronevěry obecních peněz, jež měly odvést panovníkovu pozornost od zapojení Hradeckých do protestů proti

[30] P. Slavíčková, *Účetnictví*, zvl. s. 199–200.

[31] Muzeum východních Čech v Hradci Králové, fond Literární archiv, Karl Joseph Biener von Bienenberg, *Geschichte der Stadt Königgräz II*, opis rkp. pořídil František Böck, s. d., inv. č. LI/LA – 7196; František de Paula Švenda, *Druhý železný obraz města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl II–V*, Hradec Králové 1802–1804; Týž, *Třetí měděný obraz historie Království českého a pamětí města Králové Hradce nad Labem*. *Rozdíl I*, Hradec Králové 1807.

zavádění tzv. *třicátkové daně*, vedly k rozhodnutí představitelů města a obce zřídit v roce 1535 za přítomnosti podkomořího královny kancelář důchodních úředníků, kteří nesměli být personálně totožní s představiteli městské rady (nejednalo se však o úřad šestipanský). Výzkum doložil, že v době předbělohorské se toto pravidlo skutečně důsledně dodržovalo. Narušeno pak bylo až v době poválečné, čímž se Hradečtí opět přiblížili praxi naprosté většiny měst.

Složení kanceláře důchodních úředníků nebylo statické a reagovalo na změny uvnitř města i na vlivy externí (zvláště po nevydařeném protihabsburském odboji). Zatímco osazenstvo kanceláře vedlo zejména písemnosti, jež bychom mohli označit jako dobová finanční registra, v nižším správním stupni fungovala postupem doby řada „*správců*“, kteří byli kanceláři podřízeni a vedli dílčí finanční rejstříky. Podstatná tak byla k pochopení systému zvláště rekonstrukce obecních provozů a pozemkového majetku napříč předbělohorskou dobou; opět se nejednalo o statickou záležitost.

Hradeckým účetním obdobím byl od reformy kalendářní rok, nikoli funkční období městské rady, jež byla personálně odstřižena. Z účetního hlediska byly písemnosti děleny podle toho, zda zachycovaly příjmy nebo výdaje. I v dílčích rejstřících výdajů se však tu a tam nacházejí příjmy, v rejstřících příjmů vzácně i výdaje. Samostatně byly vedeny tzv. hmotné účetní záznamy, zastoupené v hradecké materii pouze jedním exemplářem – „*inventářem*“ – z roku 1615: přehledem počtu kusů dobytka v hradeckých obecních dvorech.[32)]

[32)] J. Vojtíšková – V. Šebesta, *(Králové)hradecké městské kanceláře*, s. 273–290.

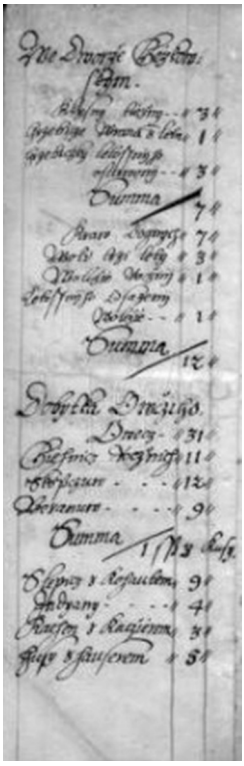

Obr. 1. *Inventář dobytka chovaného v hradeckých obecních dvorech k roku 1615*[33)]

Zatímco některá města měla štěstí a jejich archivní fond v současné době uchovává i hojné množství písemností finančního charakteru (příkladem jsou České Budějovice), hradecký archivní fond patří k nejpostiženějším. I přesto však bylo možné základní výzkum uskutečnit, a to díky uplatnění moderních diplomatických metod. I solitérně dochované prameny finanční povahy se tak mohou stát objektem diplomatického zkoumání, což je v oblasti písemností finanční povahy velmi žádoucí, neboť získané výsledky napomohou k výzkumům témat z hospodářských dějin našich měst a dějin účetních soustav. Diplomatika má totiž v onom zdánlivě začarovaném kruhu vzpomínaném v úvodu zcela nezastupitelnou roli, kdy výsledky uskutečněné diplomatické analýzy mohou stanovit výzkumný potenciál dochované materie, byť i torzovité.

[33)] AMHK, *Inventář*, fol. 5v.

Závěr

Předkládaný příspěvek se zaměřil na doposud nedostatečně zkoumané téma typologie a terminologie finančních písemností městské provenience v předbělohorských českých zemích. Systematický výzkum však obdobně schází i v oblasti městských hospodářských dějin a dějin účetnictví, tedy v oblastech, které bezprostředně souvisejí s prameny finančního charakteru. Jedním z důvodů, proč tato témata bývají zkoumána spíše jednotlivými badateli, je i fakt, že písemnosti jsou nejednou dochovány velmi torzovitě. Lze vyslovit naději, že právě rozproudění diplomatického výzkumu i v případě torzovitě dochované pramenné materie by mohlo do budoucna napomoci k dílčím sondám z oblasti hospodářských a účetních dějin.

Z terminologického hlediska bylo upozorněno na proměnu používaného názvosloví pro písemnosti finančního charakteru, kdy v předbělohorské době již nebyly písemnosti finančního charakteru chápány jako „*městské knihy*“. Soudobá společnost tento pojem spojovala s aplikací městského práva, jak dokládá pro Čechy i Koldínovo městské právo z roku 1579, používané nejprve v oblasti měst tzv. staroměstského právního okruhu. Byť diplomatika i pro 16. století používá pracovně pojem „*kniha počtů*“, z historického hlediska je to již anachronismus: v dochované úřední materii nacházíme rozmanité finanční rejstříky a registra, popř. inventáře. Diplomatika tyto písemnosti řadí do kategorie městských knih, jež však nelze ztotožňovat s dobovým chápáním pojmu „*městské knihy*“. I když je v tomto případě ještě třeba učinit řadu výzkumů, aby se dosavadní závěry potvrdily, ukazuje se, že písemnosti i jejich názvosloví jsou velmi úzce provázány s podobou správy v určitém městě i s používanou účetní soustavou. Lze tedy shrnout, že základem při tvorbě typologie písemností finančního charakteru je odhalení systému hospodářské správy města a jeho panství, a to napříč dobou, jež je objektem zájmu. Pochopení hierarchie úřednictva a znalost základního principu fungování dobové účetní soustavy a jejích specifik (včetně lokální účetní jednotky) jsou vodítkem k výzkumu i velmi torzovitě dochované materie. Díky pochopení systému vedení dochované úřední materie se otevírají možnosti k řadě výzkumů z dějin našich měst, včetně témat z hospodářských a účetních dějin.

ZUSAMMENFASSUNG

ZUR TYPOLOGIE UND TERMINOLOGIE VON SCHRIFTGUT FINANZIELLER NATUR AUS DER ZEIT VOR DER SCHLACHT AM WEIßEN BERG, INSBESONDERE AM BEISPIEL DER STÄDTISCHEN KANZLEI KÖNIGGRÄTZ (HRADEC KRÁLOVÉ)

Die vorliegende Arbeit konzentriert sich auf das bisher wenig untersuchte Thema der Typologie und Terminologie von Schriftgut finanzieller Natur städtischer Provenienz in den böhmischen Ländern aus der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg. Auch im Bereich der städtischen Wirtschaftsgeschichte und

der Geschichte des Rechnungswesens, also in Bereichen, die unmittelbar mit Quellen finanzieller Natur zusammenhängen, fehlt es an systematischer Forschung. Einer der Gründe, warum diese Themen eher von Einzelwissenschaftlern erforscht werden, ist die Tatsache, dass die Schriften oft sehr torsoartig erhalten sind. Es ist zu erhoffen, dass die Intensivierung der Urkundenforschung, auch im Falle des nur fragmentarisch erhaltenen Quellenmaterials, künftig zu Teiluntersuchungen im Bereich der Wirtschaftsgeschichte und Geschichte des Rechnugswesens beitragen kann.

In terminologischer Hinsicht wurde darauf hingewiesen, dass sich die Terminologie für Schriftgut finanzieller Natur geändert hat, da dieses Schriftgut in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg nicht mehr als „Stadtbücher" verstanden wurde. In der zeitgenössischen Gesellschaft verband sich dieser Begriff mit der Anwendung des Stadtrechts, was für Böhmen u. a. durch das Stadtgesetzbuch von Koldín aus dem Jahr 1579 belegt wird, das erstmals im Bereich der Städte im so genannten altstädtischen Rechtskreis angewendet wurde. Obwohl die Diplomatik auch für das 16. Jahrhundert den Begriff „Rechnungsbuch" verwendet, ist dies aus historischer Sicht bereits ein Anachronismus: In den erhaltenen amtlichen Materialien finden wir verschiedene Finanzregister und -verzeichnisse oder Inventare. Die Diplomatik ordnet diese Dokumente in die Kategorie der Stadtbücher ein, die jedoch nicht mit dem zeitgenössischen Verständnis des Begriffs „Stadtbücher" gleichgesetzt werden können. Obwohl in diesem Fall noch viel Forschungsarbeit geleistet werden muss, um die bisherigen Schlussfolgerungen zu bestätigen, scheinen Dokumente und ihre Nomenklatur sehr eng mit der Verwaltungsform in einer bestimmten Stadt und dem verwendeten Buchhaltungssystem verbunden zu sein. Zusammenfassend lässt sich sagen: Als Grundlage für die Erstellung der Typologie des Schriftguts finanzieller Natur dient die Aufdeckung des wirtschaftlichen Verwaltungssystems der Stadt und ihres Herrschaftsguts über den gesamten Zeitraum, der Gegenstand unseres Interesses ist. Das Verständnis der Hierarchie des Beamtentums und die Kenntnis des Grundprinzips der Funktionsweise des damaligen Buchhaltungssystems und seiner Besonderheiten (einschließlich der lokalen Rechnungseinheit) sind ein Anhaltspunkt für die Erforschung der selbst sehr bruchartig erhaltenen Materialien. Das Verständnis des Führungssystems der erhaltenen amtlichen Materialien eröffnet eine Reihe von Möglichkeiten für die Erforschung der Geschichte unserer Städte, einschließlich wirtschafts- und rechnungshistorischer Themen.

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

ON THE TYPOLOGY AND TERMINOLOGY OF FINANCIAL DOCUMENTS IN THE PERIOD BEFORE THE BATTLE OF WHITE MOUNTAIN AS DEMONSTRATED ON THE EXAMPLE OF THE HRADEC KRÁLOVÉ TOWN OFFICE

The present paper focuses on the hitherto understudied topic of the typology and terminology of urban financial documents in the Bohemian crown lands in the period before the Battle of White Mountain. However, there is a similar lack of systematic research in the field of urban economic history and the history of accounting, i.e. in areas directly related to financial sources. One of the reasons why these topics tend to be researched by only a few individual scholars is the fact that the documents are often not very well preserved. It is to be hoped that the intensification of diplomatics research, even as

regards the scarce source material preserved, could help to conduct inquiry in the field of economic and accounting history in the future.

From the terminological perspective, it was pointed out that the terminology used for financial documents had changed, since financial documents were not understood as "town books" in the period before the Battle of White Mountain. At that time, society understood this concept as part of the application of town privileges, as evidenced in Bohemia by Koldín's town privileges of 1579, first used in the "Old-Town area". Although diplomatics also uses the provisional term "book of accounts" for the 16th century, from a historical point of view this is already an anachronism: the preserved official materials contain various financial registers and inscriptions, as well as inventories. Diplomatics classifies these documents as town books. However, they should not be confused with the contemporary understanding of the term "town books". Although a lot of research is still necessary in this case to confirm the conclusions reached so far, it appears that the documents and their nomenclature are very closely linked to the manner of administration in a particular town and the accounting system used. It can be summarised that the basis for the typology of financial documents lies in understanding the system of economic administration of the town and its surrounding estates over time. Grasping the hierarchy of the clerical staff and the knowledge of the basic functioning of the accounting system used at the time and its specific features (including the local accounting units) provide clues for the research of even the very scarcely preserved material. Understanding the system of keeping the preserved official records creates a range of research possibilities in the history of Czech towns, including topics related to economics and accounting history.

Překlad Artlingua, a. s.

Pavla Slavíčková

HLAVNÍ KNIHA V KAMERÁLNÍM ÚČETNICTVÍ A DALŠÍCH ÚČETNÍCH SOUSTAVÁCH[1)]

Termín „*hlavní kniha*“ byl v minulosti používán pro označení širokého spektra různých účetních písemností, jejichž mnohdy jediným společným znakem byla klíčová role, kterou tato písemnost v účetnictví měla. Bez ohledu na dobu i účetní soustavu náležela hlavní kniha vždy mezi základní (tzv. řádné) účetní knihy, nikoliv ty pomocné (tzv. mimořádné), a to spolu s deníkem (žurnálem). Na rozdíl od deníku, jehož funkce se v jednotlivých účetních soustavách měnila jen výjimečně, hlavní knihu lze označit za jakýsi signifikant zrcadlící samotnou podstatu dané účetní soustavy a tedy i účel, za kterým ekonomický subjekt účetnictví vedl.[2)] Cílem následujícího textu je vysvětlit funkci hlavní knihy v kamerálním účetnictví, znázornit její odlišnost od hlavní knihy v jiných účetních soustavách, jako je účetnictví správní, jednoduché a podvojné, a tím přispět k diskusi o účetních termínech používaných v (raném) novověku na našem území.

Kamerální účetnictví je účetní soustava, která se zaměřuje na sledování peněžních toků, tedy příjmů a výdajů peněz, v návaznosti na přesné dispozice pro jejich přijímání a vydávání v podobě rozpočtu.[3)] Jedná se tedy o účetní soustavu designovanou zejména pro rozpočtové organizace, jako jsou státní úřady a obecně orgány veřejné správy, v minulosti však byla využívána i některými velkostatky, nebo třeba drobnými podnikateli jako byli lékaři, notáři apod.[4)] Teorií o původu

[1)] Článek byl zpracován díky finanční podpoře GA ČR, projekt č. 19-07805S s názvem *Kamerální účetnictví v českých zemích*.

[2)] K vývoji účelu účetnictví v minulosti na našem území viz Pavla Slavíčková, *Proměny účelu účetnictví v různých obdobích existence českého státu*. Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy, 11, 2020, s. 1-12. DOI: 10.15452/Historica.2020.11.0001.

[3)] Miloslav Janhuba, *Teorie účetnictví (výběr z problematiky)*. Praha 2010, s. 13.

[4)] Hugo Raulich, *Kamerální účetnictví (v podnicích soukromých)*. Praha 1935, s. 3. K využití kamerálního účetnictví na velkostatcích viz Eduard Mikušek, *Účetní systémy a metody na majetku roudnických Lobkoviců.* Sborník archivních prací, 36, 1968, s. 53–102; Jiří Tywoniak, *Ústřední správa chotkovských velkostatků a její archiv.* Sborník archivních prací, 23, 1973, s. 3–105; ve městech Petr Cais, *Účetní materiály kamerálního účetnictví obecní samosprávy v Čechách v letech 1850–1945 (se zřetelem k situaci v českém pohraničí).* Archiv český, 56, 2006, s. 249–285; Pavla Slavíčková, *Proměny městského účetnictví mezi 18. a 19. století.* Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století, 10, 2020, s. 85–94.

této účetní soustavy je celá řada,[5] za zlomové pro její rozšíření se považuje vydání textu Johanna Mathiase Puechbergera v roce 1762 s názvem *Einleitung zu einem verbesserten Cameral-Rechnungs-Fusse auf die Verwaltung einer Herrschaft angewandt*,[6] který vznikl v návaznosti na tereziánské reformy státních financí.[7] Stejně jako jiné účetní soustavy tak i kamerální účetnictví se vyvinulo do celé řady variant, které mnohdy nesly své vlastní označení, ať už zmíníme puteánské účetnictví nebo účetnictví státní, později také označované jako československé účetnictví (na rozdíl od účetnictví rakouského apod.). Ačkoliv se účetní soustava v těchto verzích přizpůsobovala aktuálním potřebám různých ekonomických subjektů, funkce hlavní knihy v nich zůstala nezměněna, na rozdíl od její struktury.

Z hlediska funkce byla hlavní kniha skutečně samotným jádrem celého účetního systému, neboť právě v ní se realizovalo zmíněné sledování reálně uskutečněných operací vzhledem k rozpočtu. Vedle ní pak mezi účetní písemnosti náležel vedle zmíněného rozpočtu ještě inventář, deník a účetní závěrka a dále celá řada knih pomocných, a to jak pro evidenci peněžní, tak i věcnou. Inventář ve smyslu soupisu veškerého jmění byl obvykle pořizován na počátku a konci určitého časového úseku a sloužil ke zjišťování stavu a posunu majetku a závazků daného ekonomického subjektu. Do (peněžního) deníku se zaznamenávaly v chronologickém pořadí informace o v hotovosti (na pokladně) uskutečněných operací, příjmech a výdajích, mohl však sloužit i jako výkaz obratu a zůstatku jmění. Záznamy z deníku se obvykle souhrnně přenášely právě do hlavní knihy. Naopak na základě záznamů v hlavní knize se sestavovala účetní závěrka, která v kamerálním účetnictví obsahovala účetní uzávěrku, rozvahu a konečný inventář.[8]

S ohledem na její funkci hlavní kniha v kamerálním účetnictví vždy evidovala příjmy a výdaje odděleně, a to buď v samostatných částech jedné knihy, nebo ve

[5] Textů k tomuto tématu je celá řada, ze základní jmenujme: Klaus Wysocki, *Kameralistische Rechnungswesen*. Stuttgart 1965; Gustav Sykora, *Systeme, Methoden und Formen der Buchhaltung*. Wien 1952; O. Juzi, *Systematische kameralistische Buchführung*. Linz 1916; Philipp Janout, *Die Entwicklung der Kameralistik in Österreich. Diplomarbeit*. Johannes-Kepler-Universität Linz. Linz 1995 aj. Přehled vývojových etap kamerálního účetnictví v návaznosti na jeho proměny v českém prostředí viz Pavla Slavíčková, *Kamerální účetnictví a jeho vývoj na našem území*. Praha: v tisku.

[6] Johann Mathias Puechberg, *Einleitung zu einem verbesserten Cameral-Rechnungs-Fusse auf die Verwaltung einer Herrschaft angewandt*, Wien 1762.

[7] Marie-Laure Legay, *The Beginnings of Public Management: Administrative Science and Political Choices in the Eighteenth Century in France, Austria, and the Austrian Netherlands*. The Journal of Modern History, 81, pp. 253–293.

[8] Více informací k jednotlivým účetním písemnostem viz Pavla Slavíčková, *Úřední písemnosti v kamerálním účetnictví.* Archivní časopis, 72, 2022, č. 3., s. 262–277.

dvou paralelních knihách.[9] Vzhledem k tomu, že se jednalo o klíčový oddíl celého účetnictví, v podobě volných listů (spisu) se fakticky nevyskytovala. Představu o tom, jak se hlavní kniha zakládala, si můžeme udělat podle návodu Jana Březnovského z roku 1865 určeného pro malé (vesnické) obce.[10] Listy knihy bylo potřeba nejprve očíslovat a poté knihu rozdělit na tzv. rubriky nebo také oddíly. U příjmů mohlo jít např. o: 1. nájemné z domů, 2. pachtovné z polí, luk apod., 3. úroky z kapitálů, 4. užitek z rybníků, 5. užitek z lesů, 6. přirážky obecní k daním přímým aj. Na straně výdajů např. o: 1. na zachování cest, silnic, mostů, 2. na daně z obecního majetku, 3. náklad na školu, 4. na obecní správu aj. Počet a druh rubrik se odvíjel od hospodářského charakteru obce, resp. korespondoval s kapitolami v rozpočtu. Každé rubrice byl vyčleněn určitý počet listů v rozsahu obvykle stanoveném dle zkušeností z předchozích let. Na první list hlavní knihy byl pak doplněn seznam všech rubrik spolu s číslem jejich první strany.[11] Záhlaví a tedy struktura hlavní knihy byla pro všechny rubriky shodná. Zapisovala se do ní na prvním místě náležitost, tedy to, co má být podle rozpočtu přijato či vydáno, dále reálně uskutečněná platba, a to převzetím z deníku, a tzv. účetní zbytek (rest). Průběh zaznamenávání si lze demonstrovat na jednoduchém účetním případu: pachtovník obecního pole měl ročně zaplatit ve dvou lhůtách 20 zl., během roku však zaplatil jen 15 zl. a 5 zl. zůstal obci dlužen.[12] V účetnictví se toto znázornilo následujícím způsobem:

20 zl. = náležitost na rok běžný (záznam z rozpočtu)
15 zl. = platba (záznam z deníku)
5 zl. = nedoplatek = zbytek závěrečný (zaznamenaný účetním při závěrce hlavní knihy a přenesený do hlavní knihy pro následující rok jako zbytek začáteční)

Levá strana hlavní knihy tak sloužila pro evidenci očekávaných příjmů nebo výdajů, zatímco pravá strana hlavní knihy pro evidenci uskutečněných příjmů nebo výdajů a v souhrnu znázorňovala jejich rozdíl (viz obr. 1 a 2). Tato struktura přitom zároveň umožňovala kontrolu správnosti záznamů, kdy po uzavření hlavní knihy na konci účetního období muselo platit jednoduché pravidlo:

zbytek začáteční + náležitost za rok běžný – odpadlo nebo odpuštěno = mnoho-li zaplaceno + zbytek závěreční

[9] Text pojednává o tzv. peněžní hlavní knize. V kamerálním účetnictví mohla být vedena i věcná hlavní kniha. Více viz P. Slavíčková, *Úřední písemnosti*.

[10] Březnovský používání označení „*účetní kniha*“. Jan Březnovský, *Krátké navedení k účetnictví v obcích vesnických*. Praha 1865, s. 19.

[11] *Tamtéž*.

[12] Číselné údaje byly oproti příkladu Jana Březnovského rozrůzněny za účelem přehlednosti.

Položka	**N á l e ž i t o s t**	Zbytky začáteční		Náležitost na rok běžný		Odpadlo nebo opuštěno	
		zl.	kr.	zl.	kr.	zl.	kr.

Obr. 1. Levá strana hlavní knihy v kamerálním účetnictví. Zdroj: Jan Březnovský, *Krátké navedení k účetnictví v obcích vesnických*, Praha 1865, s. 20.

Článek z deníku	Den, měsíc	Číslo přílohy	**P l a t b a**	Mnoho-li zaplaceno		Zbytky závěreční		Poznámka
				zl.	kr.	zl.	kr.	

Obr. 2. Pravá strana hlavní knihy v kamerálním účetnictví. Zdroj: Jan Březnovský, *Krátké navedení k účetnictví v obcích vesnických*, Praha 1865, s. 21.

V této podobě se jednalo o již rozvinutou verzi hlavní knihy oproti té, kterou o století dříve navrhl zmíněný Johann Mathias Puechberg. V jeho podání formulář hlavní knihy (konkrétně pro příjmy) tvořily (z leva) nejprve tři sloupce určené pro odkazy na záznamy převzaté z deníku, dále sloupec pro popis účetní operace a k němu se vztahující sloupce s číselnými údaji: o očekávané částce (Betrag), o skutečné výši úhrady resp. úhrad (Zahltgleich) a o nedoplatku (Nachgezahlt), který se doplňoval dodatečně za určitý časový interval, případně při uzávěrce hlavní knihy na konci účetního období. Do zbývajících dvou sloupců se poté vyplňovaly informace o termínu splátky zbývajícího závazku a pod jakým označením ji bude možné dohledat.[13)]

[13)] J. M. Puechberg, *c. d.*, s. CXV–CXVI.

Tag.	**Artickel des Journ.**	**No. der Rub.**	[předmět účetní operace]	**Betrag**	**Zahlt gleich**	**Nachge zahlt.**	**den dato**	**sub. No.**

Obr. 3. Struktura hlavní knihy (strana příjmů) dle Puechbergera. Zdroj: Johann Mathias Puechberg, *Einleitung zu einem verbesserten Cameral-Rechnungs-Fusse*. Wien 1762, s. XXII.

Posun ve struktuře hlavní knihy, který jsme si znázornili, tedy od Puechgerovy k Březnovského verzi, korespondoval s růstem významu rozpočtu a sledováním jeho plnění a tedy i klíčového principu kamerálního účetnictví u těch ekonomických jednotek, které jej využívaly.[14)] Vzhledem k rozmanitosti kamerální účetní soustavy a taktéž dlouhodobé absenci legislativy, která by pro ni stanovila závaznou strukturu, lze v našich archivech objevit celou řadu variant hlavní (kamerální) knihy, aniž by však byla výše popsaná základní pravidla jakkoliv porušena. To, co se proměňovalo, bylo vedle struktury rubrik (oddílů) i názvosloví pro označování zaznamenávaných údajů. Pro ilustraci autor jedné z mnoha dalších příruček o účetnictví určených pro obce, František Ladislav Popelka, pro „*náležitost*“ použil termín „*povinnost*“, pro „*plat*“ označení „*odvod*“ a „n*edoplatek*“ je pro něho „*restem*“.[15)] Ani tato označení se však nestala trvalýma a tak lze u jiných autorů nalézt volnou kombinaci těchto pojmů. Oproti Březnovského verzi Popelka také posunul ve struktuře peněžní údaje do sousedících sloupců, zřejmě aby jejich možnost srovnání více vynikla, což se naopak v praxi zřejmě osvědčilo. Stejnou strukturu hlavní knihy tak můžeme vidět i u hlavních knih v kamerálním účetnictví po vzniku republiky.

[14)] Detailně viz Pavla Slavíčková, *Kamerální účetnictví*.

[15)] František Ladislav Popelka, *Účetnictví samosprávy obecní*. Praha 1886, s. 38–39.

Číslo přílohy	Číslo řadové	Předmět příjmů neb vydání	Povinnosť					
			Rest od předešlého roku		Za tento rok		úhrnem	
			zl.	kr.	zl.	kr.	zl.	kr.

Odvod					Rest koncem tohoto roku		Poznámka
Dle článku denníku	Datum						
	Dne	měsíce	zl.	kr.	zl.	kr.	

Obr. 4. Levá a pravá strana hlavní knihy podle formuláře otištěného Františkem Ladislavem Popelkou v roce 1886. Zdroj: František Ladislav Popelka, *Účetnictví samosprávy obecní*. Praha 1886, s. 38–39.

Položka	Předepsáno dle poukazu ze dne	Předepsáno dle poukazu číslo	**P ř e d m ě t :** [Rozpočteno: …….. Kč …….. h]
			Přenáška s listu . .

Počáteční nedoplatky	Běžná náležitost	Celkem	Zaplaceno				Konečné nedoplatky	**P o z n á m k a**
			dne	Článek	Kč	h		
Kč	h	Kč	h	Kč	h		deníku			Kč	h	

Obr. 5. Levá a pravá strana hlavní knihy dle formuláře vydaného pro malé obce č. 2 ve vyhlášce č. 22/1922 z. z. Zdroj: Příloha k vyhlášce zem. zák. č. 22 z r. 1922, s. 50–51.

Struktura hlavní knihy podle vyhlášky prezidenta zemské správy č. 22/1922 z.z. pro Čechy (a její obdobu č. 60/1920 z. a n.z. pro Moravu) nebyla vybrána do tohoto textu náhodně, v praxi se totiž jednalo o určité vyvrcholení vývoje kamerální účetní soustavy v našem prostředí.[16)] Obě vyhlášky byly určeny pro obce a obsahovaly mimo jiné tiskopisy účetních dokumentů, jejichž využití mělo být od té doby závazné.[17)] Podle Krutského bylo hlavním cílem zjednodušení vrchního dohledu nad hospodařením obcí a z hlediska účetnictví šlo o významný krok směrem k jeho unifikaci.[18)] Ta byla v praxi obtížně dosažitelná i vzhledem k tomu, že zejména pro potřeby podnikání bylo kamerální účetnictví nevhodné, a proto některé subjekty začaly využívat pro tyto účely podvojné účetnictví.[19)] Ačkoliv se jednalo o zcela odlišný systém pro vedení účtů, názvy rubrik v kamerálním účetnictví mohly nést stejné označení jako výsledkové účty v podvojném účetnictví, což může být v současnosti pro badatele matoucí. Výjimkou zřejmě nebylo ani paralelní využití obou účetních soustav, což ostatně obcím doporučovali i odborníci, mimo jiné třeba Josef Fuksa.[20)] V případě obce, která vlastnila pivovar, bylo účetnictví tohoto podniku vedeno podvojným stylem, zatímco obecní účetnictví nadále zůstávalo v kamerálním stylu. Na konci účetního období bylo nejprve uzavřeno účetnictví pivovaru a pouze jeho výsledky přeneseny do účetnictví obecního, tedy do hlavní (kamerální) knihy, resp. kamerální účetní závěrky.

Taktéž podvojné účetnictví využívalo hlavní knihu jako jeden ze základních účetních dokumentů, její role, obsah i struktura byly však zcela jiné. Připomeňme, že podvojné účetnictví bylo v 19. a první polovině 20. století někdy označováno také jako účetnictví obchodní (merkantilní), složité, příp. dopika, což ilustruje jak

16) Konec kamerálnímu účetnictví v obcích přinesla série právních předpisů z 50. let 20. století včetně vládní vyhlášky č. 99/1953 Sb. o účinnosti účetních zásad pro další okruhy účetních jednotek ze dne 19. prosince 1953. Válečný a poválečný vývoj obecně do struktury této účetní soustavy nic nového nepřinesl viz P. Slavíčková, *Kamerální účetnictví*.

17) Obě vyhlášky navazovaly na tzv. finanční novelu č. 329/1921 Sb. o přechodné úpravě finančního hospodářství obcí a měst s právem municipálním a byly provázány s dalšími předpisy, mimo jiné třeba s oběžníkem zemského správního výboru č. 148/21-II., který upravoval podobu rozpočtu viz P. Cais, *Účetní materiály,* s. 269. Na uvedené předpisy pak navazovaly další, mimo jiné vyhláška č. 36/1924 z. z., která obsahovala další vzory účetních materiálů, zákon č. 77/1927 Sb. o nové úpravě finančního hospodářství svazků území samosprávy, doplňující zákon č. 169/1930 Sb., vyhláška č. 80/1931 z. z. aj. Taktéž Petr Cais, *Metodický pokyn č. 4/2019 k archivnímu zpracování účetních materiálů*. Čj. MV-172323-1/AS-2019.

18) Bohumil Krutský, *O jednotné úpravě účetní a pokladní služby v obcích*. Praha 1924, s. 6.

19) To ostatně podpořila i legislativa, konkrétně zákon č. 404/1922 Sb. o úpravě hospodaření ve státních závodech, ústavech a zařízeních, které převážně nemají plniti úkoly správní.

20) Josef Fuksa, *Nástin soukromé ekonomiky obchodní, průmyslové a zemědělské: soubor organisačních zásad pro obchodně-technické a právní vedení podniků. Díl V. Základy účetní a bilanční techniky. Část 1: Účetnictví jednoduché, podvojné a kamerálné*. Praha 1927.

jeho podstatu, tak i nejčastější využití.[21] Účelem hlavní knihy v podvojném účetnictví podle Josefa Pazourka bylo „*míti v patrnosti stave veškerého jmění (aktiv i passiv), a jeho pohyb dle různých součástí a druhů, zvláště však sledovati i výsledky různých účinů, rozřaďovati je dle původu a prokázati shodu záznamů v nich se záznamy prvnějšími.*“[22] Za tímto účelem byla rozdělena na jednotlivé účty, a to základní, dále majetkové věcné (účet pokladní, účet valut a mincí, účet cenných papírů, účet směnek, účet poukázek, účet zboží atd.), účty výsledkové (účet výloh, účet úroků a srážek, účet odměn apod.) a účty osobní.[23] Každý z účtů v hlavní knize byl rozdělen na levou stranu „*Má dáti“* a pravou stranu „*Dal“*, někdy také označované za stranu „*dlužníka*“ a stranu „*věřitele*“.[24] Každá ze stran obsahovala sloupec s odkazem na záznam v deníku, sloupec s datací, sloupec pro stručný popis operace a sloupec, resp. sloupce pro uvedení částky (korun a haléřů). Na účty hlavní knihy někdy označované také jaké syntetické se ve zkrácené podobě přenášely zápisy z deníku, a to obvykle za určitý časový interval. Klíčové bylo vždy u každé operace správně rozeznat, „*který účet jest dlužníkem a který věřitelem*“,[25] neboť podmínkou bylo zanést informaci o téže operaci vždy na dva souvztažné účty hlavní knihy, jak lze vidět z jednoduchého příkladu na obr. 5.

Má dáti **Účet pokladní**

Dal

1903 března	5.	na účet zboží	K 300							

Má dáti **Účet zboží** *Dal*

					1903 března	5.	na účet pokladní	K 300		

Obr. 6. Ukázka souvztažného zápisu v hlavní knize podvojného účetnictví. Zdroj: Josef Pazourek, *Učebnice účetnictví podvojného pro obchodní akademie*. Praha 1922, s. 18.

[21] Konkrétně podle zmíněného Josefa Fuksy podvojné účetnictví na rozdíl od jiných účetních soustav „*sleduje již mezi rokem, zda se vydělává neb prodělává, a to nejen kolik, ale i na čem, neboť ihned při vzniku jest každá položka účetní již z tohoto stanoviska analyzována a zisková neb ztrátová součástka se ihned zvlášť zapisuje.“* J. Fuksa, *c. d.*, s. 58.

[22] Josef Pazourek, *Učebnice účetnictví podvojného pro obchodní akademie*. Praha 1922, s. 59–60.

[23] *Tamtéž*, s. 61.

[24] Toto označení se používala v tzv. personifikační teorii účetních soustav, vedle teorie materialistické. K rozdílu viz Zdeněk Puchinger – Pavla Slavíčková, *Malé dějiny účetnictví.* Olomouc 2014, s. 12.

[25] *Tamtéž*, s. 17.

Ze záznamů v hlavní knize podvojného účetnictví se taktéž sestavovala účetní závěrka, která se v tomto případě skládala z rozvahy (rozvážného účtu) a výkazu (účtu) ztráty a zisku. Za určitých okolností bylo možné zjistit hospodářský výsledek a tedy sestavit obdobu výkazu ztráty a zisku i v kamerálním účetnictví, tedy alespoň teoretická literatura cestu, jak tyto informace zjistit, popisovala, v praxi se však zřejmě nejednalo o zcela běžnou záležitost.[26)]

Hlavní kniha v jednoduchém účetnictví, označovaném také jako účetnictví prosté nebo účetnictví kupecké[27)] byla podobně jako hlavní kniha v podvojném účetnictví rozdělena na účty (odtud také někdy označovaná jako „*kniha účtů běžných"*),[28)] v případě jednoduchého účetnictví se však jednalo pouze o účty osobní. Její funkce tak byla opět zcela odlišná, a to jak od kamerálního, tak i podvojného účetnictví. Smyslem hlavní knihy v jednoduchém účetnictví byla evidence stavu pohledávek a dluhů daného ekonomického subjektu vůči jeho obchodním partnerům. Každému obchodnímu partnerovi měl být proto v ní založen účet nadepsaný jménem osoby nebo podniku někdy i včetně adresy. I účty v hlavní knize jednoduchého účetnictví měly dvě strany, a to levou stranu „*Má dáti"* (také „*debet*" nebo „*debent*"), na kterou se zaznamenávala existující pohledávka, a pravou „*Dal*" (také „*credit*" nebo „*credunt*"), na kterou se zapisovala její úhrada. Záznamy byly podobně jako v jiných účetních soustavách přenášeny z deníku, nechyběl proto ani odkaz na tuto knihu, dále datace a příp. stručná charakteristika. V některých případech mohl být uveden i termín očekávané splátky.

Má dáti **Vojtěch Musil v Souticích** *Dal*

189*		str. den.		lhůta		r. č. zl.	r. č. kr.	189*		str. den.		lhůta		r. č. zl.	r. č. kr.
září	20	174	za pytel kávy	20	pros.	63	60								

Obr. 7. Vzor hlavní knihy v jednoduchém účetnictví. Zdroj: Antonín Skřivan, *Nauka o kupeckém účetnictví.* Praha 1890, s. 184.

[26)] Jednalo se o rozvahu, která obsahovala informace o stavu jmění (počátečním a konečném) a změnách majetku (kolik přibylo a kolik ubylo), a tzv. výsledkové přehledy. Rudolf Chlup, *Účtování a bilancování v obchodním podniku a účetnictví státní.* Praha 1922, s. 379.

[27)] Označení „*kupecké účetnictví*" se někdy používalo i pro účetnictví podvojné viz Antonín Skřivan, *Nauka o kupeckém účetnictví. Svazek druhé. Účetnictví složité*. Praha 1891.

[28)] Karel Petr Kheil, *Jednoduché účetnictví*. Praha 1897, s. 13.

Pro drobné, tzv. nahodilé dlužníky nebo věřitele se obvykle zřizoval jeden hromadný účet někdy nadepisovaný také jako „*účet nestálců*“ („*Conto pro Diverse*“).[29] K hlavní knize v jednoduchém účetnictví mohl být na jejím počátku připojen rejstřík pro snazší orientaci. Zejména při větším množství takovýchto operací mohla být hlavní kniha v jednoduchém účetnictví různě modifikována, popsaný princip však zůstával nadále shodný.[30]

Z výše uvedeného je zřejmé, že podoba a funkce jedné ze základních účetních písemností označovaných jako „*hlavní kniha*“ byla v jednotlivých účetních soustavách, které se paralelně využívaly na našem území během 19. a první poloviny 20. století, zcela odlišná, a to i přesto, že některé pojmy v ní použité se mohly shodovat, jak je tomu třeba u známého spojení „*má dáti*“ a „*dal*“. Zatímco v kamerálním účetnictví bylo úkolem hlavní knihy sledovat plnění rozpočtu, v jednoduchém účetnictví sloužila k evidenci dluhů a pohledávek a v podvojném zachycovala na svých účtech stav a pohyb veškerého jmění a fungovala jako základ mimo jiné pro sestavení výkazu o zisku a ztrátě na konci účetního období. Účetní písemnost označenou jako „*hlavní kniha*“ můžeme nalézt i ve starším účetnictví správním, kde nejčastěji plnila roli centrální evidence a sloužila obvykle pro chronologické zaznamenávání realizovaných peněžních transakcí. S ohledem na charakter této účetní soustavy se tak hlavní kniha (také „*kniha počtů*“, „*rejstřík počtů*“ aj.) ve správním účetnictví blížila deníku podle jeho pojetí v účetnictví jednoduchém, kamerálním i podvojném, přestože ani tyto dvě písemnosti nelze ztotožnit.[31] To, co měly hlavní knihy ve všech účetních soustavách společné, byla jejich klíčová role v daném systému. Rozeznat účetní soustavu v mnohdy nepřeberném množství účetního materiálu jednoho původce nemusí být vždy zrovna lehký úkol a je to právě hlavní kniha, její struktura a funkce, co nám můžou být v tomto dobrým vodítkem.

[29] Antonín Skřivan, *Nauka o kupeckém účetnictví.* Praha 1890, s. 185.

[30] Zobrazení použitá v textu jsou zvolena z důvodu jejich názornosti. Pro porovnání různých podob struktur hlavních knihy ve všech popsaných účetních soustavách doporučuji využít dostupné učebnice účetnictví publikované v tomto období. I mezi jejími autory však panovaly různé názory na podobu jednotlivých účetních soustav, což je nutné až do vydání jednotící legislativy zohledňovat. K názorovým proudům viz několik kapitol z Leoš Vítek (ed.), *Sto let financí a účetnictví na území České republiky.* Praha 2018. K charakteristice škol a osobností viz Z. Puchinger – P. Slavíčková, *c. d.,* s. 11–32.

[31] Více ke srovnání těchto soustav se správním účetnictvím viz Pavla Slavíčková, *Účetnictví mezi tradicí a racionalitou*. Praha 2017, s. 185–200.

Seznam literatury

Jan Březnovský, *Krátké navedení k účetnictví v obcích vesnických*. Praha 1865.
Petr Cais, *Metodický pokyn č. 4/2019 k archivnímu zpracování účetních materiálů*. Čj. MV-172323-1/AS-2019.
Petr Cais, *Účetní materiály kamerálního účetnictví obecní samosprávy v Čechách v letech 1850–1945 (se zřetelem k situaci v českém pohraničí).* Archiv český, 56, 2006, s. 249–285.
Josef Fuksa, *Nástin soukromé ekonomiky obchodní, průmyslové a zemědělské: soubor organisačních zásad pro obchodně-technické a právní vedení podniků. Díl V. Základy účetní a bilanční techniky. Část 1: Účetnictví jednoduché, podvojné a kamerálné*. Praha 1927.
Rudolf Chlup, *Účtování a bilancování v obchodním podniku a účetnictví státní.* Praha 1922.
Miloslav Janhuba, *Teorie účetnictví (výběr z problematiky)*. Praha 2010.
Philipp Janout, *Die Entwicklung der Kameralistik in Österreich. Diplomarbeit*. Johannes-Kepler-Universität Linz. Linz 1995.
O. Juzi, *Systematische kameralistische Buchführung*. Linz 1916.
Karel Petr Kheil, *Jednoduché účetnictví*. Praha 1897.
Bohumil Krutský, *O jednotné úpravě účetní a pokladní služby v obcích*, Praha 1924.
Marie-Laure Legay, *The Beginnings of Public Management: Administrative Science and Political Choices in the Eighteenth Century in France, Austria, and the Austrian Netherlands*. The Journal of Modern History, 81, pp. 253–293.
Eduard Mikušek, *Účetní systémy a metody na majetku roudnických Lobkoviců*. Sborník archivních prací, 36, 1968, s. 53–102.
Josef Pazourek, *Učebnice účetnictví podvojného pro obchodní akademie*. Praha 1922.
František Ladislav Popelka, *Účetnictví samosprávy obecní*. Praha 1886.
Johann Mathias Puechberg, *Einleitung zu einem verbesserten Cameral-Rechnungs-Fusse auf die Verwaltung einer Herrschaft angewandt*, Wien 1762.
Zdeněk Puchinger – Pavla Slavíčková, *Malé dějiny účetnictví.* Olomouc 2014.
Hugo Raulich, *Kamerální účetnictví (v podnicích soukromých)*. Praha 1935.
Antonín Skřivan, *Nauka o kupeckém účetnictví.* Praha 1890.
Pavla Slavíčková, *Kamerální účetnictví a jeho vývoj na našem území*, Praha: v tisku.
Pavla Slavíčková, *Proměny účelu účetnictví v různých obdobích existence českého státu*. Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy, 11, 2020, s. 1-12. DOI: 10.15452/Historica.2020.11.0001.
Pavla Slavíčková, *Proměny městského účetnictví mezi 18. a 19. století.* Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století, 10, 2020, s. 85-94.
Pavla Slavíčková, *Účetnictví mezi tradicí a racionalitou*. Praha 2017.

Gustav Sykora, *Systeme, Methoden und Formen der Buchhaltung*. Wien 1952.
Jiří Tywoniak, *Ústřední správa chotkovských velkostatků a její archiv.* Sborník archivních prací, 23, 1973, s. 3-105.
Leoš Vítek (ed.), *Sto let financí a účetnictví na území České republiky.* Praha 2018.
Vládní vyhláška č. 99/1953 Sb. o účinnosti účetních zásad pro další okruhy účetních jednotek ze dne 19. prosince 1953.
Vyhláška č. 60/1920 z. a n. z.
Vyhláška č. 22/1922 z. z.
Vyhláška č. 36/1924 z. z.
Vyhláška č. 80/1931 z. z.
Klaus Wysocki, *Kameralistische Rechnungswesen*. Stuttgart 1965.
Zákon č. 329/1921 Sb. o přechodné úpravě finančního hospodářství obcí a měst s právem municipálním.
Zákon č. 404/1922 Sb. o úpravě hospodaření ve státních závodech, ústavech a zařízeních, které převážně nemají plniti úkoly správní.
Zákon č. 77/1927 Sb. o nové úpravě finančního hospodářství svazků území samosprávy, doplňující zákon č. 169/1930 Sb.

ZUSAMMENFASSUNG

HAUPTBUCH IN DER KAMERALBUCHHALTUNG UND ANDEREN BUCHHALTUNGSSYSTEMEN

Das als „Hauptbuch“ bezeichnete Schriftstück gehörte zu den grundlegenden (so genannten ordentlichen) Rechnungsbüchern in jedem Buchhaltungssystem, das auf unserem Gebiet in der (frühen) Neuzeit verwendet wurde. Ziel der Arbeit ist es, die Funktion des Hauptbuchs in der Kameralbuchhaltung zu erläutern, seinen Unterschied zum Hauptbuch in anderen Buchhaltungssystemen aufzuzeigen und damit einen Beitrag zur Diskussion über die in der (frühen) Neuzeit auf unserem Gebiet verwendeten Buchführungsbegriffe zu leisten. Die Kameralbuchhaltung war ein Buchhaltungssystem, das sich auf die Verfolgung der Geldflüsse konzentrierte, d. h. auf die Geldeinnahmen und -ausgaben in Verbindung mit genauen Verfügungen über der Geldeinnahme und -ausgabe in Form eines Budgets. Diese Aufgabe erfüllte in der Kameralbuchhaltung das Hauptbuch, das zu diesem Zweck in die linke Seite für die Veranschlagung (den Haushaltsansatz – Erfordernis laut Budget) und die rechte Seite für die Leistungen (die tatsächlichen Einnahmen oder Ausgaben) bzw. die Differenz zwischen diesen Seiten (die Rückstände) unterteilt wurde. In der doppelten Buchführung wurde das Hauptbuch in Konten unterteilt, auf denen der Stand und die Bewegungen aller Vermögensgegenstände festgehalten wurden und auf deren Grundlage am Ende des Rechnungszeitraums u. a. eine Gewinn- und Verlustrechnung erstellt werden konnte. In der Kameralistik enthielt das Hauptbuch auch Konten, aber nur Personenkonten, die zur Erfassung von Schulden und Forderungen und deren Zahlung dienten. In der Verwaltungsbuchhaltung hatte das Hauptbuch einen ähnlichen Charakter wie das Tagebuch, wie wir es aus der kameralistischen, einfachen oder doppelten Buchführung kennen. Aufgrund der spezifischen Form und Rolle des Hauptbuchs in jedem Buchhaltungssystem kann dieses Buchhaltungsdokument nun ein Anhaltspunkt für die Bestimmung der Art des damals verwendeten Buchhaltungssystems sein.

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

GENERAL LEDGER IN CAMERAL ACCOUNTING AND OTHER ACCOUNTING SYSTEMS

The document called "hlavní kniha" ("general ledger") belonged to the basic (so-called) regular books in every accounting system, which was used in our territory in the period of (early) modern times. The aim of the paper is to explain the function of the general ledger in cameral accounting, to show its difference from the general ledger in other accounting systems, and thus to contribute to the discussion of accounting terms used in the (early) modern period in the Czech lands. Cameral accounting was an accounting technique that focused on monitoring cash flows, i.e. income and expenditure of money, following the exact arrangements for their receipt and issuance in the form of a budget. This task was fulfilled in the cameral accounting just by the general ledger, which was for this purpose divided into the

left side for the prescription (according to the budget) and the right for payment (actually realized income or expenditure), resp. the difference between these parties (rest). In double-entry bookkeeping, the general ledger was divided into accounts, which were used to record the state and movement of all assets and on the basis of which it was possible to compile, inter alia, a profit and loss statement at the end of the accounting period. Also in simple accounting, the general ledger contained accounts, but only personal accounts, which were used to record debts and receivables and their payments. In administrative accounting, with its character, the general ledger approached the diary (journal) as we know it from cameral, simple or double-entry bookkeeping. Thanks to the specific form and role of the general ledger in individual accounting systems, today this accounting document can be a guide for determining the type of accounting techniques used at the time.

Překlad Pavla Slavíčková

Marie Macková

PŘEDÁVACÍ A SEPARAČNÍ PROTOKOLY ŠLECHTICKÉHO FIDEIKOMISU V 19. STOLETÍ (NA PŘÍKLADU ALTHANNOVSKÉHO FIDEIKOMISU V ČECHÁCH)

Šlechtický fideikomis je, zjednodušeně řečeno, právní rámec umožňující předávání rodinného majetku podle pravidel stanovených zakladatelem. Jednalo se o jakési v čase prodloužené omezení svobodné vůle potomků zakladatele při nakládání s rodovým majetkem. Cílem byla ochrana majetkové základny rodu, snaha zabránit hmotnému úpadku v budoucích generacích. V českých zemích si tento prvek, původně pocházející ze španělského právního prostoru, získal oblibu ve druhé polovině 17. století. Tehdy byly položeny základy většiny fideikomisních majetků, z nichž mnohé – vlastně většina – vydržely až do roku 1924, kdy byla tato právní výhrada zrušena.[1)]

Ke zřízení fideikomisu byl třeba souhlas panovníka a veškeré další změny byly rovněž vztaženy k zákonodárci. V praxi habsburské monarchie to znamenalo, že zřízení nového fideikomisu potřebovalo vždy souhlas ve starší době panovníka, v mladší parlamentu. Běžná správní agenda fideikomisů byla delegována na územně příslušné zemské soudy, což trvalo bez ohledu na změny kompetencí tohoto úřadu v různých dobách až do konce existence fideikomisů u nás. Běžná správa fideikomisního majetku se za příznivých okolností nemusela příliš lišit od správy jakéhokoliv jiného panství či následně velkostatku. Z podstaty věci byly omezeny a kontrolovány odprodeje, a především míra zadlužování. Jakým způsobem byla určována posloupnost držitelů záleželo na ustanoveních zakladatele. Co však bylo pro všechny fideikomisy shodné, byla nutnost důkladné inventury vždy k datu úmrtí předcházejícího držitele. Vzniklý elaborát sloužil v podstatě jako předávací protokol a sestavovala jej komise složená z úředníků příslušného zemského soudu, úředníků konkrétního panství, resp. velkostatku, který měnil držitele a inventura se ho týkala, a nezávislých odborníků, tedy přizvaných mužů z vnějšku, majících zkušenosti s oceňováním půdy, lesů, staveb a podobně. Tato tzv. oceňovací komise se mnohdy sešla až za několik měsíců od rozhodujícího data úmrtí, takže šlo vždy o zpětný protokol sestavený na základě účetních dokladů a aktuál-

[1)] Ke šlechtickému fideikomisu nově Marie Macková, *Šlechtický fideikomis v Čechách 19. století (na příkladu hrabat z Althannu).* Theatrum historiae, 28, (dále jen Macková 28), s. 125–126. Tam shrnuty výsledky dosavadního bádání.

ních ocenění od přizvaných odborníků. Tato prodleva způsobovala čas od času problémy v popisech a ocenění polního a lesního hospodářství a chovů hospodářských zvířat všeho druhu, protože takovou činnost nešlo zastavit k datu úmrtí ani dát do soudní uzávěry. Přesto však případné protesty vznášené proti relevantnosti oceňovacích protokolů jenom minimálně směřovaly právě do tohoto segmentu fideikomisního majetku. Součástí oceňovacích protokolů byl i soupis finančních aktiv a pasiv, včetně nevyplacených apanáží či vdovských důchodů. Nakonec byla vždy vypočítána celková hodnota fideikomisu v aktuálně platné měně, v 19. století i s případnými přepočty do předchozích platidel. Všemi stranami uznaný oceňovací protokol se následně stal podkladem pro vklad do zemských desek pro nového držitele rodinného fideikomisu. Samozřejmě po zaplacení příslušných administrativních tax a poplatků.[2)]

Četnost vzniku oceňovacích protokolů byla odvislá od rychlosti střídání držitelů konkrétního fideikomisu. Někdy po několika letech, jindy po několika desetiletích. Zachycená podoba panství či následně velkostatku tak mohla značně kolísat, záleželo na způsobu správy fideikomisního majetku, ale také na časovém intervalu, který měli jednotliví držitelé k dispozici, případně proměn právního a ekonomického prostředí během něj. Oceňovací protokol byl při předání a převzetí fideikomisu povinným dokumentem prakticky od počátků existence této právní výhrady u nás, byť jeho podoba odpovídala vždy aktuálním zvyklostem dané doby a zdaleka ne všechny tyto protokoly jsou dnes dochovány.

V osmdesátých letech 18. století se změnila soudní struktura v habsburské monarchii a následně došlo ke změnám právního prostředí, které se mj. týkaly i dědického práva. Fideikomisní majetek však byl svou podstatou v poněkud zvláštní právní situaci, a proto se na něj tyto úpravy vztahovaly jenom limitovaně. Přesto v širším kontextu muselo dojít i k úpravám průběhu dědického řízení fideikomisu: vyvstala totiž potřeba oddělit od sebe fideikomisní a alodiální majetek, byť ve skutečnosti mnohde splýval v jediný ekonomický celek.[3)] Na každý se totiž nadále vztahovaly jiné podmínky. Případné nejasnosti vyřešil osmiřádkový dvorský dekret ze 13. prosince 1799, který jednoznačně stanovil, že nová pravidla daná dvorskými dekrety z let 1784 a 1785 se týkají alodiálního majetku, kdežto ten fideikomisní se řídí svými vlastními a změny v obou uvedených dekretech pro něj nejsou příslušné.[4)] Tímto rozhodnutím byl oceňovací elaborát každého fideikomisního nástupnictví obohacen o nový typ písemnosti: separační protokol oddělující informace

[2)] Fideikomisní spisy jsou dnes uloženy jako samostatný archivní soubor v Národním archivu ČR (dále jen NA CR), Fideikomisní spisy Praha 1564–1953 (dále jen FKSP).

[3)] Justizgesetzsammlung (dále jen JGS), dvorský dekret z 26. 7. 1784, Nr. 320, s. 388–389; dvorský dekret z 30. 6. 1785, Nr. 448, s. 37.

[4)] JGS, 1798–1803, dvorský dekret z 13. prosince 1799, Nr. 489, s. 76. ÖNB-ALEX - Justizgesetzsammlung (onb.ac.at) [20. 5. 2021]

o fideikomisním majetku od těch o alodiálním majetku. Celé následující dlouhé 19. století byly k oceňovacím (tedy de facto základním předávacím) protokolům přidávány i separační protokoly, následně obohacené podle potřeby ještě nejrůznějšími typy srovnávacích protokolů. Zatím co posledně jmenované vycházely z aktuální potřeby příslušného fideikomisu, první dva se staly obligatorními. Podoba oceňovacího elaborátu, tedy předávacího a separačního protokolu byla dána obecnými normami procesního práva platnými v dané době právě tak, jako obecnými zvyklostmi úřadování.

Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 řešil rozsáhle a podrobně dědické právo a v jeho rámci i šlechtický fideikomis jako zcela samostatnou kategorii majetku, nespadající do ostatních ustanovení pro omezenou možnost disponování s podstatou takového majetku. Protože však zůstalo výslovně ustanoveno, že i držitel fideikomisu může nakládat s výnosy a přebytky nad toto vymezení, včetně dědických ustanovení, vyplývala z toho povinnost nadále v rámci pozůstalostního řízení sestavovat separační protokol.[5)] Formální podrobnosti určeny přímo nebyly, ale muselo z něj být zřejmé, k jaké části majetku se vztahuje právo určovat jeho další osud testamentem a jaká část majetku naopak tvoří fideikomisní podstatu.[6)]

Císařským patentem z 9. srpna 1854 byl vyhlášen zákon č. 208/1854 ř. z. o soudním řízení v právních záležitostech kromě trestních věcí. Ten v §§ 220–256 určoval správní mechanismy pro fideikomisy, a dále ve své částce pět poměrně velmi podrobně stanovoval, jak mají vypadat pozůstalostní soupisy a co má být jejich součástí. V § 108 byla výslovně stanovena povinnost vyhotovení zvláštního soupisu, pokud v rámci fideikomisního statku existuje jakýkoliv majetek, který je z těchto závazků vyjmut a lze s ním volně nakládat.[7)] Ačkoliv tak nebyl výslovně pojmenován, je to požadavek pro vznik toho, co praxe obvykle nazývala separačním protokolem a existovalo tu už od konce 18. století. Tato praxe byla následně dodržována až do konce trvání habsburské monarchie, resp. ještě oceňovací protokoly vznikající po smrti fideikomisních držitelů po skončení první světové války se řídily stejnými pravidly. Republika žádná nová v tomto směru nestanovila, protože se chystala celý systém zrušit. Dokud to však neudělala, majetek se stále mohl nacházet ve dvou různých právních rovinách.

[5)] Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten Erbländer der österreichischen Monarchie 1811 (dále jen ABGB), §§ 618–645.

[6)] Protože v dané době nebylo žádným zvláštním způsobem určeno vedení přehledů hospodaření panství v průběhu roku či alespoň ve formě roční bilance, mohlo být určení hodnot alodiálního majetku k rozhodnému datu výsledkem popisu aktuálního stavu, nikoliv stoupajícího či klesajícího vývoje. Zdá se však, že tento moment nikdo nepovažoval za problém, pokud bylo z existujících dokladů možné onen aktuální stav určit.

[7)] Reichsgesetzblatt (dále jen RGBl), 1854, zákon č. 208/1854, § 108, s. 865. ÖNB-ALEX - Reichsgesetzblatt 1849–1918 (onb.ac.at) [20. 5. 2021]

Faktickou podobu měly oceňovací i separační protokoly v průběhu 19. století poměrně různou, protože nikdy nebyl stanoven přesný formulář a vlastně ani podrobnější popis, jak by měly – při uvedení povinných údajů – vyhlížet. Od jednoduchých listů, někdy dokonce ani ne příliš velkého formátu, s poměrně nekomplikovanými přehledy se postupně dopracovaly k obsáhlým svazkům s dlouhou řadů podrobných věcných i finančních soupisů, a se vzájemně propojovanými údaji.

Případová studie: oceňovací a separační protokoly ve fideikomisních spisech králického fideikomisu hrabat Althannů.[8)]

Z nevelkého panství Králíky ležícího na pomezí Čech, Moravy a Kladska vytvořil rodový fideikomis Michael Ferdinand hrabě Althann už v roce 1658, tedy v první vlně vznikajících šlechtických fideikomisů v habsburské monarchii, a při životě se toto založení udrželo kontinuálně až do roku 1924, kdy byla tato právní výhrada zrušena. Nic na tom nezměnil ani fakt, že nástupnictví se v průběhu doby potýkalo s dlouhou řadou bezdětných manželství fideikomisních držitelů, které vedlo k vymírání jednotlivých větví rodu a poměrně složitému hledání nástupnictví tak, aby byla dodržena pravidla nastavená zakladatelem. Výrazným způsobem se tento trend projevil na přelomu 18. a 19. století. To zapříčinilo rychlé střídání držitelů králického fideikomisu. Kromě toho šlo ve všech případech o muže ve zralém věku, kteří se většinu svého dospělého života byli nuceni uplatňovat jinde a jinak a jejich zkušenosti s patrimoniální správou a hospodařením na panství nebyly právě velké – pokud vůbec nějaké měli.[9)]

Podle litery zákona by se měl v tomto kontextu první separační protokol objevit v roce 1797, kdy se fideikomisu – po téměř padesátiletém držení hrabětem Michaelem Ottou (1731–1797) – ujal hrabě Michael Karel (1739–1805),[10)] protože zakladatel stanovil, že k fideikomisu patří nejenom dominikální půda a budovy, ale i veškeré hospodářské zvířectvo chované na režijních dvorech a jejich vybavení. Ostatní začalo být následně považováno za alodiální majetek nesvázaný fideikomisními pravidly.[11)] Nic takového však dnes neexistuje ani ve fideikomisních spisech českého zemského soudu, ani mezi písemnostmi velkostatku.[12)] Byl to patrně důsledek nevyjasněné situace po zmíněné reorganizaci z osmdesátých let,

[8)] NA CR, FKSP, Althannové kn. č. 18, kart. č. 313–324, 990–995.

[9)] Podrobněji o tom Macková 28.

[10)] Životopisná data hrabat Althannů sestavena podle http://genealogy.euweb.cz/althann/althann1.html, kde jsou ovšem k nalezení drobné, byť ne příliš četné, nepřesnosti. Dále pro dlouhé 19. století *též*: NA CR, FKSP, kn. č. 18. František Zahrádka, *Velkostatek Králíky 1654–1946*, úvod k archivnímu inventáři, Zámrsk 1969 (dále jen Zahrádka 1969). František Musil, *Dějiny Králicka*. Dolní Lipka 2000, (dále jen Musil 2000).

[11)] NA CR, FKSP, kn. č. 18, kart. č. 313.

[12)] Státní oblastní archiv Hradec Králové (dále jen SOA HK), *Velkostatek Králíky 1654–1946* (dále jen VS Kr). *Též* Zahrádka 1969.

jejíž pravidla byla ve směru k fideikomisům upřesněna až v roce 1799.

První separační protokol v rámci králického fideikomisu vznikl až po smrti hraběte Michaela Karla v roce 1805.[13] Po něm následovaly v rychlém sledu další tři v letech 1810,[14] 1815[15] a 1817.[16] Právě s ohledem na krátké časové rozestupy bylo místy upuštěno od zpracovávání celkových separačních protokolů a pro některé části majetku, resp. hospodaření vznikly pouze srovnávací protokoly vycházející z minulých soupisů. To se stalo také v roce 1817, kdy byl králický fideikomis předán hraběti Michaelu Maxmiliánovi (1769–1834) na základě srovnávacího protokolu pro léta 1805 a 1815.[17] Po jeho smrti byl v roce 1835 sice vyhotoven celkem klasický oceňovací i separační protokol, ale mezi významné podklady při jejich vzniku patřily i předcházející protokoly z let 1815 a 1817. Vzhledem k tomu, že se oba vztahovaly i k protokolárním záznamům z roku 1805, prodloužila se úřední kontinuita o celé desetiletí zpět.[18] Výsledný podklad pro převzetí králického fideikomisu dalším držitelem hrabětem Michaelem Josefem (1798–1861)[19] byl sice právníkem jeho matky a bratrů rozporován, ale ne žádným zásadním způsobem. Problémy nastaly až po jeho smrti v roce 1861. Tehdy vypukly neshody o to, co je a co není fideikomisní majetek a separační protokol náhle nabyl na významu.[20] Protože se spornými v tomto směru staly především pozemky, šlo patrně o poněkud pozdní následek zrušení právního rozdílu mezi dominikální a rustikální půdou po roce 1848.

Některé další oblasti hospodaření či komodity nebylo třeba řešit, protože je výslovně mezi fideikomisní zařadil už zakladatel v polovině 17. století. Šlo ne-

[13] Zemřel bezdětný, fideikomisní nástupnictví přešlo na jeho bratra Michaela Václava. NA CR, FKSP, kn. č. 18, kart. č. 313, sign. VII-E/24-1805, 1806. Zahrádka 1969, s. V. Macková 28. Též http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html [2.4.2019]

[14] Zemřel bezdětný hrabě Michael Václav (1743–1810), bratr hraběte Michaela Karla. Jím vymřela tzv. slezská větev rodu a fideikomisní nástupnictví přešlo na větev někdy označovanou jako janovská nebo také španělská. *Tamtéž*.

[15] Zemřel hrabě Michael Johann Nepomuk (1757–1815), další držitel králického fideikomisu ze zmiňované španělské větve rodu Althannů. I on v konečném důsledku zemřel rovněž bez mužských potomků, protože vlastního syna přežil.

[16] Bezdětný zemřel hrabě Michael Franz (1760–1817), mladší bratr Michaela Johanna Nepomuka. NA ČR, FKSP, kn. č. 18, kart. č. 314, fasc. 7/24-1817, kart. č. 991, fasc. VII-E/24-1817. Zahrádka 1969, s. V. Macková 28. Též http://www.genealogy.euweb.cz/althann/althann2.html [2.4.2019]

[17] NA ČR, FKSP, kn. č. 18, kart. č. 314, fasc. 7/24-1817, kart. č. 991, fasc. VII-E/24-1817.

[18] NA ČR, FKSP, kart. 315, fasc. II E/23, 24-1835, kart. č. 991, fasc. II E/23, 24-1835, kart. č. 993, fasc. VII E/24-1861.

[19] Syn Michaela Maxmiliána. I on svého jediného syna přežil, takže z pohledu fideikomisní posloupnosti zemřel bez potomků. Macková 28.

[20] NA ČR, FKSP, kart. č. 993, fasc. VII E/24-1861.

jenom o budovy a jejich zařízení, ale také o veškeré hospodářské zvířectvo chované v režii panství, včetně drůbeže všeho druhu. Protože to byly velmi pohyblivé položky, byť například drůbež sloužila v 19. století téměř výhradně pro panskou kuchyni a vyrovnávání deputátních závazků, musely soupisy vznikat opravdu při každém oceňování fideikomisu. Naopak vše, co vyrostlo na polích do fideikomisních soupisů nepatřilo, i když zásoby obilí pro příští setí se v nich před rokem 1835 objevovaly a následně byly s dlouhým odstupem minimálně analyzovány, pokud ne přímo rozporovány.[21)]

Každá z položek zanesených do takových protokolů měla zároveň naprosto konkrétní vyjádření v penězích. U obecně obchodovatelných komodit, jako bylo například pivo, mléčné výrobky, zvěřina nebo řezivo se ocenění většinou opíralo o místně platné ceny, přičemž ne vždy jsou ceníky, ze kterých oceňovací komisaři vycházeli, dochované. Byly to údaje, které se v 19. století mohly výrazně lišit i město od města a obecně nebylo zvykem je kdekoliv publikovat, takže dnes může být problém se jich dobrat, byť ve své době byly obecně známé. Stavby, ale i vnitřní zařízení jakéhokoliv druhu, byly oceňovány v širším ekonomickém kontextu, patrně ponejvíce podle zkušeností členů konkrétní oceňovací komise. Veškerá hospodářská zvířata pak mnohdy obecným cenovým průměrem za kus, což zkreslovalo pohled na hovězí dobytek, ale třeba u koní mohlo být i velmi zavádějící. Na králické panství se například v souvislosti se zrušením povinností potažní roboty výrazně změnila struktura chovaných koní. Velkostatek musel mít nadále k dispozici především pracovní koně do tahu, což před rokem 1848 obstarávali poddaní jako potažní robotu. Naopak zcela zmizeli jezdečtí i kočároví koně, protože vrchnost na panství nesídlila a prakticky sem ani nezajížděla. Výjimkou byl jediný jezdecký kůň, kterého měl k dispozici vrchní ředitel statku. Je zřejmé, že při takovém přístupu byl více vnímán počet zvířat než jejich skutečná hodnota, protože v první polovině 19. století byli touto metodou koně poněkud podhodnoceni, ve druhé polovině století se odhadní cena více blížila tržnímu průměru.[22)]

Pozůstalostní a separační protokoly svou podstatou dávaly prostor pro spory o to, co patří do fideikomisního a co do alodiálního majetku, protože panství i následný velkostatek fungovaly vždy jako jediný hospodářský celek nerozlišující rozdílné právní postavení svých součástí. V případě králického fideikomisu bylo v zájmu jak držitelů, tak členů jejich rodin postupem co nejvíce snižovat fideikomisní část majetku, protože tato hospodářská jednotka sloužila většinou jako zástava dluhů, včetně nevyplacených apanáží v rámci rodiny, a výše zadlužení každého fideikomisu byla ze zákona limitována a v praxi přísně sledována zemským

[21)] NA ČR, FKSP, kart. č. 313, sign. VII-E/24-1805, 1806, kart. č. 314, fasc. 7/24-1817, kart. č. 991, fasc. VII-E/24-1817, kart. č. 993, fasc. VII E/24-1861.

[22)] NA ČR, FKSP, kn. č. 18, kart. č. 314, fasc. 7/24-1817, kart. č. 991, fasc. VII-E/24-1817, kart. 315, fasc. II E/23, 24-1835, kart. č. 991, fasc. II E/23, 24-1835, kart. č. 993, fasc. VII E/24-1861.

soudem. Kromě toho na alodiálním majetku mohli ostatní více participovat, vůči fideikomisu měli nárok pouze na zmiňovanou apanáž. Proto se postupem doby separační protokoly stávaly nejen neobyčejně důležitými a rozporovatelnými, ale také sloužily jako podklad pro vypracování nejrůznějších dalších srovnávacích protokolů. V nich byly vedle sebe řazeny položky stejného typu patřící jak do fideikomisního, tak do alodiálního majetku.[23)] Kromě toho je ve druhé polovině 19. století možné nalézt i srovnávací speciály ukazující, které položky se od minulého protokolu rozmnožily a které naopak redukovaly či zcela zmizely. Pozůstalostní řízení se tak ve druhé polovině 19. století komplikovala, nutných písemností při nich bylo stále víc a obsahovaly více údajů, mnohdy i multiplicitně zachycených. V konkrétním případě althannovského králického fideikomisu je však třeba připustit, že ani podrobnější a důslednější ekonomické sledování nezabránilo majetkovým problémům nemalého rozměru.

Závěr

Z uvedeného vyplývá, že po celé 19. století bylo třeba při změně držitele každého ze šlechtických fideikomisů vyhotovit nejenom oceňovací protokol pro majetek nacházející se v této právní pozici, ale i speciální separační protokol. Ten z předchozího vyčleňoval majetek v jiném právním postavení, který však z pohledu ekonomického mohl tvořit téměř nedílnou součást fideikomisu a v praxi obě roviny prostě splývaly. V oceňovacích a separačních protokolech tak vznikal zcela specifický obraz jednotlivých panství a následně velkostatků rozbitý do zdánlivě nesmyslných celků. Ty však byly podstatné například pro možnou výši úvěru, resp. míru zadlužení jištěnou takovým majetkem. Přitom je třeba brát v úvahu, že takové dluhy byly tvořeny nejenom faktickými peněžními půjčkami, ale třeba také nevyplacenou apanáží členům rodiny (včetně manželek), zpožděným deputátem pro zaměstnance, platem pro faráře a podobně. Naprosto nepravidelná periodicita takových dokumentů daná délkou života jednotlivých mužů z rodiny v pozici držitele fideikomisu má z badatelského hlediska své zápory i klady. Záporem je nepochybně to, že nelze spojovat s právními i ekonomickými změnami odehrávajícími se v širším kontextu nejenom regionu, ale především státu, čas od času i na mezinárodním poli. Právě tak absence popisu jakéhokoliv vývoje, což zvláště při delším držení jediným mužem vůbec nemusel být lineární údaj. Rozhodující pro tyto dokumenty byl koncový stav (případně jeho srovnání se stavem počátečním, ale k tomu nemuselo nutně dojít). Kladem je naopak to, že se jedná o vyhodnocení hospodaření jediného, konkrétního držitele fideikomisu.

[23)] V králické velkostatku to dospělo až do takových rovin, že například část židlí v kanceláři byla vedena jako fideikomisní a zbývající jako alodiální majetek. Určováno to bylo podle toho, z jakých peněz byly pořízeny ty novější. Starší byly automaticky považovány za fideikomisní majetek, který časem zmizí v důsledku naprostého opotřebení. NA ČR, FKSP, kart. č. 993, fasc. VII E/24-1861.

Tyto písemnosti vznikaly na základě zákonných ustanovení, která byla platná nejprve pro celou monarchii, následně v Předlitavsku. Konkrétní vypracování však bylo vždy výsledkem práce naprosto přesně dané a v identifikovatelném složení působící komise, jejíž struktura byla předepsána pouze rámcově. Ani v pozdním 19. století neexistoval pro separační protokoly žádný jednotný formulář, pouze popis povinných údajů. Výsledkem byly oceňovací, separační, případně srovnávací protokoly, jejichž význam v době vzniku byl primárně ekonomický, ale postupem doby se stávají možná zajímavější sekundárními informacemi, které jsou v nich obsaženy i v době, kdy podlehly poměrně striktnímu znormování.

ZUSAMMENFASSUNG

ÜBERTRAGUNGS- UND TRENNUNGSPROTOKOLLE ADELIGER FIDEIKOMMISSE IM 19. JAHRHUNDERT (AM BEISPIEL DES FIDEIKOMMISSES DER GRAFEN VON ALTHANN IN BÖHMEN)

Übergabeprotokolle sind seit den Anfängen des Fideikommisses in Mitteleuropa ein fester Bestandteil der damit verbundenen Dokumente. Die Trennungsprotokolle entstanden im Zusammenhang mit den Veränderungen des rechtlichen Milieus in der Habsburgermonarchie am Ende des 18. Jahrhunderts. Von diesem Zeitpunkt an war es notwendig, fideikommissarische und allodiale Güter zu trennen, die in einem einzigen Herrschaftsgut, später einem Großgrundbesitz, vorhanden waren. Daran änderte sich auch nach dem Erlass des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs im Jahr 1811 nichts. Im Falle von Fideikommissen wurden darin alle früheren Bestimmungen eingehalten. Dies wurde durch das Gesetz Nr. 208/1854 RGBl. präzisiert. Die konkrete Ausgestaltung aller Bestandteile der beim Wechsel des fideikommissarischen Inhabers erstellten Wertermittlungsgutachten orientierte sich an den aktuell gültigen Normen und Vorschriften, spiegelte aber auch die damaligen amtlichen Gepflogenheiten wider. In dieser Hinsicht war sie während des langen 19. Jahrhunderts variabel. Das Fideikommiss Grulich (Králíky) des Adelsgeschlechts Althann war eines der ältesten in Böhmen und bestand bis 1924, als das gesamte System abgeschafft wurde.

Schlüsselwörter: 19. Jahrhundert – Habsburgermonarchie – Fideikommiss – Althann

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

HANDOVER AND SEPARATION RECORDS OF NOBLE *FIDEICOMMISSUM* IN THE 19th CENTURY (AS DEMONSTRATED ON THE EXAMPLE OF THE ALTHANN *FIDEICOMMISSUM* IN BOHEMIA)

Handover records have been an integral part of *fideicommissum* documents since the beginning of its existence in Central Europe. The separation protocols appeared in the context of changes in the legal environment in the Habsburg monarchy at the end of the 18th century. Since then, it was necessary to separate *fideicommissum* and allodial property existing within a single estate, later a grand estate. There was no change even after the General Civil Code was issued in 1811. In the case of *fideicommissum*, the Code respected all the earlier provisions. *Fideicommissum* was later further specified by Act No. 208/1854 Coll. The specific form of all components of the valuation documents created during the change of the *fideicommissum* holder was based on the rules and regulations applicable at that time, but also reflected the official customs of the time. In this respect, the form varied throughout the long 19th century. The Althann *fideicommissum* of Králíky (Grulich) was one of the oldest in Bohemia and lasted until 1924, when the whole system was abolished.

Keywords: 19th century – Habsburg monarchy – *fideicommissum* – Althann

Překlad Artlingua, a. s.

Marie Ryantová

ÚČTY LOBKOVICKÉHO PANSTVÍ VYSOKÝ CHLUMEC ZE 17. A POČÁTKU 18. STOLETÍ

Významné místo v širokém spektru různých účetních pramenů zaujímají také účty vrchnostenských hospodářství, které jsou dochovány v archivech mnohdy v nemalém množství, současně však nezřídka zůstávají dosud nevyužity. Kvantita těchto pramenů je ovšem jen jedním limitujícím faktorem, který lze chápat jako příčinu této skutečnosti (pokud jsou příslušné archiválie uspořádané a přístupné), za další lze považovat (kromě obtíží paleografického nebo jazykového rázu) i náročnost jejich studia, na druhé straně ale naopak i jejich torzovitost, zejména pro starší období. Pohříchu zůstávají vrchnostenské účty, ostatně stejně jako dějiny vrchnostenského hospodaření, již nějakou dobu stranou zájmu české historiografie, zatímco starší literatura jim věnovala výraznější pozornost: upozornit lze alespoň na práce Josefa Salaby ještě z doby meziválečné,[1] studie Alfreda Piffla,[2] dále Václava Černého,[3] Jaroslava Kašpara[4] a Jiřího Svobody[5] z padesátých let nebo Josefa Hanzala z let šedesátých,[6] z téže doby pochází také souhrnné pojednání Josefa Blechy o účtech ve skriptech *Československá diplomatika I*.[7] Pro předbělohorské období je k dispozici např. studie Marie Répásové z roku 1976,[8] s hospodářskými účty pracovali pochopitelně i autoři prací věnovaných dějinám velkostatku, např.

[1] Josef Salaba, *Příspěvky ke kritice urbářů, pozemkových knih, katastrů, map, starých účtů apod.* In: Selský archiv, 14, 1921, s. 1–30; 15, 1922, s. 1–16; 16, 1923, s. 1–44.

[2] Alfred Piffl, *Účty hospodářského důchodu roudnického panství do roku 1800*. In: Časopis Společnosti přátel starožitností (dále ČSPS), 48, 1940, s. 156–157.

[3] Václav Černý, *Začátky našich hospodářských účtů*. In: ČSPS, 60, 1952, s. 121–133.

[4] Jaroslav Kašpar, *Příspěvek k metodice zpracování peněžních vrchnostenských účtů ze 17. století*. In: Zápisky Katedry československých dějin a archivního studia, II, 1957, s. 33–50.

[5] Jiří Svoboda, *Obilní účty vrchnostenských panství z 18. století a způsob jejich zpracování*. In: Zápisky Katedry československých dějin a archivního studia, II, 1957, s. 17–20.

[6] Josef Hanzal, *Hospodářské patrimoniální účty předbělohorského období*. In: Sborník archivních prací (dále SAP), 16, 1966, s. 397–419.

[7] Josef Blecha, *Účty a účetní materiál*. In: Československá diplomatika I. Praha 1965, s. 384–431.

[8] Marie Répasová, *Hospodářské účty novohradského panství 1500–1620*. In: Archivum Trebonense, 4, 1976, s. 114–141.

Václav Pešák.[9] Speciálně lobkovickými účty se detailně zabýval Eduard Mikušek.[10]

Cílem mého příspěvku je nejen upozornit na tento typ účetních pramenů a stručně představit konkrétní účty a výsledky jejich studia, a to pro někdejší lobkovické panství Vysoký Chlumec ve středních Čechách, ale také poukázat na jejich širší výpovědní hodnotu a možnosti využití, a to zvláště v případě jejich torzovitého dochování.

Panství Vysoký Chlumec, nacházející se ve středních Čechách, kde byl jeho centrem dodnes stojící stejnojmenný hrad a největším (a jediným) městem Sedlčany, patřilo od roku 1474 až do konce 20. století rodu Lobkoviců – v uvedeném roce je zakoupila Anna Švihovská z Rýzmburka, vdova po Janu Popelovi z Lobkovic (mladším synovi zakladatele rodu Mikuláše z Újezda, zvaného Chudý, a zakladateli popelovské rodové větve) a poručnice nezletilých synů Děpolta, Václava a Ladislava. Původně nevelká država se v průběhu doby výrazně rozrostla, a to zejména v době, kdy patřila Zdeňku Vojtěchovi Popelovi z Lobkovic, od roku 1599 nejvyššímu kancléři Království českého, a poté jeho manželce Polyxeně, jíž nejvyšší kancléř v roce 1608 rodové panství, k němuž měl silný vztah a zřejmě se v tehdejší situaci obával jeho zabavení, za 35 tisíc kop míšeňských grošů prodal.[11] Nejspíše právě díky Polyxeně, která už v té době měla zkušenosti se správou panství Roudnice a mohla se inspirovat i u svého prvního manžela Viléma z Rožmberka, vznikly na tomto panství důležité pomůcky v podobě nejstaršího dochovaného urbáře, který byl sepsán na základě alespoň jakýchsi dnes nedochovaných „*starých register*“ v roce 1604,[12] a také nejstarší pozemkové knihy, založené o rok později. Již v předbělohorské době došlo k dalšímu rozšíření panství, které pokračovalo i po Bílé hoře díky nákupům konfiskovaných statků – takže panství, které předtím zahrnovalo 59 vesnic, město Sedlčany a tři městečka, se rozšířilo o další městečko a 36 vesnic, tedy o více než polovinu původního rozsahu, a stalo se tak největším panstvím tehdejšího Vltavského kraje. Mezi nově získané statky přitom patřily Nedrahovice Diviše Černína z Chudenic, Čachořice a Nové Dvory Jana

[9] Václav Pešák, *Panství rodu Smiřických v letech 1609 až 1618: hospodářská skladba českého velkostatku začátkem 17. stol.* Praha 1940 (Sborník archivu ministerstva vnitra č. 18).

[10] Eduard Mikušek, *Lobkovický účetní archiv.* In: Acta Litomericensia 1984 (Sborník příspěvků k sedmdesátinám PhDr. Josefa Křivky, CSc.). Litoměřice 1984, s. 42–50; *Týž*, *Účetní systémy a metody na majetku roudnických Lobkoviců*. In: SAP, 36, 1986, s. 53–102.

[11] Marie Ryantová, *Lobkowiczké panství Vysoký Chlumec*. In: Vlastivědný sborník Kralupska – Lobkowiczký sešit, V/1-2, 1998, s. 51–59; *Táž, Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*. Praha 2016, s. 251.

[12] Marie Ryantová, *Nejstarší urbář panství Vysoký Chlumec z roku 1604*. In: Seminář a jeho hosté. Sborník k šedesátým narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, CSc. Praha 1992, s. 227–236.

mladšího Měděnce z Ratibořic, Skoupý patřící původně Zikmundovi Hložkovi ze Žampachu a také Obděnice a Kamýk Oldřicha Myšky ze Žlunic.[13)]

Vznik nejstarších pramenů evidenčního charakteru na tomto panství až na počátku 17. století souvisel i s tím, že jeho správa i hospodaření nebyly příliš rozvinuté, velkostatek si uchovával oproti jiným výlučně rentový charakter a teprve postupně došlo k rozvoji režijního hospodářství – souviselo to nejspíše s vytížením nejen jeho majitele, zastávajícího exponovanou funkci nejvyššího kancléře, ale i jeho otce Ladislava II. z Lobkovic, který trávil rovněž většinu času v pražském úřadě a soustředil se zejména na územní rozšíření panství a zisk dalšího pozemkového majetku, včetně statků v Říši.[14)] Vzhledem k tomu jistě nepřekvapí, že účetní materiál začal na tomto panství vznikat až později. Dnes je uložen – stejně jako lobkovický rodinný archiv (Rodinný archiv Lobkowiczové roudničtí) – v Lobkowiczkém archivu v Nelahozevsi, a to ve fondu Lobkowiczký účetní archiv 1624–1949, je však navíc dochován pro nejstarší období velmi mezerovitě: účty pro panství Vysoký Chlumec se dochovaly pouze z let 1658–1713 (a dále), vedle toho byly samostatně vedeny účty pro statek Kamýk nad Vltavou, které jsou dochovány z let 1660–1720 (a dále),[15)] a to přesto, že účtárna fungovala již před těmito daty.[16)] Některé dílčí účty či výtahy z nich se objevují i jinde (zejména kniha čtvrtletních účtů a opisy příloh z let 1669–1676 a účty českých panství, porovnání urbářů, přepočítání valut a úrokové tabulky z let 1657–1662).[17)] (V současné době jsou ovšem tyto prameny nepřístupné.) Významným mezníkem je rok 1718, v němž došlo na všech lobkovických panstvích ke změně účetnictví a přešlo se k celoroč-

[13)] M. Ryantová, *Lobkowiczké panství Vysoký Chlumec*; Táž, *Polyxena z Lobkovic*, s. 252, 362. Rozsah panství se odráží i v dalších urbářích – viz Táž, *Urbáře vysokochlumeckého panství v první polovině 17. století*. In: Jaroslav Pánek (ed.), Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi. Praha 2004, s. 371–386.

[14)] Marie Ryantová, *Ladislav II. Popel z Lobkovic jako první president apelačního soudu*. In: Stavovský odboj roku 1547 – první krize habsburské monarchie (Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 29.–30. 9. 1997). Sest. Petr Vorel, Pardubice – Praha 1999, s. 185–204.

[15)] Lobkowiczký archiv Nelahozeves (dříve SOA Litoměřice, pobočka Žitenice), fond Lobkowiczký účetní archiv 1624–1949 (dále Lobkowiczký účetní archiv), kart. č. 3479–3482 (Vysoký Chlumec 1658, 1660, 1667, 1680, 1682, 1686, 1689, 1713, včetně rejstříků dlužníků obilí z let 1709–1711) a kart. č. 3476–3477 (Kamýk 1660, 1663, 1668, 1674, 1675, 1679, 1680, 1682, 1685–1690, 1698–1699, 1717–1718, 1720, atd.).

[16)] *Srov.* E. Mikušek, *Lobkovický účetní archiv*; *Týž*, *Účetní systémy a metody na majetku roudnických Lobkoviců*.

[17)] Lobkowiczký archiv Nelahozeves, fond Lobkowiczové roudničtí Rodinný archiv (dále LR RA), sign. J 12e – kniha čtvrtletních účtů a opisy příloh z let 1669–1676, sign. J 12g – účty českých panství, porovnání urbářů, přepočítání valut a úrokové tabulky z let 1657–1662.

nímu vedení účtů.[18] Tím je také možno považovat za ukončené nejstarší období existence velkostatku Vysoký Chlumec.

Přestože uváděná období zahrnují dobu více či méně šesti desetiletí, v souvislosti se zmíněnou torzovitostí ale dochované účty pocházejí jen z několika termínů, tj. několika let, resp. pololetí – a navíc se obě řady účtů, tj. pro panství Vysoký Chlumec a statek Kamýk, spíše výjimečně vztahují ke stejným termínům (pro statek Kamýk byl pro účely srovnání proveden výběr). Jednalo se přitom o jednoduché účetnictví vedené na základě týdenních cedulí.

Tab. 1. Přehled dochovaných účtů pro Vysoký Chlumec a Kamýk nad Vltavou

Vysoký Chlumec	**Kamýk nad Vltavou**
1658 vánoční – peněžní, obilní a dobytčí	
1660 svatojánské – peněžní, obilní a dobytčí	1660 svatojánské – peněžní
1667 vánoční – peněžní a obilní	
	1668 vánoční – peněžní
1680 vánoční – peněžní a obilní	1680 svatojánské – peněžní
1689 vánoční – peněžní a obilní	1689 svatojánské – peněžní
1713 vánoční – peněžní	
	1717 svatojánské a vánoční – peněžní

Jak je z výčtu zřejmé, jedná se o různé typy účtů z různých pololetních termínů, jednak svatojánských, tj. ke svátku sv. Jana Křtitele (24. června), které převažují u kamýckého statku, a jednak vánočních, dochovaných více pro vysokochlumecké panství. To pochopitelně určuje i informace, které lze nebo naopak nelze z těchto účtů získat – vánoční obilní účty tak obsahují jen informace o zasetých ozimech, svatojánské zase o zasetých jařích, kompletní informace o stavu osevu bohužel získat nelze. Alespoň částečně umožňují obilní a dobytčí účty nahlédnout i do rozsahu a skladby sklizně a stavu různých druhů hospodářského zvířectva a z dostupných informací lze vysledovat některé trendy dvorového hospodaření v rámci rostlinné i živočišné výroby. V dlouhodobější perspektivě je tak patrný zejména nárůst vydání ječmene, určeného na výrobu sladu, z něhož je možno usuzovat na vzestup výroby ječného piva oproti dřívějšímu bílému (tj. pšeničnému), kromě toho postupně vzrůstalo pěstování a zásoby žita a ovsa. V živočišné výrobě je možné

[18] *Srov.* E. Mikušek, *Účetní systémy a metody na majetku roudnických Lobkoviců*.

zaznamenat značné kolísání ve stavu chovaného dobytka, zejména vlivem válečných událostí, pokles je patrný v počtu chovaných potahů (především volských, počet koní naopak vzrůstal), množství krav zůstávalo po celou dobu v podstatě vyrovnané, zatímco stavy jalového a vepřového dobytka a drůbeže se postupně zvyšovaly.[19)]

Pro sledování finančních výsledků dvorského hospodaření jsou samozřejmě důležité peněžní účty, zachycující příjmy i výdaje, resp. náklady. Pro dvory jsou nejprve uváděny příjmy za dobytek prodaný z jednotlivých dvorů, dále následuje „*příjem společného užitku dvorův*“, tj. peníze získané prodejem másla, sýrů, vajec, hus, kachen a jiné drůbeže, peří, kůží, příp. i ovoce, a rovněž peníze utržené za prodané obilí, vedle toho ale bylo obilí i dokupováno od sedláků či jiných osob, většinou pro potřeby pivovaru. Do příjmů je rovněž započten „*příjem společního užitku dvorův za věci viktuální pro dvůr a kuchyni pro J[eho] M[ilost] K[nížecí]*“ (o požadavcích vrchnosti v tomto směru vypovídá i korespondence chlumeckých hejtmanů s majiteli panství[20)]). Odděleně byly evidovány ovčíny, z nichž plynuly příjmy zejména z prodeje vlny a z prodeje ovcí na maso, příp. i z prodeje rouna. Většina užitku dvorů tak přicházela z prodeje obilí, dobytka a másla, příp. i drůbeže, v průběhu doby se výnos z prodeje dvorských produktů postupně zvyšoval. V závěru období přibýval dosti vysoký příjem za prodej loje (1689) a z mléčného (1713). Mezi ostatními příjmy jsou uváděny příjmy za plátno (1658, 1660, 1667) nebo peří (1680). Prodávalo se rovněž ovoce (višně, švestky, jablka), ořechy a také cibule, tyto příjmy však byly pouze doplňkové. Mezi výdaji na dvory se nacházejí především částky určené na různé opravy, na koupi nejrůznějšího nářadí a náčiní, příp. hřebíků a jiných potřeb, a na platy čeledi. Na základě těchto údajů lze také stanovit alespoň pro příslušná období výnos dvorů a ovčínů, přičemž zjištěné výsledky přinášejí zajímavé informace: příjmy plynoucí ze dvorů dosahovaly sice vysokých částek, které se navíc postupně zvyšovaly, neméně vysoké však byly i nejrůznější náklady, takže dokonce ve dvou ze sledovaných roků byly nepatrně vyšší než výnosy, a dvory tak nepřinášely žádný čistý zisk. Ve zbývajících případech činila rentabilita dvorů 20–30 %. Tyto údaje je ovšem nutno vzhledem k jejich nízkému počtu a tím i reprezentativnosti pojímat relativně. Velmi rentabilními podniky byly naopak ovčíny, které přinášely nemalé příjmy a oproti tomu vyžadovaly jen nízké náklady (většinou zahrnovaly pouze výdaje za různé tesařské a zednické práce při drobných úpravách či opravách, částky za stříhání ovcí a platy ovčákům, příp. i výdaje za nákup ovcí).[21)]

[19)] Detailně Marie Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec v 17. a na počátku 18. století. Příspěvek k dějinám českého velkostatku*. České Budějovice 2014, s. 107.

[20)] LR RA, sign. J 1/5, J 14/3.

[21)] Detailně M. Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 107–109.

Peněžní účty zachycují také výsledky rybníkářství, které představovalo na vysokochlumeckém panství nezanedbatelné odvětví vrchnostenského podnikání a zaujímalo významné postavení, tím spíše, že na ostatních lobkovických statcích nebylo provozováno. Rybníky na panství nebyly sice velké, bylo jich však poměrně velké množství, a samo rybníkářství bylo velmi rentabilní a plynuly z něj poměrně značné příjmy.[22] Naproti tomu lesní hospodaření se omezovalo zpočátku převážně na užitek plynoucí z lovu, díky účtům však lze postupně doložit i příjmy z prodeje dřeva, byť nepříliš vysoké.[23] I v tomto případě mají i torzovitě dochované účetní prameny zásadní význam pro poznání těchto složek hospodaření, protože jiné prameny (zvláště urbáře, příp. prošacování a odhady statků) se v lepším případě omezují pouze na základní evidenci, především v případě lesů.

Nejvýznamnějším odvětvím bylo ale na panství Vysoký Chlumec, stejně jako na kamýckém statku – podobně jako na jiných panstvích – pivovarnictví, které mělo rozhodující význam pro výši příjmů z celého panství: výnos pivovarů tvořil dvě pětiny, postupně ale celou polovinu hrubých příjmů vysokochlumeckého panství, pivovar v Kamýku nad Vltavou vynášel dokonce tři čtvrtiny všech příjmů z tohoto statku. Kromě peněžních údajů obsahují účty také podrobné přehledy o stavu zásob sladu – „*forrot při pivovařích*“, a to jak starý a nový slad, tak i vydání a konečný zůstatek. Příjmy zahrnují položky za bílé a ječné pivo i za kvasnice, výdaje na pivovary zahrnovaly především částky za kupovaný ječmen, příp. i pšenici, a platy sládkům a bednářům; postupem doby tyto sumy narůstaly, což souviselo jednak s rostoucími výdaji za nákup obilí, jednak zejména v závěru sledovaného období s poněkud odlišným a především detailnějším způsobem evidence výdajů v účtech (1717).[24] Současně účty zachycují výnosy plynoucí i z některých dalších podniků – z vinopalny, z cihelny, z vápenky a z pil, resp. pily, a nájmy z mlýnů. Příjmy přicházející z těchto podniků do vrchnostenské pokladny však nebyly vysoké a po odečtení nákladů pak bývala dokonce zejména cihelna prodělečná.[25]

Na základě účetních dokladů dochovaných pro vysokochlumecké panství z druhé poloviny 17. století lze sledovat výši hrubého výnosu a podíl hlavních složek vrchnostenského hospodaření (tj. dvorů, pivovarů, rybníků a lesů) na něm. Výsledky jsou ovšem nutně relativní, a to nejen vzhledem k nevelkému množství dochovaných údajů a jejich možné kolísavosti v závislosti na konkrétní situaci

[22] Detailně M. Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 124–126.

[23] Detailně M. Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 129–131.

[24] Detailně M. Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 142–145.

[25] Detailně M. Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 152–154.

v jednotlivých letech (např. klimatické), ale i vzhledem ke způsobu vedení hospodářských účtů a metodickým otázkám výpočtu finančního výnosu.[26)]

Tab. 2. Hrubý výnos panství Vysoký Chlumec v l. 1658–1713 (bez Kamýku, ve zlatých)

Položka	Rok 1658-V	%	Rok 1660-J	%	Rok 1667-V	%	Rok 1680-V	%	Rok 1689-V	%	Rok 1713-V	%
platy stálé	955	11,6	596	7,1	963	9,2	955	10,8	986	8,3	986	7,2
platy běžné	119	1,4	744	8,9	151	1,4	157	1,7	76	0,6	146	1,0
pivovary	3323	40,6	3435	41,1	4548	43,6	4217	48,1	5584	47,2	6811	50,1
vinopalna	160	1,9	108	1,2	175	1,6	131	1,4	190	1,6	350	2,5
dvory	1444	17,6	2307	27,6	2076	19,9	1767	20,1	2406	20,3	2688	19,8
mlýny	176	2,1	176	2,1	167	1,6	167	1,9	147	1,2	195	1,4
ovčíny	961	11,7	413	4,9	1017	9,7	313	3,5	789	6,6	1001	7,3
rybníky	741	9,0	354	4,2	1068	10,2	815	9,2	1217	10,2	1144	8,4
cihelna	13	0,1	-	-	22	0,2	-	-	31	0,2	1	0
lesy	87	1,0	46	0,5	20	0,1	18	0,2	54	0,4	73	0,5
zahrada	8	0,1	-	-	7	0	2	0	14	1,1	7	0
Celkem*	8174		8339		10424		8765		11829		13569	

V – vánoční, J – jánský

* (Poznámka: Uváděná částka přestavuje celkovou výši příjmů z panství, není tedy součtem uvedených položek)

Tab. 3. Podíl jednotlivých složek vrchnostenského hospodaření na hrubém výnosu vysokochlumeckého panství v letech 1658–1713 (v procentech)

Rok	Platy stálé	Platy běžné	Pivovary	Dvory	Ovčíny	Rybníky	Lesy	Celkem
1658	11,6	1,4	40,6	17,6	11,7	9,0	1,0	92,9
1660	7,1	8,9	41,1	27,6	4,9	4,2	0,5	94,3
1667	9,2	1,4	43,6	19,9	9,7	10,2	0,1	94,1

[26)] Viz i Václav Ledvinka, *Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období.* In: Folia Historica Bohemica (dále FHB), 11, 1987, s. 103–132, tam s. 114.

1680	10,8	1,7	48,1	20,1	3,5	9,2	0,2	93,6
1689	8,3	0,6	47,2	20,3	6,6	10,2	0,4	93,6
1713	7,2	1,0	50,1	19,8	7,3	8,4	0,5	94,3
Průměr	9,0	2,5	45,1	20,8	7,2	8,5	0,4	93,5

Tyto přehledy dostatečně zřetelně ukazují postupný nárůst podílu pivovarů na celkové výši příjmů plynoucích z vysokochlumeckého panství – zatímco v roce 1658 přicházely z pivovarů dvě pětiny všech příjmů, v roce 1713 tvořily jejich plnou polovinu.[27)] Poměrně konstantní byl podíl dvorového hospodaření, které představovalo zhruba jednu pětinu příjmů. Také výnos rybníků tvořil stabilní položku, rovnající se desetině celkových důchodů.[28)] Postupně klesal podíl stálých platů, nepatrný byl výnos z lesů.

Tab. 4. Hrubý výnos statku Kamýk v letech 1660–1718 (na základě účtů, ve zlatých)

Položka	**Rok 1660-J**	**%**	**Rok 1668-V**	**%**	**Rok 1680-J**	**%**	**Rok 1689-J**	**%**	**Rok 1717-J**	**%**	**Rok 1717-V**	**%**
platy stálé	23	1,5	61	4,7	22	1,4	21	2,6	21	1,2	64	2,5
platy běžné	104	6,8	141	10,9	89	5,7	111	13,9	153	9,4	197	7,8
pivovar	763	50,3	974	75,9	617	39,7	617	77,3	1262	77,7	1890	74,9
dvůr	217	14,3	92	7,1	601	38,6	26	3,2	6	0,3	286	11,3
lososnice	397	26,2	1	0,1	171	11,0	-	-	8	0,4	7	0,2
Celkem*	1514	99,1	1283	96,7	1553	96,4	798	97,0	1623	89,0	2522	96,7

V – vánoční, J – jánský
* (Poznámka: Uváděná částka přestavuje celkovou výši příjmů z panství, není tedy součtem uvedených položek)

[27)] Detailně M. Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 166–167. Podobný (46,5 % – 47,25 %) byl výnos pivovarů na panství Roudnice, ovšem na konci 16. století – Josef Křivka, *Roudnický velkostatek na sklonku 16. století*. In: Sborník Československé akademie zemědělských věd, 29 – Historie a muzejnictví, 1956, č. 2, 117–136, č. 3, 195–204, č. 4, 237–248. Podobný byl na tomto panství také výstav do vrchnostenských hospod, tj. povinný odběr pro poddané.

[28)] Detailně M. Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 166–167. Pro srovnání, Karel Dudáček, *Rybníky na panství Kestřany do roku 1700*. In: Archivum Trebonense, 6, 1986, s. 184–197, tam s. 192, uvádí, že na statku Kestřany se v období od 23. dubna 1581 do 23. dubna 1582 rybníkářství podílelo na celkových příjmech 28 % (vedle 48 % z pivovarnictví a 24 % z poddanských úroků a dalších odvětví režijního hospodářství), přičemž připomíná, že výdaje na rybníky byly v tomto roce asi osmdesátkrát (!) nižší, než náklady na provoz pivovaru.

Vzhledem k tomu, že pro panství Vysoký Chlumec i statek Kamýk se dochovaly, resp. byly zkoumány (v případě Kamýku) účty ze stejných či alespoň nejbližších let, je možno pokusit se v těchto případech vypočítat příjem plynoucí k jednomu účetnímu termínu z celého panství.

Tab. 5. Celkový hrubý výnos celého panství Vysoký Chlumec v l. 1658–1717 (ve zl.)

Rok	**Vysoký Chlumec**	**Kamýk**	**Celkem ½ roku**	**Odhad – 1 rok**
1658-V	8174	-	-	-
1660-J	8339	1514	9853	19706
1667-V	10424	-	-	-
1668-V	-	1283	-	
1680-V	8765	1553	10318	20636
1689-V	11829	798	12627	25254
1713-V	13569	-	-	-
1717-J	-	1623	-	-
1717-V	-	2522	-	-

Absence dostatečného množství účetních údajů dovoluje provádět pouze odhady výše celkového výnosu plynoucího z vysokochlumeckého panství za jeden rok. Podle těchto odhadů se výsledná částka, která se postupem doby zvyšovala, mohla pohybovat zhruba v rozmezí 15 (v polovině 17. století) až 30 tisíc (v druhé dekádě 18. století) zlatých.[29)]

Tolik „řeč čísel“ a jejich analýza. Výhodou dochovaných účtů panství Vysoký Chlumec a statku Kamýk je ovšem (podobně jako u jiných účtů tohoto druhu) i to, že se v nich objevují, i když sporadicky, také některé další informace, např. o tom, kam byl prodáván dobytek nebo obilí či jiné produkty: obilí se prodávalo mlynářům či pekařům, příp. i do Prahy (např. do semináře sv. Benedikta nebo sv. Norberta, různým úředníkům atd.), zmíněni jsou i židé ve Zduchovicích; dobytek řezníkům nejčastěji do Sedlčan, do Vlksic apod. Také ryby z panství měly své odběratele – kapři byli prodáváni do Prahy rybářům a rovněž do semináře sv. Benedikta, štiky, ale i kapři a drobné ryby („*drůbež*“) našly odbytiště přímo na panství. Na panství Kamýk se nenacházely rybníky, byla tam však „*losnice*“

[29)] Detailně M. Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 168–169.

(resp. lososnice), tj. zvláštní slup při jezu, odkud byli lososi prodáváni převážně také do Prahy, nebo případně dodáváni „*do Prahy do domu J[eho]M[ilosti]Kníž[ecí]*“ nebo „*do Vídně pro vlastní potřebu J[eho]M[ilosti]K[nížecí]*“, placeno bylo jak „*rybákům*“ za jejich odchycení, tak poslům za dodání na místo určení.[30] Viktuálie „*pro dvůr a kuchyni J[eho]V[ysoce]O[svícené]K[nížecí]M[ilosti]*.“ se posílaly i do Neustadtu an der Waldnaab v Horní Falci („*Najstattu*“), tj. na lobkowiczké říšské statky, jejich výčty jsou rovněž velmi zajímavé. Hotové peníze se odváděly „*do rentambtu k rukám pana rentmistra*“.

Cenné jsou pro nás dnes také údaje, že na kamýckém statku byly v roce 1680 vyplaceny myslivci celkem 2 zlaté a 24 krejcarů za „*za zastřelení vlka starého*“ a „*3 vejrův starých a 1 krahulce*“.[31] O devět let později pak dostal myslivec v Kamýku zaplaceno za zastřelení „*jedné staré lišky, 4 starých jestřábů, 4 mladých vejrů, 2 starých kukaček a 1 mladého krkavce*“ a za chycení dvou jeřábků a dvou zajíců celkem 2 ½ zlatých.[32] Ve výdajích ovšem lze nalézt i (nevysoké) částky vynaložené na koupi papíru (papír byl kupován většinou listovním písařem v městech pražských), „*vitrolínu na dělání inkoustu*“, vosku a svíček, „*mejdla pro vyprání ložních šatův J[eho]M[ilosti]K[nížecí]*“, „*za vydělání vlčí kůže*“, „*provazníkům od dělání provazů rozdílných*“, „*Židu Kosovskému od spravování 2 voken do mlejna*“, apod. Také různé drobné výdaje vztahující se ke dvorům („*za kosu řezací novou*“, „*za kolomast pro potřebu dvorní*“, „*za kolomast pro mazání vozu*“, „*za 8 hrnců pro mlíko šafářce*“, „*za ouhrabičnici novou*“, „*šafářce na koření pro dobytek hovězí dle starobylýho obyčeje*“, „*za mlíčné síto k ředění mlíka*“, „*od vymetení komínů*“, „*za libru svíček pro přihlížení k dobytku do chlívů*“) nebo jiným zařízením („*za 3 provazy lýčený, který k vrším lososním býti mají*“, „*beraníkům na jeze dělajícím*“, „*za hřebík šindelní*“, „*bečváři na hrnce pro vaření smoly k smolení sudův*“) dovolují nahlédnout do každodennosti spojené s provozem velkostatku, nebo zachytit jinak neznámé osoby a řemeslníky („*Mikulášovi Štětkovi bednáři Sedlčanskému od udělání vobručů na husy*“, „*kováři Kamejskému Janovi Šanovcovi co tak v tom půl létě vánočním 1717 pro panskou potřebu rozličného díla zhotovil*“, „*hrnčíři Sedlčanskému Janovi Pantzovi [?] od rozličného díla hrnčířského*“, „*Kamejckému koláři Vítovi Vorlíčkovi od podrazení voje u vozu panského*“, „*myslivci Kamejckému Danielovi Jelínkovi*“) či jiné skutečnosti („*Kamejckým zvoníkům letního času proti zlému povětří od zvonění*“).[33] Zajímavý pramen tak

[30] V prvním pololetí roku 1660 se prodalo celkem 109 lososů za 397 zl. a 46 kr – Lobkowiczký účetní archiv, kart. č. 3476, i. č. 2634.

[31] Lobkowiczký účetní archiv, kart. č. 3476, i. č. 2640. (Viz i Lobkowiczký účetní archiv, kart. č. 3476, i. č. 2640, 3646.)

[32] Lobkowiczký účetní archiv, kart. č. 3481, i. č. 2665; kart. č. 3477, i. č. 2646; kart. č. 3476, i. č. 2640, 3646.

[33] Lobkowiczký účetní archiv, kart. č. 3479–3480.

mohou účty představovat i pro filology, zejména co se týče různých krajových výrazů apod.

Vysokochlumecké účty kromě toho poskytují nenahraditelné informace také o robotách – a to díky tomu, že obsahují výdaje na stravu poddaným robotujícím o žních. Účty z roku 1658 tak uvádějí částku 18 zlatých 57 krejcarů vyplacenou „*za maso pro dělníky polní – žencům, kteří obilí na polích žali a sklizovali*“, v roce 1667 pak bylo vyplaceno 15 zlatých 12 krejcarů „*za dva sudy piva bílého robotýřům roviňským a myskovským, co se jim tak od starodávna za práce jejich polní ženní a do stodol svezení vydává*“, v roce 1680 činil výdaj „*za maso a pivo pro dělníky polní*“ dokonce 37 zlatých a 7 krejcarů a podobná částka byla vyplacena i v roce 1689 – 34 zlatých a 43 krejcarů.[34)] S tím souvisela i platba „*šafářce pro vaření jídel pro dělníky polní na hrnce*“ (1680). Z dalších pramenů přitom vyplývá, že původně byla zřejmě robota placena (podobně jako na jiných panstvích, i když spíše ve starším období), podle návrhu vysokochlumeckého hejtmana Václava Zatočila na zvýšení výnosů panství (a to „*bez ublížení a nátisku lidí poddaných*“) z roku 1646 však měly být tyto platy zrušeny a bylo rozhodnuto, „*místo toho platu peněžitého, kterej se jim předešle dával každoročně po sklizni obilí, ... darovati*“ čtyři sudy bílého piva, „*tak aby to s dobrou myslí vypily, na čemž přestati mohou*“.[35)] Za mlácení obilí se mělo nadále platit. Účty tak dokládají vydávání jak piva, tak jídla, a kromě toho rovněž přinášejí nové informace o robotách a zejména jejich přepočet na zlaté a krejcary, tj. peněžní přínos stálých platů, který činil 48 zlatých a 28 krejcarů, což představovalo – zvláště ve srovnání s ostatními příjmy a výnosy vrchnostenských podniků a zařízení – zanedbatelnou částku.[36)] Robotní povinnosti tudíž zřejmě nebyly pro poddané na vysokochlumeckém panství tíživé ani poté, co jim již nebyla robota placena a byla vykonávána za stravu. Vzhledem k tomu, že vrchnostenské dvory byly vybaveny vlastními potahy, a to snad v dostatečné míře,[37)] nebylo třeba od poddaných vyžadovat ani potažní robotu. Pro poddané to znamenalo absenci zátěže, jaká s touto povinností souvisela. Většina práce ve dvorech byla také vykonávána vlastní dvorskou čeledí, která pracovala za

[34)] Lobkowiczký účetní archiv, kart. 3479–3480, i. č. 2659, 2661, 2662, 2665.

[35)] „*Co se některých peněžitých vydání na témž panství chlumeckým dotýče, poněvadž na jiných pánův panstvích ani na panstvích J[eho] M[ilosti] K[níže cí] ten obyčej není, aby se poddaným, zvláště kde jich dosti k tomu jest, od žetí a sečení obilí ani od sečení trav penězi platiti mělo, pročež se tuto takový plat peněžitý vyzdvihuje,* [...] *při žetí obilí dvakráte za den jim dáti jísti, podobným způsobem jako předešlých časů se činilo a jinde činí*“. LR RA, sign. O 17/17, fol. 2–9. Viz Marie Ryantová, *Projekt purkrabího Václava Zatočila na zvýšení výnosů lobkovického panství Vysoký Chlumec z roku 1646.* In: Časopis Národního muzea – řada A, 163, 1994, č. 1–2, s. 8–22.

[36)] M. Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 110–114.

[37)] M. Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 74, 78, 85, 89, 90, 92, 98, 104.

mzdu. Náklady na ni přitom byly započítávány do výdajů jednotlivých dvorů. Jak vyplývá z dalších pramenů, část osob – sekáčů luk a mlatců – byla jakožto nádeníci dokonce posílána na lobkowiczké „*dolejší*“, tj. severočeské statky.[38)] O tom, že poměry na vysokochlumeckém panství nevyvolávaly v tomto směru nespokojenost, svědčí i skutečnost, že v době poddanského povstání v roce 1680 byl na tomto panství klid a vliv z ostatních oblastí, kde došlo ke vzpouře poddaných, se na něm neprojevil.[39)] I na základě zmíněného návrhu se přitom lze domnívat, že mezi vysokochlumeckými úředníky alespoň v určité době převládal názor, podle něhož bylo – i v duchu křesťanského názoru odpovědnosti vrchnosti za její poddané a v obavě před „*božím trestem*“ – žádoucí přispívat spíše k tomu, aby poddaní nebyli příliš utlačováni, ale mohli se věnovat i vlastním hospodářstvím.[40)] Udržení

[38)] M. Ryantová, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 114. LR RA, sign. O 17/13, fol. 17r–22v: „*A[nno] 1645 dne 19. Junii poručení ... od pana rentmistra z Prahy přišlo, aby z panství Chlumeckého 30 sekáčův na luka pro dolejší statky vypraveno bylo*“, „*Vypravení osob nádenních na žeň z panství Chlumeckého ... do Nalhozevsi [sic] na dolejší statky 3. Julii 1645*“, „*Z panství J[eho] K[nížecí] M[ilosti] Chlumeckého se vypravují mlatci na dolejší statky 16. Septembri 1645*“. Podobně i Tamtéž, „*A[nno] 1647 vypravení nádeníků do měst pražských na poručení J[eho] K[nížecí] M[ilosti] s motykami a lopatami k rumování*“ (ve dnech 1. května až 1. srpna, celkem 94 osob). Nepřehlédnutelné je jejich označení za nádeníky, i když zda a kolik jim bylo vyplaceno, nelze vzhledem k absenci účtů z příslušných let určit.

[39)] Nepokoje v důsledku zvýšení robotních povinností ovšem mohly vznikat i dříve – např. na panství Chlumec nad Cidlinou již v roce 1620, v souvislosti se zhoršením situace po nástupu Václava Vchynského (Kinského) jakožto nové vrchnosti – viz Josef Hartman, *Hospodářský stav panství Chlumeckého v letech 1547–1620*. In: Acta musei Reginaehradecensis S. B.: Scientiae sociales, XII, 1970, s. 7–27, tam s. 17. Počátky nepokojů sice měly v tomto případě i náboženský charakter, odpor vůči rekatolizaci ovšem neváhali projevovat ani poddaní na Vysokochlumecku (viz např. Marie Ryantová, *Podíl jezuitů na rekatolizaci panství Vysoký Chlumec v době třicetileté války*. In: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (edd.), Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007. Praha 2008, s. 319–333), takže se lze domnívat, že ani zvyšování robot by nezůstalo bez reakce. Obavy z odporu poddaných či ohled na něj ovšem mohly hrát naopak roli k v přístupu vrchnosti k robotám.

[40)] K tomu *srov.* Jiří Mikulec, *Der Widerstand gegen den Begriff „Leibeigenschaft“ in kritischen Ansichten über die Untertanenstellung im barocken Böhmen*. In: Jan Klußmann (ed.), Leibeigenschaft. Bäuerliche Unfreiheit in der frühen Neuzeit. Köln 2003, s. 199–212, tam s. 203–204, pozn. 9 (dopis Johanna Adolfa ze Schwarzenbergu z roku 1666 – viz též Archiv český 23. Praha 1906, s. 407). K tomu i Josef Pekař, podle něhož „*duch staré humánní správy vrchnostenské, na dobro poddaného nezapomínající, udržel se na některých panstvích až do 18. století*“ – viz Josef Pekař, *Kniha o Kosti*; o střetu tradičních pohledů na správu panství z pohledu hejtmana Nového Města nad Metují s úsilím nové vrchnosti o bezohledné zvýšení výnosů v letech 1636–1641; Jaroslav Šůla, *Venkovský lid východního Hradecka v letech 1590–1680*. Hradec Králové 1971, s. 158–166; viz též Eduard Maur, *Vrchnosti a poddaní za třicetileté války*. In: FHB, 8, 1985, s. 241–264.

dobrého stavu a prosperity poddanského hospodaření kromě toho představovalo i zcela pragmaticky chápaný předpoklad zachování vysokého výnosu celého vrchnostenského velkostatku.[41)]

Na základě zjištěných informací lze konstatovat, že se v případě panství Vysoký Chlumec jednalo o velkostatek s výraznější převahou režijního hospodaření, který ovšem nebyl – na rozdíl od obvyklých tendencí pobělohorského vývoje, zachycených a zdůrazňovaných v odborné literatuře[42)] – založen na větším využívání robotní práce poddaných. Tendence k dalšímu vývoji byly patrné především v růstu vrchnostenské výroby provozované ve vlastní režii, která se však soustřeďovala na tradiční odvětví – pivovarnictví a rybníkářství – a sloužila především pro vlastní potřeby, resp. potřeby vrchnosti, případně převážně pro vnitřní dominikální trh, a to i s využitím povinného odběru některých produktů, zvláště piva. Chybělo ovšem výraznější zaměření na výrobu pro trh a ani nové výrobní prvky, zvláště ve formě manufakturní výroby, která se postupně v Čechách rozvíjela od počátku 18. století, na Vysokochlumecko rozhodně nepronikly.

Vrchnostenské účty, byť dochované torzovitě, přitom v tomto případě představují klíčový pramen, který přináší jinde nezachycené informace a umožňuje vyslovit uvedené závěry. Podobné závěry by ovšem nepochybně mohlo přinést zpracování rozsáhleji dochovaného materiálu, pokud by naopak s ohledem na jeho množství byla zvolena metoda sondy.

41) Viz i J. Křivka, *Roudnický velkostatek na sklonku 16. století*, s. 248.

42) Souhrnně Eduard Maur, *Geneze a specifické rysy českého pozdně feudálního velkostatku*. In: Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, AUC, Phil. et Hist. 1, Studia historica XIV, 1976, s. 229–258.

ZUSAMMENFASSUNG

BUCHHALTUNG DES HERRSCHAFTSGUTS HOCHCHLUMETZ (VYSOKÝ CHLUMEC) DER FAMILIE LOBKOWICZ AUS DEM 17. UND FRÜHEN 18. JAHRHUNDERT

Obwohl das mittelböhmische Herrschaftsgut Hochchlumetz eines der größten Lobkowicz'schen Güter war, ist die Quellenbasis für die Erforschung seiner wirtschaftlichen Verhältnisse eher begrenzt. Dies gilt auch für die im Rahmen der Kameralistik geführten Konten, die nur bruchartig erst für die zweite Hälfte des 17. und den Beginn des 18. Jahrhunderts erhalten sind, und zwar sowohl für das Herrschaftsgut Hochchlumetz selbst als auch für das Herrschaftsgut Kamaik (Kamýk nad Vltavou), das im Rahmen der Konfiskationen nach der Schlacht am Weißen Berg angeschlossen wurde. Das Jahr 1718 war ein Meilenstein, als alle Lobkowicz'schen Güter ihr Buchhaltungssystem umstellten und eine ganzjährig geführte Buchhaltung aufnahmen. Es blieben Geld-, Getreide- und Viehrechnungen von verschiedenen Halbjahresdaten erhalten, einerseits vom Johannistag, also dem Fest des Heiligen Johannes des Täufers (24. Juni), die auf dem Hof Kamaik vorherrschen, andererseits von den Weihnachten, die eher für das Herrschaftsgut Hochchlumetz erhalten sind. Die Getreide- und Viehrechnungen geben auch zumindest teilweise Aufschluss über den Umfang und die Zusammensetzung der Ernte sowie den Zustand der verschiedenen Nutztierarten, und anhand der verfügbaren Informationen lassen sich einige Tendenzen in der Hofbewirtschaftung im Rahmen der Pflanzen- und Tierproduktion nachvollziehen. Für die Verfolgung der finanziellen Ergebnisse der Hofbewirtschaftung sind die Geldkonten wichtig, in denen sowohl die Einnahmen als auch die Ausgaben bzw. Kosten ausgewiesen werden. Anhand dieser Daten lassen sich die Höhe des Bruttoertrags und der Anteil der Hauptbestandteile der Bewirtschaftung der Herrschaftsgüter (Höfe, Brauereien, Teiche und Wälder) verfolgen, obwohl die Ergebnisse notwendigerweise sehr relativ sind. In Ermangelung anderer Informationen stellen die Konten jedoch in diesem Fall die wichtigste Quelle dar. Die Konten sind allerdings auch in anderer Hinsicht von Bedeutung, da sie auch wertvolle und ansonsten nicht erfasste Informationen über die Käufer verschiedener Produkte, die Zusammensetzung von Ausgaben, lokale Handwerker, Bräuche oder über Fronarbeit liefern. Sie sind auch aus philologischer Sicht interessant. Die erwähnte Bruchartigkeit der Erhaltung bietet dann Anreize für die Verarbeitung von umfangreicheren erhaltenen Quellen, wenn im Gegenteil die Methode der Sonde im Hinblick auf ihre Menge gewählt würde.

Schlüsselwörter: Kameralistik – Halbjahresrechnungen – Regie-Großgrundbesitz – Bewirtschaftung der Herrschaftsgüter – Fron

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

ACCOUNTS OF THE LOBKOWICZ ESTATE OF VYSOKÝ CHLUMEC FROM THE 17th AND EARLY 18th CENTURY

Although the estate of Vysoký Chlumec, located in Central Bohemia, was one of the largest Lobkowicz estates, the source base for researching its economic conditions is somewhat limited. This is also true for the accounts that were kept under the single-entry accounting system and are scarcely preserved only for the second half of the 17th and the beginning of the 18th century, both for the Vysoký Chlumec estate itself and for the Kamýk nad Vltavou estate, which was annexed to it within the confiscations in the period after the Battle of White Mountain. The year 1718 was a milestone when all the Lobkowicz estates changed their accounting system and switched to year-round bookkeeping. Money, grain and livestock accounts from various half-yearly dates were preserved. Some were issued on the Day of St. John the Baptist (June 24), which were common at the Kamýk estate, and some were issued on Christmas, more commonly at the Vysoký Chlumec estate. The grain and livestock accounts also provide at least a partial insight into the extent and composition of the harvest and the condition of the various types of livestock, and the available information can be used to trace some trends in the manorial economy in both crop and livestock production. For monitoring the financial results of the estate, cash accounts are important, showing both income and expenditure, or costs. On the basis of these accounts, the amount of gross revenue and the share of the main components of landlords' economic activity (i.e. management of estates, breweries, ponds and forests) can be traced, although the results are quite relative. In this case, however, in the absence of other information, the accounts are a key source. The accounts are also important in many other respects, as they provide valuable and otherwise unrecorded information about the buyers of various products, the composition of expenditures, local craftsmen, customs, or corvées, and they are also interesting from a philological point of view. The aforementioned scarcity of the preserved material then offers incentives for the processing of more extensively preserved materials if, on the contrary, the quantitative method is chosen with regard to the scope of the materials.

Keywords: single-entry accounting – half-yearly accounts – overhead grand estate – economic activity of the aristocracy – corvée

Překlad Artlingua, a. s.

Lenka Vrchotová

MECHANIZACE A JEJÍ DŮSLEDKY PRO PÍSEMNOU ÚČETNÍ PRODUKCI PENĚŽNÍCH ÚSTAVŮ

Úvod a vymezení tématu

Mechanizované zpracování účetních údajů představuje novou účetní techniku využívající nejnovější dobové technologie, tj. účtovací stroje. Vývoj účetních technik byl podmiňován a poháněn rozporem mezi požadavky na optimální řešení kvality, ceny, časové náročnosti a v neposlední řadě právě technologiemi vedení účetnictví. První účetní technikou bylo tzv. přepisovací účetnictví, které spočívalo v přepisu účetních záznamů z účetních dokladů do účetních knih. Vzrůstající objem účetních položek s sebou přinášel několikanásobné přepisování a postupnou agregaci prakticky stejných údajů. Navíc potřeba analytické evidence nutila k rozepisování syntetické evidence na analytické účty. Důsledkem byly nejen vzrůstající výdaje za zaměstnance účtárny, ale také vznik nahodilých chyb při přepisech mezi účetními knihami.[1)] Jako příhodné řešení se jevila právě technika tzv. propisovacího účetnictví,[2)] která byla založena na speciálním plošném rozvržení předtištěných údajů, sloupců a polí na příslušných tiskopisech s použitím účelně konstruované propisovací desky s kovovými úchyty a karbonového papíru nebo karbonizovaného rubu tiskopisů. Zápis na ně vznikl právě během jednoho zápisu. Tento systém byl užívaný zejména menšími subjekty. Výhoda propisovacího účetnictví spočívala v úspoře času a pracovní síly ztracené přepisováním a kolacionováním a v eliminaci chyb spojených s přepisem. Slabá místa tohoto způsobu účtování měla spíše technický charakter, např. fixování propisu, jeho nečitelnost, smazatel-

[1)] Ladislav Mejzlík, *Účetní informační systémy. Využití informačních a komunikačních technologií v účetnictví*. Praha 2006, s. 16–20.

[2)] Nejednalo se o jeden propisovací systém. Postupně bylo v tuzemsku vyvinuto více jak 33 různých systémů (značek) propisovacího účetnictví, které se od sebe odlišovaly konstrukcí propisovací desky, způsoby upínání tiskopisů, jejich řazení ap. Tento stav nabyl až nepřehlednosti, proto Ministerstvo vnitřního obchodu přistoupilo k redukci značek na pět (Arwill, Drupis-Orga, Repor, Ronap-Orga, Ruf a Zet-Organisace). V rámci sjednocení propisovacího účetnictví byl schválen jednotný systém finančního propisovacího účetnictví značky Ronap, který se měl od roku 1952 používat jako jediný. *Srov.* Josef Štamfest, *Základy mechanisace kancelářské práce*. Praha 1951, s. 204–206. Josef Rous, *Propisovací účetnictví*. Plzeň 1947.

nost a skutečnost, že mechanismus užívaný pro ruční přepis nešel zcela hladce používat při přepisu do svázaných obchodních knih.[3] Tato překážka ještě více vstoupila do popředí při přechodu na tzv. strojový přepis. K následné[4] mechanizaci účetnictví se zpravidla rozhodly větší podniky, např. banky, spořitelny, průmyslové a obchodní podniky, ale i státní a komunální úřady. Předpokladem pro mechanizaci bylo samozřejmě ve velkých podnicích množství účetních operací stejného obsahu (účtování mzdy, materiálu, fakturace, práce s počítáním úroků, výpočty deviz, pořizování výpisů z účtů...) a také finanční stránka věci, kdy pořízení účtovacího stroje bylo velmi nákladné,[5] a proto k mechanizaci přistupovaly logicky zejména větší účtující subjekty.

Předkládaný příspěvek se pokusí definovat důsledky mechanizace na písemnou účetní produkci, která vznikala během účetních operací. Analyzována bude písemná účetní produkce instituce, kterou lze označit jako účtárnu par excellence, tedy banky. Z bohaté palety tuzemských peněžních ústavů fungujících v meziválečném období se bude studie primárně soustředit zejména na banky české provenience, neboť dochované archivní prameny nacionálně německých bank jsou velmi torzovité.[6] Také v případě českých peněžních ústavů je situace ohledně stavu dochování relevantního archivního materiálu velmi nevyvážená, a proto bude studie zejména vycházet z fondu naší největší a nejstarší nacionálně české banky, Živnostenské banky, jejíž fond je velmi dobře dochovaný. Výzkum bude pro reprezentativnost závěrů rozšířen o informace získané excerpcí a komparací z fondů dalších srovnatelných peněžních ústavů s vědomím limitů omezené pramenné základny.[7]

[3] Josef Fuksa, *Účtárenská mechanizace*. Praha 1935, s. 5. J. Štamfest, *Základy mechanisace kancelářské práce*, s. 204–205.

[4] V této souvislosti je třeba doplnit, že tzv. propisovací ruční technika nebyla nahrazena strojovou propisovací technikou (mechanizací). Tyto techniky koexistovaly vedle sebe a byly upřednostňovány podle finančních možností, nároků a preferencí účtovacích subjektů.

[5] Ceny strojů byly velmi rozdílné dle značky a příslušenství. Například Živnostenská banka zamýšlela zakoupit v roce 1926 blíže nespecifikovaný účtovací stroj za asi 75 000 Kč. *Srov.* Archiv České národní banky (dále AČNB), fond Živnostenská banka (dále ŽB), karton č. 398, inv. č. 1, Zpráva pro ředitelství z 21. 7. 1926. Agrární banka dostala od firmy Gibian a spol. nabídku na koupi stroje Elliott-Fisher s elektrickým pohonem, 12 sčítacími rejstříky a dalším příslušenstvím za 2 100 Kč. *Srov.* AČNB, fond Agrární banka (dale AB), karton č. 267, inv. č. 5, Kancelářské zařízení 1926–1928.

[6] V AČNB jsou deponovány zlomky písemností, zejména pobočných závodů tří nacionálně německých ústavů – Böhmische Escomte Bank und Creditanstalt, Böhmische Union Bank a Allgemeiner Böhmischer Bankverein.

[7] Analýza písemností vychází ze zkušeností autorky se zpracováváním a využíváním archivních dokumentů, jejichž původci byly obchodní akciové banky, vedle Živnostenské banky se jedná zejména o Agrární banku, Anglo-československou a Pražskou úvěrní banku, Českou průmyslovou banku, Banku československých legií, Plzeňskou banku a Českobudějovickou banku.

Časové určení mezníku, kdy začal být užíván strojový propis, nelze pro absenci legislativních norem v dané oblasti striktně vymezit.[8)] Pro zamýšlenou analýzu je třeba si však alespoň přibližně definovat období, ve kterém k mechanizaci v peněžnictví docházelo. V úvahu přichází několik relevantních přístupů, které mohou mechanizaci v peněžnictví blíže časově určit. Logicky se nabízí studium dochovaného archivního materiálu peněžních ústavů mapujícího proces mechanizace ve fondech příslušných bank. Ten však bývá v případě dané problematiky velmi torzovitý, neboť archivní dokumenty týkající se běžného provozu a jeho organizace[9)] nebyly pro fungování banky a primárně její obchody v dalších letech po implementaci této inovace do provozu důležité.[10)] Dále je samozřejmě příhodná analýza archivních pramenů účetní povahy. Je však nutné zohlednit fakt, že celá řada účetních knih byla dle obchodního zákona po deseti letech vyřazována. Pro naši analýzu se dochovaly zpravidla knihy graficky obzvláště vyvedené či obsahující významné klienty. Velmi sporadicky se proto jedná o souvislé řady účetních knih.[11)] Bohužel strojově zpracovaná účetní dokumentace byla až na výjimky

[8)] Přesto lze vyslovit hypotézu, že zejména v období protektorátu a díky centralizaci bankovnictví byla implementace mechanizace účetnictví významně urychlena. Např. v roce 1942 bylo z rozhodnutí Hospodářské skupiny Soukromé bankovnictví nařízeno pro všechny její členy povinné zavedení propisového systému na zvláštní propisovací formuláře pro styk filiálek s centrálou a klientelou. *Srov.* AČNB, fond ŽB, karton č. 1779, inv. č. 2, Protokol mimořádné schůze předsednictva konané 16. 9. 1942; karton č. 398, inv. č. 1, Organisace centrály, poboček, filiálek z let 1926–1940, zpráva pro ředitelství z 23. 7. 1942. Dále lze hledat analogii v procesu zavádění normalizovaného formátu papíru. *Srov.* Lenka Vrchotová, *Normalizace papírového formátu v bankovní kanceláři. Cesta k jednotné komunikaci a úřadování ve 20. a 40. letech 20. století.* Archivní časopis, 72, 2022, č. 3, s. 335–352.

[9)] *Srov.* AČNB, fond ŽB, karton č. 398, inv. č. 1, Organizace centrály, poboček, filiálek z let 1926–1940; karton č. 4330, inv. č. 2, Oddělení Živnostenské banky – popis činnosti z let 1926–1948; karton č. 3612, inv. č. 1–10, Oddělení Živnostenské banky 1924–1950; fond Česká průmyslová banka (dále ČPB), karton č. 489, inv. č. 1, Instrukce ČPB – pro dirigenty filiálek – účtárny z let 1902–1934; karton č. 537, inv. č. 1, Mechanizace – účtovací stroje – 1926; fond AB, karton č. 267, inv. č. 5, Kancelářské zařízení 1926–1928; fond Pražská úvěrní banka (dále PUB), karton č. 290, inv. č. 1, Organisace Anglobanky 1930; inv. č. 2, Organisace PUB z let 1933–1941; Anglo-československá banka (dále AČB), karton č. 6, inv. č. 11, Protokol místního výboru z 9. 6. 1922.

[10)] Karel Merunka – Václav Urban, *Podnikové archivy Státní banky československé. Průvodce po archivních fondech*. Praha 1967, s. 83–84.

[11)] Jakub Kunert, *Průmysl a banky. Archiv České národní banky jako fundament pro výzkum historie českého a československého průmyslu 19. a 20. století*. In: Průmysl – město – archiv, Archivy a dokumentace průmyslového dědictví. Sborník příspěvků z 15. konference archivářů České republiky konané ve dnech 3.–5. června 2013 v Ostravě-Vítkovicích, Praha 2013, s. 144–145.

velmi vyskartována.[12)] Vedle archivních pramenů dokumentujících přímo či nepřímo proces mechanizace je možné nahlížet na počátky mechanizace v peněžnictví jako na interakci mezi poptávkou a nabídkou. Není jistě náhodné, že od dvacátých let 20. století vycházela celá řada dobových odborných prací k dané problematice.[13)] Tento nepopiratelný fakt potvrzuje, že tato otázka začala být výrazně poptávána i ze strany peněžních ústavů. Výsledek této hypotézy můžeme následně propojit s výše zmiňovanými heuristickými sondami a konstatovat, že v peněžních ústavech se v době zvýšeného publikování příruček o mechanizaci bankovnictví začalo minimálně hovořit o zavádění strojů do bank.[14)] Jen doplňme, že proces přechodu peněžních ústavů od strojového propisu k tzv. automatizaci[15)] byl zahájen na sklonku šedesátých let 20. století. Pro předmět našeho výzkumu však není přesné určení tohoto mezníku zásadní, neboť nám jde o definování změn, ke kterým došlo při přechodu od tzv. přepisovacích techniky k technice propisovací strojového charakteru.

[12)] V případě strojově zpracovaného účetního materiálu se ve fondu Živnostenská banka dochoval rozsáhlý segment účtů ze čtyřicátých let, který nebyl takřka vyskartován, neboť je hojně používán v reklamačním řízení ohledně arizovaného majetku. *Srov.* AČNB, fond ŽB, Účty, nezpracováno. Stav dochování mechanicky zpracované účetní dokumentace je skutečně zlomkovitý v poměru s účetními materiály vyhotovenými přepisovací technikou. *Srov.* AČNB, fond PUB, kniha č. 1032, inv. č. 1, Saldokonta – běžné účty z let 1932–1947.

[13)] *Srov.* Heinrich Brosius, *Lehrbuch der Bankbuchhaltung zum Selbststudium wie zum Schulgebrauch*. Stuttgart 1923. Johann Diedrichs, *Die Verwendung maschineller Hilfsmittel im Bankgewerbe*. Leipzig 1923. Josef Meuthen, *Maschinenarbeit in der deutschen Bankbetriebe. Eine Übersicht über den heutigen Stand*. Berlin 1926. W. Hesselmannn, *Die maschinelle Buchhaltung, ihre Idee und Organisation.* München 1925. Georg Obst, *Bankbuchhaltung*, *Buchhaltung, Statistik, Kalkulation im Bankbetriebe*. Stuttgart 1925. Walther Wolfslast, *Die Umstellung eines Bankbetriebes auf Maschinenbuchhaltung*. Frankfurt am Oder 1926. Hans Tomanetz, *Die Rationalisierung des Bankbetriebes (unter Verwendung von Buchhaltungsmachinen sowie sonstiger organisatorischer und mechanischer Hilfsmittel)*. Wien-Leipzig 1925. Johann Diedrichs, *Die Mechanisierung und Rationalisierung des Bankbetriebes*. Leipzig 1928. Otakar Růžička, *Organisace bank*. Praha 1925. František Špička, *Organisace bank a technika bankovních obchodů*. Praha 1926. František Drlík, *Bankovní účetnictví*. Praha 1927. Bedřich Rosík, *Bankovní účetnictví*. Praha 1927. J. Fuksa, *Účtárenská mechanisace*. Praha 1935.

[14)] *Srov.* AČNB, fond ŽB, karton č. 398, inv. č. 1, Organizace centrály, poboček, filiálek z let 1926–1940; fond AB, karton č. 267, inv. č. 5, Kancelářské zařízení 1926–1928; fond AČB, karton č. 6, inv. č. 11, Protokol místního výboru z 9. 6. 1922; fond PUB, karton č. 290, inv. č. 1, Organisace Anglobanky 1930.

[15)] Automatizace účetnictví je podmíněna existencí programu, který je strojovým vyjádřením algoritmu určujícího sled operací prováděných automaticky počítačem. *Srov.* L. Mejzlík, *Účetní informační systémy*, s. 22–25. Marie Bauerová, *Stav účetnictví a výkaznictví v ČSR po napojení všech poboček na samočinný počítač*. Hlas banky, Časopis Státní banky československé, 26, 1974, s. 568.

Samotné příčiny mechanizace v bankách lze primárně spatřovat v potřebě peněžní ústavů se vypořádat s kvantitativními a kvalitativními změnami ve struktuře bankovní agendy.[16] Z toho důvodu banky postupně zaváděly nejrůznější technické inovace – mechanizovaly provoz. Hlavním záměrem těchto aktivit bylo podobně jako v jiných oborech podnikání zefektivnit provoz, zvýšit konkurenceschopnost a rentabilitu. Jako nutná se ukazovala zejména potřeba bank snížit personální náklady, které vzrostly v souvislosti s nutností zpracovávat stále větší objem bankovních operací.[17] Zdrojem inspirace pro banky při plánované implementaci inovace v podobě účtovacích strojů se stávaly většinou exkurze a stáže do jiných peněžních ústavů zahraničních[18] či tuzemských.[19] Tento proces a samotné načasování mechanizace v jednotlivých peněžních ústavech se na základě dosavadních poznatků jeví jako značně individualistický podnik. Jednotlivé peněžní ústavy zaujímaly k dané otázce progresivní nebo naopak konzervativní postoj trvající na osvědčených metodách, kontrolních mechanismech a především zvyklostech klientů.[20]

Předmětem tohoto příspěvku není definování oněch konzervativců či průkopníků mechanizace bankovních operací a zhodnocení, nakolik bylo zmechanizování jednotlivých bankovních provozů efektivní apod. Tato studie nabídne poněkud jiný pohled na danou problematiku, a to optikou písemné účetní produkce, jež logicky doznala po mechanizaci významných změn. Studie tedy nebude zevrubněji mapovat cestu implementace účtovacích strojů do provozu bank, ale zaměří se na důsledky mechanizace, které se projevily v účetních písemnostech peněžních ústavů. Bude definovat základní trendy těchto změn. Tyto závěry v sobě ukrývají zároveň potenciál pro výzkum důsledků procesu mechanizace účetních a dalších kancelářských činností na písemnosti podniků jiných hospodářských odvětví či ve státní správě, jejichž zevrubnější diplomatická analýza se zacílením na tento fenomén zatím chybí.[21] Nejinak je tomu i v případě akcentování fenoménu racionalizace a mechanizace v peněžních ústavech ve všech hospodářských a sociálních sou-

[16] Například v roce 1939 zpracovala dolní účtárna Živnostenské banky 640 942 účetních položek. *Srov.* AČNB, fond ŽB, karton č. 398, inv. č. 1, Organizace centrály, poboček, filiálek z let 1926–1940, zprávy pro ředitelství.

[17] B. Rosík, *Bankovní účetnictví*. Praha 1927, s. 270–309.

[18] L. Vrchotová, *Materiální artefakty firemní kultury.* Hospodářské dějiny, 3, 2020, s. 317–321.

[19] AČNB, fond AB, karton č. 267, inv. č. 5, Kancelářské zařízení1926–1928.

[20] L. Vrchotová, *Materiální artefakty firemní kultury.* Hospodářské dějiny, 3, 2020, s. 328–329.

[21] *Srov.* Analýza novodobých pramenů a stav výzkumu diplomatiky 20. století: Pavel Holub, *Úřední knihy u okresních hejtmanství na přelomu 19. a 20. století. Příspěvek k problematice novověké diplomatiky.* Archivní časopis, 69, 2019, č. 3, s. 229–294.

vislostech na rozdíl od zahraničního výzkumu, který se danými otázkami zabývá.[22)]

Účetnictví peněžních ústavů před mechanizací a po ní

Ještě než přistoupíme k samotné analýze účetního materiálu a definování důsledků mechanizace na jeho podobu, je velmi příhodné se seznámit se základními principy a specifiky účetní praxe peněžních ústavů a rovněž představit platnou legislativu, o kterou se účetnictví v peněžních ústavech opíralo.

Banky bývají označovány jako ohromné obchody v drobném. To vyplývá z pestrosti jejich transakcí a služeb, jejichž vyúčtování se uskutečňuje v pro laické oko nepřehledné paletě účtů. Předmětem obchodování bank nebývá zpravidla nic hmatatelného,[23)] jedná se o abstraktní hodnoty, tj. pohledávky a závazky. Samotnou účtárnu můžeme označit za centrální oddělení banky, za její srdce, v němž se sbíhala veškerá evidence o provedených transakcích. Na základě účetních dokladů účtárna prováděla zápisy do účetních knih, které sloužily jako podklad pro další evidenci a především sumarizaci jednotlivých pozic. Účtárna musela podávat údaje o celkovém finančním stavu banky, tj. její likviditě (denní bilance). Zároveň však

[22)] *Srov.* Hans Pohl (ed.), *Innovationen und Wandel der Beschäftigtenstruktur im Kreditgewerbe: Erstes Wissenschaftliches Kolloquium des Instituts für bankhistorische Forschung e. V.*, Bankhistorisches Archiv, Zeitschrift zur Bankengeschichte, Beiheft 12, Frankfurt am Main 1988. Onno de Wit – Jan van den Ende, *The Emergence of a New Regime: Business Management and Office Mechanisation in the Dutch Financial Sector in the 1920s*. Business History, 42, 2000, s. 87–118. Hugo Bonin, *The development of accounting machines in French banks from the 1920s to the 1960s*. Accounting, Business & Financial History, 3, 2000, s. 261–264. Bernardo Bátiz-Lazo – Trevor Boyns, *The business and financial history of mechanisation and technological change in twentieth-century banking.* Accounting, Business & Financial History, 3, 2000, s. 225–232. Thomas Weihe, *Die Personal Politik der Filialgrossbanken 1919–1945. Interventionen, Anpassung, Ausweichbewegung*. Stuttgart 2006. Imke Thamm, *Der Anspruch auf das Glück des Tüchtigen. Beruf, Organisation und Selbstverständis der Bankangestellten in der Weimarer Republik*. Stuttgart 2006. Cecile Omnés, *La gestion du personnel au Crédit Lyonnais de 1863 à 1939*. Paris 2007. Charles W. Wootton – Barbara E. Kemmerer, *Mechanisation and computerasation.* In: John Richard Edwards – Stephen P. Walker (eds.), The Routledge Companion to Accounting History, New York 2009, s. 120–136. Bernando Bátiz – Joan Carles Maixé-Altés – Paul Thomes (eds.). *Technological Innovation in Retail Finance. International Historical Perspectives*, New York 2011. Delphine Gardey, *Schreiben, Rechnen, Ablegen. Wie eine Revolution des Bürolebens unsere Gesellschaft verändert hat*, Konstanz 2019.

[23)] Do struktury tuzemských bankovních obchodů patřilo obchodování se zbožím (uhlí, cukr, železo, stavební materiál, dřevo, potraviny apod.). Tento druh bankovního obchodu byl zrušený až zákonem č. 239/1924 Sb. z. a n. ze dne 10. 10. 1924, o vkladních knížkách (listech), akciových bankách a revisi bankovních ústavů. Podrobněji k vývoji bankovních obchodů např. Josef Horák, *Přehled vývoje českých obchodních bank*. Praha 1913, s. 226–227.

musel být zajištěn neustálý přehled o jednotlivých transakcích a položkách (klientské účty...).[24)]

Peněžní ústavy užívaly logicky účetnictví podvojné zajišťující bezpečné provedení bankovních operací. Dokonalá organizace kontroly peněžních transakcí byla pro peněžní ústavy klíčová, neboť jejich renomé stálo a padalo právě s aureolou v podobě důvěry, na níž byly jejich obchodní vztahy budovány.[25)] Bankovní účetnictví se však nemohlo spokojit jen s primitivní formou podvojného účetnictví, ale postupně implementovalo různé jeho obměny. Využívalo například tzv. „*francouzského účetnictví*“ s několika deníky.[26)] Z tzv. „*německého účetnictví*“[27)] převzaly banky sborník, který měl zpravidla tabelární (americkou[28)]) formu.

Přestože se jednotlivé banky logicky lišily ve své organizační struktuře, objemem a typologií svých obchodů byly zachovány základní principy účetní praxe, tj. postupné zapisování (přepisování) do knih chronologické, analytické a syntetické evidence doplněné o vedení různých druhů pomocných knih.[29)] Způsob zpracovávání účetních položek metodou přepisovacího účetnictví se začal postupně v důsledku stále zvětšujícího se objemu bankovních operací v peněžních ústavech stávat finančně a časově náročný a přinášel s sebou problém v podobě nahodilých chyb při přepisech. Jako logické řešení proto připadala implementace mechanizace do provozu bankovních účtáren. Účtovací stroj byl totiž například schopný najednou vyhotovit nejen záznam zasílaný komitentovi (výpis z účtu), ale i záznam do chronologické (primanota) a analytické evidence (saldokonta) atd. Tato kumulace funkcí nabízela jak časovou a finanční úsporu, tak i záruku eliminace chyb vzniklých při několika opakujících se zápisech do příslušných obchodních knih.

[24)] B. Rosík, *Bankovní účetnictví*, s. 13–14.

[25)] *Srov.* Lenka Vrchotová, *Jak se podvádělo v Živnobance*. In: Marie Jílková – Marie Macková – EliškaValová (eds.), Jak se u nás podvádělo: za monarchie i za republiky. Pardubice 2019, s. 370–387.

[26)] Viz Hugo Raulich, heslo „*Francouzské účetnictví*.“ In: Slovník obchodně technický, účetní a daňový, díl III., Praha 1931, s. 611–621.

[27)] Viz H. Raulich, heslo „*Německé účetnictví*.“ In: Slovník obchodně-technický, účetní a daňový, díl VI., Praha 1934, s. 111–214.

[28)] Viz H. Raulich, heslo „*Rückovo americké účetnictví*.“ In: Slovník obchodně-technický, účetní a daňový, díl X., Praha 1939, s. 449–451 a *Týž,* heslo „*Ruhfusovo zlepšené americké účetnictví*“, *tamtéž,* s. 481–483.

[29)] B. Rosík, *Bankovní účetnictví*, s. 15–16.

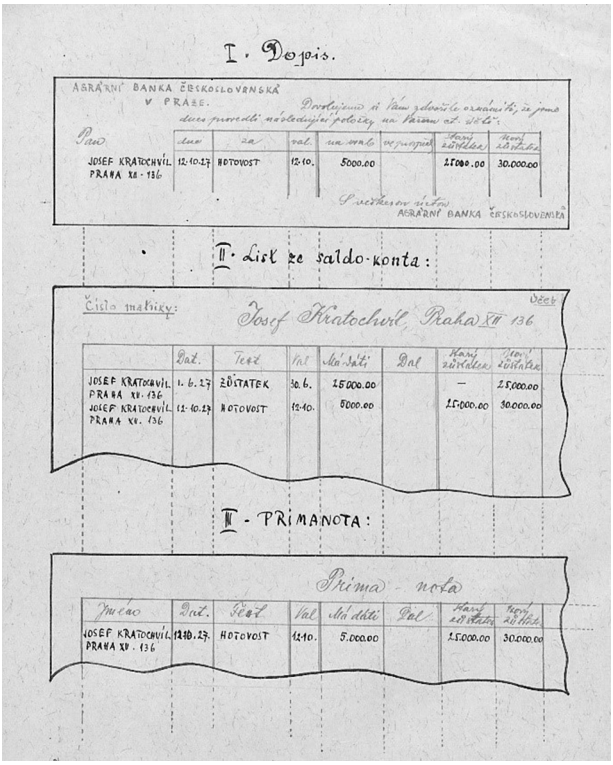

Obr. 1. Systém propisu v Agrární bance – návrh, zdroj AČNB.

Ačkoli technika strojového propisu v sobě skrývala nesporné výhody, existovala i celá řada překážek rozličného charakteru. Vedle ekonomických a organizačních překážek se vyskytly i překážky ryze legislativního rázu. Ty z hlediska zde tematizované problematiky hrály skutečně významnou roli. Legislativní ukotvení účetnictví a s ním související vedení obchodních knih v prvorepublikovém Československu vycházelo ze Všeobecného obchodního zákoníku z roku 1862.[30] Tento obchodní zákoník předepisoval řádné vedení knih po stránce materiální a formální. Všeobecným požadavkem bylo, aby z obchodních knih byl patrný chod obchodu a majetkový stav. V souladu s naším výzkumem je podstatný článek 32 Všeobecného obchodního zákoníku stanovující, aby knihy byly svázány a jednotlivé listy

[30] Pro bývalou oblast Uher byl platný uherský obchodní zákoník z roku 1875 (tzv. Apathyho), neboť Československá republika převzala recepčním zákonem právní řád platný na těch územích, z nichž nová republika vznikla.

očíslovány.[31] Do svázané knihy však až na výjimky[32] nebylo možné strojově zapisovat jednotlivé účetní položky. A tak se stalo, že pokrok v účetnictví resultující v jeho mechanizaci inicioval jistou formu nedodržování výše zmíněného předpisu, neboť v zákoníku absentovala definice, které z obchodních knih mají být svázány a také kdy ke svázání knih má dojít. V běžné praxi tak byl akceptován kombinovaný systém vázaných knih a volných listů, např. byly-li volné listy pro zápisy syntetické (sborníky a hlavní knihy), byly zápisy chronologické (deníky a pokladní knihy) svázány a naopak. V bankách byla vždy svázána hlavní kniha a tabelárně vedený sborník.[33] Jako problematická se v účtování na volné listy ukazovala zejména otázka bezpečnosti a soudní průkaznosti volných listů.[34] Tato otázka velmi rezonovala ve dvacátých a třicátých letech mimo jiné v souvislosti s unifikací obchodního zákona v Československu,[35] ale i na stránkách odborného tisku zabývajícího se účetnictvím, který odkrýval propast mezi zastaralou literou zákona a tehdejší praxí.[36] Přesto teprve zákon č. 204 z roku 1946 stanovil jednotné

[31] Viz článek 32 Všeobecného obchodního zákoníku č. 1/1863 ř. z. z roku 1862.

[32] To umožňovaly například stroje s plochou deskou značky Elliott-Fisher. *Srov.* Gibian a spol., *Mechanisace účetnictví*, Praha nedatováno, s. 6.

[33] *Srov.* AČNB, fond ČPB, karton č. 489, inv. č. 1, Instrukce ČPB – pro dirigenty filiálek – účtárny z let 1902–1934; fond ŽB, kniha č. 5772, inv. č. 1, Sborník centrály 1892–1941; kniha č. 3322, inv. č. 1, Hlavní kniha 1927–1941.

[34] J. Fuksa, *Účtárenská mechanisace*, s. 29–32. B. Rosík, *Bankovní účetnictví*, s. 16–18. AČNB, fond ŽB, karton č. 515, inv. č. 1, Zpráva pro ředitelství o informační návštěvě bank ve Vídni, Frankfurtě nad Mohanem, Kolíně nad Rýnem, Amsterdamu, Rotterdamu, Bruselu a Curychu z 6. 8. 1928; karton č. 738, inv. č. 1, Cesty do ciziny.

[35] Právní dualismus měla napravit unifikační komise pro obchodní právo vzniklá v roce 1929 z popudu ministerstva spravedlnosti. V roce 1937 komise předložila návrh osnovy obchodního zákona, která však byla pouze torzem předpokládané úpravy obchodního práva. K dalším úpravám této osnovy nedošlo vzhledem k událostem z let 1938 a 1939 vedoucím k zániku Československé republiky. *Srov.* Ladislav Vojáček, *Prvek modernizace v počátku přípravy prvorepublikového obchodního zákoníku*. In: Kamila Bubelová (ed.), 150 let Všeobecného obchodního zákoníku: sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého kolokvia ke 150. výročí Všeobecného obchodního zákoníku pořádaného ve dnech 11.–12. 10. 2012 Právnickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci pod názvem Zákon č. 1/1863 ř. z., Všeobecný rakouský zákoník - inspirační zdroj českého obchodního práva. Olomouc 2012, s. 31–43.

[36] Anketa Účetních listů o novém obchodním zákoně, Účetní listy, 4, 1927, s. 72. Anketa Účetních listů o novém obchodním zákoně, Účetní listy, 5, 1927, s. 89–93. Anketa Účetních listů o novém obchodním zákoně, Účetní listy, 6, 1927, s. 113–119. Anketa Účetních listů o novém obchodním zákoně, Účetní listy číslo 7, 1927, 152–153. Anketa Účetních listů o novém obchodním zákoně, Účetní listy, 8, 1927, s. 178–179. Anketa Účetních listů o novém obchodním zákoně, Účetní listy, 9, 1927, s. 199–201. Anketa Účetních listů o novém obchodním zákoně, Účetní listy, 4, 1927, s. 82. Anketa Účetních listů o novém obchodním zákoně, Účetní listy, 10, 1927, s. 220–222.

účetní zásady, na jejichž základě mohly být účetní zápisy prováděny buď do knih, nebo na volné listy.[37)]

Na následujících řádcích se již zaměříme na vybrané[38)] druhy účetní evidence a jejich analýzu soustřeďující se primárně na jejich fyzickou podobu, případně strukturu a stylizaci formuláře (systematická a analytická diplomatika), neboť v těchto oblastech lze očekávat nejmarkantnější odchylky při přechodu od přepisovacího účetnictví k strojově propisovacímu účetnictví.[39)]

Chronologická evidence byla vedena v denících (primanoty, journaly, memoriály...). Do nich byly zaznamenány dle originálních účetních dokladů všechny účetní případy bezprostředně v daný den, kdy se staly, či dle kopií účetních dokladů v den následující. Diferenciace deníků (pokladní, korespondence, deviz...) se odvíjela právě od objemu a typologie bankovních obchodů.[40)] Stav dochování tohoto typu účetní evidence je značně nevyvážený. Jedná se spíše o solitéry. To brání zevšeobecňujícím závěrům. Přesto z dochovaného vzorku můžeme vyvodit následující poznatky. Z analýzy vyplývá, že některé banky deníky ještě před mechanizací zapisovaly na volné dvojlisty s předtištěnými rastry a názvy rubrik. Na volné listy deníku se zapisovalo ručně. Okolkované volné listy s vyplněnými formuláři se svazovaly do jednoduchých kožených desek (rozměry: 31x43/46cm).[41)] Jako jistou

[37)] Zákon č. 204/1946 Sb. z. a n. ze 25. 10. 1946, kterým se mění některé předpisy o obchodních knihách.

[38)] Vzhledem k rozsahu studie bylo upuštěno od analýzy syntetické evidence zahrnující sborník, který seskupoval položky deníků podle jednotlivých účtů. Hromadné účty věcné povahy získané z údajů ve sbornících shromažďovala následně hlavní kniha. Vyvrcholením bankovních účetních činností se stávala bilanční práce přejímající zůstatky účtů hlavních knih. Ty byly zaznamenány v bilančních knihách obsahujících účet rozvážný a účet ztráty a zisku. Podrobněji F. Drlík, *Bankovní účetnictví*, s. 157–163. B. Rosík, *Bankovní účetnictví*, s. 187–196. *Srov.* AČNB, fond ŽB, kniha č. 5772, inv. č. 1, Sborník centrály 1892–1941; kniha č. 3322, inv. č. 1, Hlavní kniha 1927–1941; fond AB, kniha č. 516, inv. č. 1, Hlavní kniha – filiálka Bratislava z let 1936–1939; fond AČB, kniha č. 25, inv. č. 1, Hlavní kniha 1926; fond PUB, kniha č. 888, inv. č. 1, Hlavní kniha 1927–1948.

[39)] Změny náležející do genetické diplomatiky byly částečně naznačeny již výše. Vyplývají z logiky principu, na kterém bylo založeno zmechanizované účetnictví. Systém propisu umožňoval kumulaci několika úkonů účtárny, ale i dalších oddělení banky: korespondence ap. do jedné operace, kterou nově vyhotovil účtovací stroj, tj. dochází k transformaci ve fungování některých bankovních oddělení. Zároveň tento systém zjednodušil kontrolní mechanizmy banky, a to nejen díky zmenšení vlivu lidského faktoru, ale právě díky snížení počtu kroků během bankovních operací, které bylo třeba kontrolovat.

[40)] Podrobněji F. Drlík, *Bankovní účetnictví*, s. 82–106.

[41)] *Srov.* AČNB, fond ŽB, kniha č. 1181, inv. č. 1, Deník korespondenční z let 1917–1926; kniha č. 1182, inv. č. 1, Deník korespondenční z let 1936–1941.

kuriozitu lze považovat dochovanou invokaci „ *S Bohem!*“ v úvodu dochovaného deníku Živnostenské banky vedeného od roku 1917 do roku 1926,[42] či salutace „*Na zdar!*“[43] v horním okraji nesvázaných volných listů pokladního deníku Českobudějovické banky z roku 1921.[44] Jiné banky zapisovaly do svázaných knih s deskami potaženými plátnem a koženým ornamentálně zdobeným hřbetem a koženými rohy takřka neměnné velikosti (rozměry: 30/33x43cm). Tyto deníky byly parafovány[45] a opatřeny kolky dle počtu folií. Formuláře v knihách byly předtištěné na dvojlist se záhlavím jednotlivých rubrik.[46]

Strojově vyhotovené primanoty se bohužel nepodařilo autorce dohledat, avšak dle provozní dokumentace a instrukcí peněžních ústavů se dá vyvozovat, že primanoty byly obvykle získávány propisem saldokonta[47] či byly někde záznamy strojově tištěny do deníkových volných listů, jak dokládá přechodový typ pokladničního deníku dochovaný ve fondu Živnostenská banka z prosince 1940, kdy banka přistupovala k mechanizaci účtování. Deník je dodatečně svázaný a na původně volných listech s tištěnými rubrikami kromě na začátku ručně vypsaných převodových účetních záznamů jsou již další položky zaznamenávány strojově.[48]

[42] *Srov.* AČNB, fond ŽB, kniha č. 1181, inv. č. 1, Deník korespondenční z let 1917–1926. Podobný případ doložené invokace „*S Bohem!*“ viz AČNB, fond PUB, kniha č. 888, inv. č. 1, Hlavní kniha z let 1927–1948.

[43] Pozdrav „*Nazdar!*“ se začal používat od 14. dubna 1851, kdy byla vyhlášena sbírka na vybudování Národního divadla. Po Praze tehdy začali chodit výběrčí s pokladničkami, na kterých byl nápis „*Na zdar Národního divadla.*“ *Srov.* Jaroslav Pacovský, *Historie budovy Národního divadla*. Praha 1983, s. 108.

[44] *Srov.* AČNB, fond Českobudějovická banka, karton č. 3, inv. č. 1, Pokladní deník od 10.6. do 31. 12. 1921.

[45] Parafování znamenalo protažení knih šňůrou, jejíž konce se upevnily úřední pečetí. Obvykle se tak dělo při kolkování obchodních knih dle platné legislativy. *Srov.* Oskar Ferdinand Haydn, *Základy obchodních nauk (nauka o podniku, obchodní nauka, kupecká aritmetika, účetnictví, obchodní korespondence, právo obchodní, právo směnečné, právo šekové).* Praha, 1936, s. 215.

[46] *Srov.* AČNB, fond Plzeňská banka (dále PB), kniha č. 135, inv. č. 1, Deník depot z let 1929–1931; kniha č. 5, inv. č. 1, Kniha depot z let 1931–1933; kniha č. 165, inv. č. 1, Deník depot z let 1947–1948.

[47] AČNB, fond AB, karton č. 267, inv. č. 5, Kancelářské zařízení 1926–1928; fond ŽB, karton č. 8630, inv. č. 1, Směrnice pro finanční účetnictví – instrukce pro pobočky používajících beztextových účtovacích strojů z 4. 5. 1949.

[48] *Srov.* AČNB, fond ŽB, kniha č. 3549, inv. č., Pokladní deník z prosince 1940.

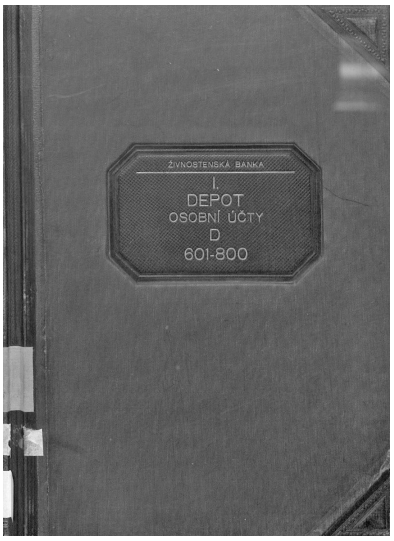

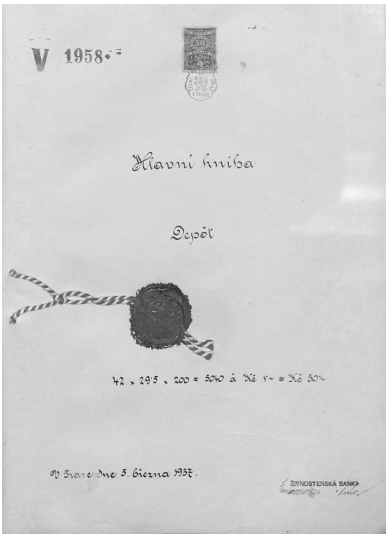

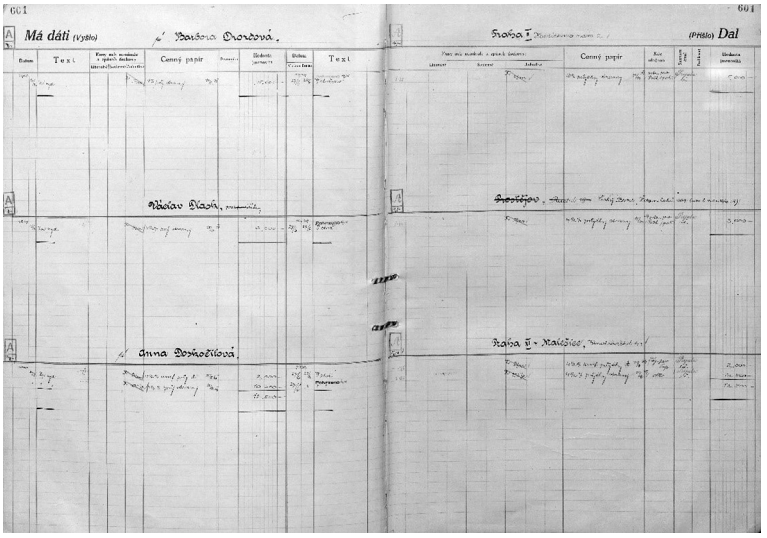

Obr. 2., 3., 4. Kniha depot – účty Živnostenská banka, zdroj AČNB.

Analytickou evidenci reprezentovaly knihy úvěrní. Jednalo se o knihy kontokorentu, které podrobně rozváděly jednotlivé položky účtů na základě kopií účtovacích dopisů, a knihy saldokont, které evidovaly jednotlivé účty na základě údajů z deníků (primanot). Shoda výsledných cifer založených na odlišných podkladech představovala jeden z kontrolních mechanizmů bank. Diferenciace úvěrních knih (osobní, běžné, dopisovatelé, nestálci, účty v cizí měně...) vycházela z objemu bankovních obchodů a praxe peněžních ústavů.[49)] Oproti předchozí kategorii účetní evidence lze konstatovat, že míra dochování úvěrních knih je velmi bohatá. Výrazně převažují knihy saldokont nad knihami kontokorentu. V případě kontokorentních knih tak můžeme hovořit spíše o solitérní míře dochování než o reprezentativních souvislých řadách. Analýza se z toho důvodu soustředí na knihy saldokont. Účty v „předmechanické" době byly vedeny v knihách potažených plátnem[50)] v některých případech s koženým hřbetem s ornamentálním vzorem a koženými rohy.[51)] Knihy byly parafovány a okolkovány. Obecně lze sledovat trend po roce 1918 k zmenšení[52)] a stabilizování[53)] rozměrů obchodních knih[54)] v příslušném peněžním ústavu a ustupování od zaznamenávání účtů na formuláři ve formě dvojlistu[55)] a preferenci formulářů na jednoduchém listu.[56)] Účetní záznamy byly psány ručně do předem vytištěných formulářů. Každému účtu bylo vyhrazeno místo v knize podle praxe příslušného peněžního ústavu a po zaplnění formuláře

[49)] Podrobněji B. Rosík, *Bankovní účetnictví*, s. 171–180.

[50)] Např. AČNB, fond AB, kniha č. 397, inv. č. 1, Saldokonta – Olomouc z let 1920–1924; kniha č. 412, inv. č. 1, Saldokonta – Olomouc z let 1937–1940.

[51)] AČNB, fond ŽB, kniha č. 1371, inv. č. 1, Kniha depot – osobní účty M (600–800) z let 1929–1942; kniha č. 1377, inv. č. 1, Kniha depot – osobní účty M–Mě (2401-2600) z let 1920–1924.

[52)] *Srov.* AČNB, fond AČB, kniha č. 91, inv. č. 1, Saldokonta – běžné účty z roku 1922: rozměry 43x54cm; kniha č. 24, inv. č. 1, Saldokonta-filiálky z roku 1922: rozměry 49x43cm.

[53)] Např. Živnostenská banka vedla knihy účtů o rozměrech: 31x42cm. *Srov.* AČNB, fond ŽB, kniha č. 1371, inv. č. 1, Kniha depot – osobní účty M (600–800) z let 1929–1942; kniha č. 1377, inv. č. 1, Kniha depot – osobní účty M–Mě (2401–2600) z let 1920–1924. Agrární banka vedla knihy účtů o rozměrech: 37x45cm. *Srov.* AČNB, fond AB, knihy č. 387, 397, 412, inv. č. 1, Saldokonta – Olomouc z let 1920–1940.

[54)] K normalizaci formátu Lenka Vrchotová, *Normalizace papírového formátu v bankovní kanceláři.* Archivní časopis, 72, 2022, č. 3, s. 335–352.

[55)] Např. AČNB, fond ŽB, kniha č. 1371, inv. č. 1, Kniha depot – osobní účty M (600–800) z let 1929–1942; kniha č. 1377, inv. č. 1, Kniha depot – osobní účty M–Mě (2401–2600) z let 1920–1924; fond Banka československých legií (dále BČL), kniha č. 868, inv. č. 1, Saldokonto – běžné účty – Kolín z let 1921–1926; kniha č. 872, inv. č. 1, Saldokonto – běžné účty – Kolín z let 1926–1929.

[56)] *Srov.* AČNB, fond ŽB, kniha č. 2221, inv. č. 1, Kniha – dopisovatelé II (9701–10000) z let 1940–1942; fond BČL, kniha č. 898, inv. č. 1, Běžné účty – nestálci Kolín z let 1936–1941; kniha č. 900, inv. č. 1, Běžné účty – nestálci Kolín z let 1938–1943.

byl na jeho konci uveden odkaz na folium, kde účetní záznam daného subjektu pokračoval.[57] S nárůstem počtu spravovaných účtů[58] banky vedle chronologického hlediska zohledňovaly z důvodu lepší orientace hledisko alfabetické, tj. každá kniha účtů byla vyhrazená pro vybraná počáteční písmena příjmení komitentů.[59]

S implementací účtovacích strojů do provozu bank nabyly úvěrní knihy podoby karet o rozměrech 29x24cm s předtištěným záhlavím[60] a rubrikami k zaznamenání změny stavu příslušného účtu. Tyto karty byly uchovávány v kartotékách a po zavedení nových karet k účtům byly staré karty svázány do jednoduchých tvrdých papírových desek.[61] Právě mechanizace a účtování na volné listy zesílilo používání kartoték (lístkovnic) v administrativě. Kartotéka v sobě zosobňovala dobový požadavek po dosažení dokonalé organizaci práce a přehledu v evidenci mnohapoložkových agend (úvěrové karty, skladové zásoby, evidenční listy zaměstnanců ap.). Podle účelu užívání se vyvinula celá řada druhů kartoték. Hlavní členění spočívalo v tzv. vertikálním a později vzniklém horizontálním šupinovitém typu. Tzv. horizontální či šupinovité kartotéky díky vyčnívajícím viditelným okrajům karet s heslovitým označením poskytovaly důmyslný optický přehled o jednotlivých kartách a jejich obsahu. Jejich užití pro účetní analytickou evidenci tak bylo vřele doporučováno. Kartotéky měly obyčejně podobu skříní se zásuvkami na karty či pořadače s kartami po obou vnitřních stranách desek.[62] Předsudky v otázce bezpečnosti užívání účtovacích karet byly potírány aplikací nejrůznějších bezpečnostních prvků, aby nedocházelo k jejich záměně. Tento důmyslný systém dobově nazývaný „*signalizace*“ na sebe mohl brát podobu pouhého pročíslování karet,

[57] Např. AČNB, fond BČL, kniha č. 1019, inv. č. 1, Běžné účty Kolín z let 1938–1943, účet Elektrárenského svazu středolabských okresů, zaps. spol. s r. o., Kolín.

[58] *Srov.* Živnostenská banka v roce 1943 spravovala například v účtárenské skupině „peněžní ústavy“ cca. 1300 účtů. *Srov.* AČNB, fond ŽB, karton č. 398, inv. č. 1, Organisace centrály, poboček, filiálek z let 1926–1940, zpráva pro ředitelství z 5.7.1943.

[59] *Srov.* AČNB, fond ŽB, kniha č. 631, inv. č. 1, Kniha depot – osobní účty (fol. 1201–1600) z let 1918–1922; kniha č. 1126, inv. č. 1, Kniha depot – osobní účty D (fol. 601–800) z let 1940–1942.

[60] Nově byl každý účet opatřen nejen adresovacími stroji (např. Adrema) vytištěným jmenným záhlavím, ale i označením druhu účtu a jeho číslem, které postupně nad evidencí účtů podle jmen získává převahu. *Srov.* AČNB, fond ŽB, Účty, nezpracováno; fond ŽB, karton č. 8630, inv. č. 1, Směrnice pro finanční účetnictví – instrukce pro adremování z 28. 5. 1948.

[61] AČNB, fond ŽB, Účty, nezpracováno; knihy č. 625 a 626, inv. č. 1, Neosobní účty z roku 1949; fond PUB, kniha č. 1032, inv. č. 1, Saldokonta – běžné účty z let 1932–1947.

[62] V Živnostenské bance měl v depotní účtárně každý saldokontista malý trezor s jednotlivými kontovými listy, který byl připojen k jeho psacímu stolu, v němž byla také zásuvku s jmenným a číselným indexem. *Srov.* AČNB, fond ŽB, karton č. 3612, inv. č. 2, Oddělení Živnostenské banky – depotní účtárna.

karty však mohly být opatřeny kontrolními zářezy, byly barevně odlišeny[63] nebo opatřeny barevnými jezdci dle druhu obsahu karty ap.[64] Z bezpečnostních důvodů se vyráběly pro tyto účely vertikální kartotéky uzamykatelné a ohnivzdorné.[65] Pro snadnější manipulaci s nimi a efektnější dělbu práce bývaly kartotéky někdy opatřovány kolečky, takže mohly plynule putovat po kancelářských sálech mezi jednotlivými pracovními místy.[66]

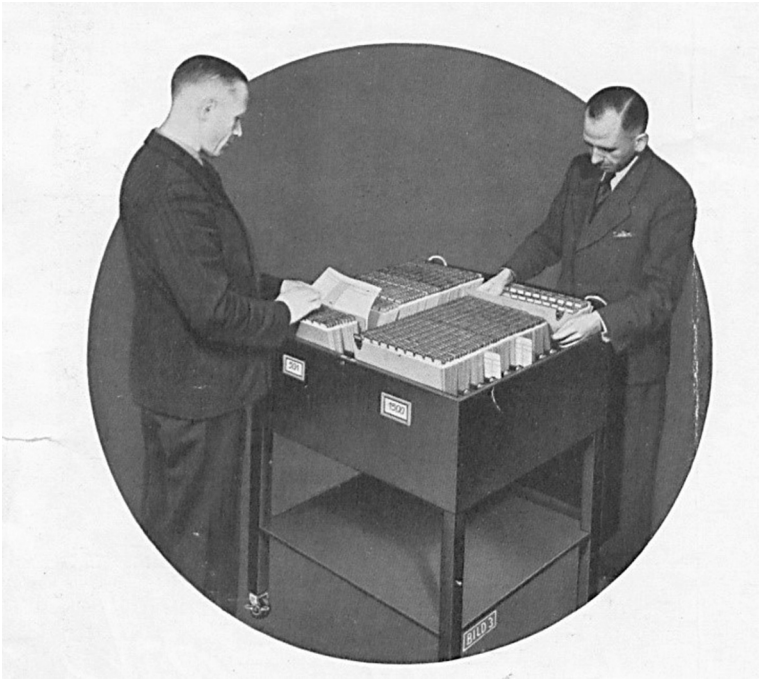

[63] Např. účetní karty devizových účtů Živnostenské banky z roku 1940 byly odlišné na první pohled díky svému zabarvení: karty žluté barvy – lorové určené pro účet, kdy popud k jeho otevření dal klient, a zelené karty – nostro byly naopak otevřeny bankou u jiných peněžních ústavů. *Srov.* AČNB, fond ŽB, karton č. 3612, inv. č. 4, Oddělení Živnostenské banky – účtárna devis a skupina RM.

[64] Walter von Portsmann, *Karteikunde*. Stuttgart 1928. Bedřich Spurný, *Racionalisace v kanceláři*. Praha 1950, s. 87–89. Zdeněk Schenk, *Lístkovnice a jejich praktické použití*. Praha 1955, s. 7–40.

[65] AČNB, fond ŽB, karton č. 398, inv. č. 1, Organisace centrály, poboček, filiálek z let 1926–1940, zpráva pro ředitelství z 15. 7. 1941 – kartotékové skříně pro depot, zpráva pro ředitelství 23. 9. 1942 – zavedení kartoték pro saldokonta vkladních knížek a osobní depotní účty na pobočkách.

[66] AČNB, fond AB, karton č. 267, inv. č. 5, Kancelářské zařízení 1926–1928; fond ŽB, karton č. 8601, inv. č. 3, Účtárna – oběžníky – mechanizace.

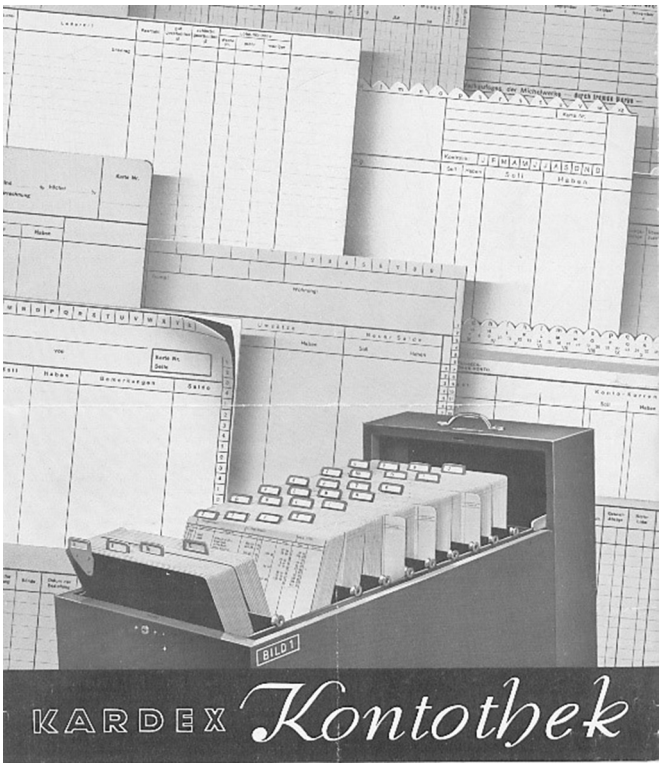

Obr. 5., 6. Práce s kartotékou, zdroj AČNB

Pomocné knihy účetní měly zejména evidenční, poznámkový či příruční charakter. Jednalo se o nejrůznější lhůtníky, knihy akcionářů, rejstříky a indexy ap.[67] Lze předpokládat, že míra dochování pomocných knih je velmi malá a spíše se jedná o nahodilé ukázky. Přesto můžeme konstatovat, že účetních pomocných knih bylo v bankách užíváno po celé námi zkoumané období, tj. od dvacátých let do čtyřicátých let 20. století.[68] Z analýzy dochovaných pomocných knih účetních vyplývá,

[67] Podrobněji B. Rosík, *Bankovní účetnictví*, s. 15–16.

[68] *Srov.* AČNB, fond AB, kniha č. 330, inv. č. 1, Rejstřík burzovní daně 1913–1941; fond PB, kniha č. 169, inv. č. 1, Rejstřík osobních depot z let 1926–1942, fond Česká průmyslová banka (dále ČPB), kniha č. 820, inv. č. 1, Zásobník cenných papírů z let 1937–1942.

že velmi záleželo na účelu pomocné knihy a samozřejmě praxi peněžního ústavu. Setkáváme se tak s knihami atypických rozměrů[69] vázanými v plátně s koženým hřbetem s ornamentálním vzorem a koženými rohy,[70] s celokoženými[71] či papírovými deskami s plátěným hřbetem.[72] Pomocné knihy neindexového typu jsou před prvním zápisem parafovány a okolkovány.[73] Naopak pomůcky instrukčního typu bývají napsány na stroji a svázány až po vyhotovení.[74] Rastry formuláře pomocných knih jsou vždy předtištěné včetně názvů příslušných rubrik na jednoduchém listu[75] či dvoulistu.[76] Existovaly však výjimky, kdy si v pomocných knihách stále vyplňoval peněžní ústav názvy rubrik ručně do tiskárnou předtištěných prázdných rastrů.[77] Vedle pomocných knih máme doloženy účetní knihy, jejichž součástí již rejstřík byl, ať již v přední[78] či zadní[79] části knihy, nebo nalepený na deskách knihy.[80]

Řada typů pomocných knih s nástupem mechanizace a účtování na volné listy pozbyla svého opodstatnění, neboť evidenční úlohu převzaly kartotéky (lístkovnice).[81] Ty mohly zároveň obsahovat i příslušnou dokumentaci (viz analytická evidence – kontové karty). Preferovány byly tzv. vertikální kartotéky, které měly podobu nahoře otevřených či otevíratelných dřevěných, lepenkových či kovových

[69] Šířka 49–30 cm, výška 14–43cm. Srov. AČNB, fond ŽB, kniha č. 1984, inv. č. 1, Kniha makulatur z let 1912–1940; fond PB, kniha č. 16, inv. č. 1, Úrokový sazebník a index, kniha č. 199, inv. č. 1, Index klientů; fond PUB, kniha č. 1078, inv. č. 1, Zásobník cenných papírů z let 1917–1921.

[70] *Srov.* AČNB, fond AB, kniha č. 330, inv. č. 1, Rejstřík burzovní daně z let 1913–1941.

[71] *Srov.* AČNB, fond AČB, kniha č. 18, inv. č. 1, Rejstřík daně z obratu cenných papírů filiálky v Pardubicích z let 1928–1943; fond PB, kniha č. 199, inv. č. 1, Index klientů.

[72] *Srov.* AČNB, fond PUB, kniha č. 1078, inv. č. 1, Zásobník cenných papírů z let 1917–1921.

[73] *Srov.* AČNB, fond ŽB, kniha č. 1984, inv. č. 1, Kniha makulatur z let 1912–1940; fond ČPB, kniha č. 820, inv. č. 1, Zásobník cenných papírů z let 1937–1942.

[74] *Srov.* AČNB, fond ČB, kniha č. 435, inv. č. 1, Bankovní sazebník.

[75] *Srov.* AČNB, fond PB, kniha č. 169, inv. č. 1, Rejstřík osobních depot z let 1926–1942.

[76] *Srov.* AČNB, fond AČB, kniha č. 18, inv. č. 1, Rejstřík daně z obratu cenných papírů filiálky v Pardubicích z let 1928–1943; fond PB, kniha č. 16, inv. č. 1, Úrokový sazebník a index.

[77] Např. AČNB, fond ČPB, kniha č. 820, inv. č. 1, Zásobník cenných papírů z let 1937–1942.

[78] Např. AČNB, fond ŽB, kniha č. 2975, inv. č. 1, Kniha zvláštních účtů (301-405) z let 1919–1942.

[79] Např. AČNB, fond PUB, kniha č. 888, inv. č. 1, Hlavní kniha z let 1927–1948.

[80] AČNB, fond ČPB, kniha č. 815, inv. č. 1, Kniha běžných účtů Čáslav z let 1930–1934.

[81] AČNB, fond ŽB, Kartotéka k účtům, neupořádáno.

bedniček, do kterých byly karty ukládány kolmo k základně.[82)] Funkci lhůtníků[83)] přebírala signalizační opatření na lístcích v kartotékách, tzv. signalizační jezdci či jednoduše pořadí karty v kartotéce.[84)] V případě evidence pomocných záznamů byla zřejmá snaha po sjednocení tiskopisů určených pro tyto účely, neboť každá z filiálek peněžního ústavu si doposud vedla příslušné záznamy v „*obyčejných knížkách*“ a rastrovaly si je dle své potřeby.[85)]

Vedle vnitřní účetní produkce nelze opomenout ještě jeden aspekt týkající se vnější účetní dokumentace vnější, který sehrál patrně během implementace mechanizace v peněžnictví nezanedbatelnou roli, a jím byl ohled na klientelu banky. Korespondence měla nezpochybnitelný význam v komunikaci s klienty, a proto byl kladen důraz na její formu a styl. V písemné komunikaci byl rovněž dlouho zachováván osobní přístup, který se však se zaváděním psacích strojů a rozmnožovací techniky postupně vytrácel.[86)] Přesto například forma, kterou nabyl výpis z účtu vzniklý mechanickým propisem mající nahradit tradiční korespondenci s klienty, představovala pro peněžní ústavy zásadní problém a to nejen pro velmi strohou strukturu formuláře, ale i kvůli druhu papíru, který byl pro propis používán a působil značně laciným dojmem.[87)] I proto padl návrh, že významnějším klientům by měl být přiložen k výpisu z účtu ještě průvodní dopis.[88)]

[82)] Emil Těšík ve své publikaci o horizontálních kartotékách uvádí první používání kartotéky v Živnostenské bance již v roce 1902. Její užívání mělo zpřehlednit závazky klientů vůči bance. O několik let později banka dle této publikace zavedla další kartotéky pro kontrolu vkladů a vkladních knížek. *Srov.* Emil Těšík, *Kartotéka horizontální*, Praha 1935, s. 5. Důkaz o existenci těchto kartoték se nepodařilo zatím autorce dohledat. Doložitelné jsou ovšem kartotéky v personálním oddělení Živnostenské banky od roku 1908. *Srov.* AČNB, ŽB, karton č. 4921, inv. 1, Bývalí úředníci a zřízenci A–J kartotéka 1908–1946; karton č. 4945, inv. č. 1, Bývalí úředníci a zřízenci K–S kartotéka 1908–1948; karton č. 4922, inv. č. 1, Bývalí úředníci a zřízenci S–Ž kartotéka 1908–1946. Užívání lístkovnic ještě před nástupem mechanizace v peněžních ústavech souvisí tedy s kvantitativním nárůstem bankovní agendy obecně.

[83)] Např. AČNB, fond PB, kniha č. 155, inv. č. 1, Lhůtník směnek v cizích měnách z let 1931–1935.

[84)] Z. Schenk, *Lístkovnice a jejich praktické použití*. Praha 1955, s. 19–21.

[85)] AČNB, fond ŽB, karton č. 398, inv. č. 1, Organisace centrály, poboček a filiálek a z let 1926–1940, zpráva pro ředitelství o nových tiskopisech na pobočkách z 21.11.1947.

[86)] Augustin Novák, *Korespondence ústavů peněžních se zvláštním zřetelem ku korespondenci bankovní a několik volných kapitol z bankovní techniky*. In: Přednášky konané na odborném kursu pro úřednictvo ústavů peněžních v roce 1909–1910. Praha 1910, s. 378–379.

[87)] *Srov.* AČNB, fond ŽB, karton. č. 4602, inv. č. 1, Výpisy z běžného účtu z let 1910–1922; Účty, neuspořádáno.

[88)] AČNB, fond AB, karton č. 267, inv. č. 5, Kancelářské zařízení 1926–1928.

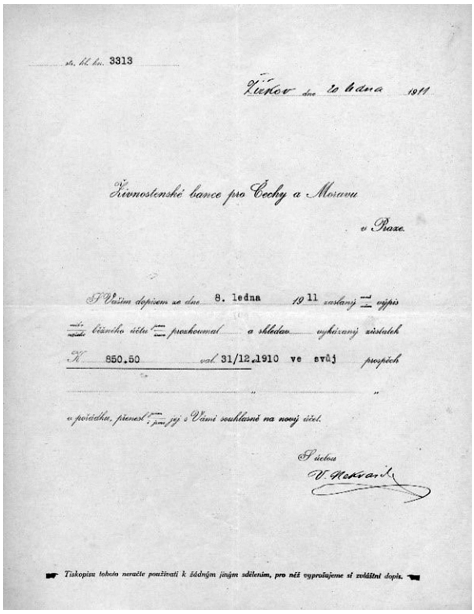

str. hl. kn. 3313

Žižkov dne 20 ledna 1911

Živnostenské bance pro Čechy a Moravu

v Praze.

S Vaším dopisem ze dne 8. ledna 1911 zaslaný výpis běžného účtu prozkoumal a shledav vykázaný zůstatek

Kč 850.50 val. 31/12.1910 ve svůj prospěch

v pořádku, přenesl jej s Vámi souhlasně na nový účet.

S úctou

V. Nekvasil

Tiskopisu tohoto neračte používati k žádným jiným sdělením, pro něž vyprašujeme si zvláštní dopis.

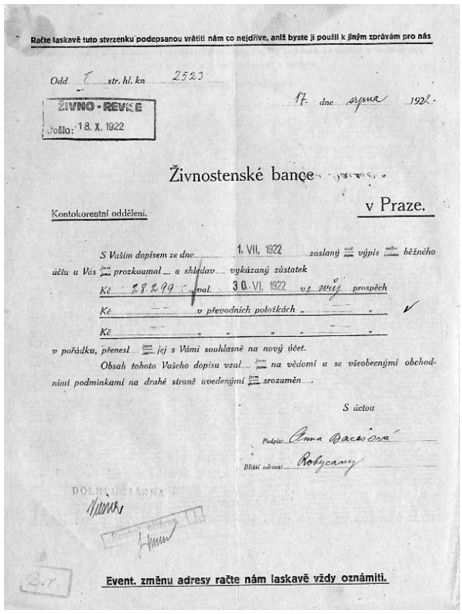

Račte laskavě tuto stvrzenku podepsanou vrátiti nám co nejdříve, aniž byste ji použil k jiným zprávám pro nás

Odd. 1 str. hl. kn. 2523

ŽIVNO-REVISE
Došlo: 18. X. 1922

17. dne srpna 1922.

Živnostenské bance

v Praze.

Kontokorentní oddělení.

S Vaším dopisem ze dne 1. VII. 1922 zaslaný výpis běžného účtu u Vás prozkoumal a shledav vykázaný zůstatek

Kč 28.299 val. 30. VI. 1922 ve svůj prospěch

Kč v převodních položkách

Kč

v pořádku, přenesl jej s Vámi souhlasně na nový účet.

Obsah tohoto Vašeho dopisu vzal na vědomí a se všeobecnými obchodními podmínkami na druhé straně uvedenými srozuměn.

S úctou

Podpis: Anna Bacsová

Bližší adresa: Robycany

DOLNÍ ÚČTÁRNA

Event. změnu adresy račte nám laskavě vždy oznámiti.

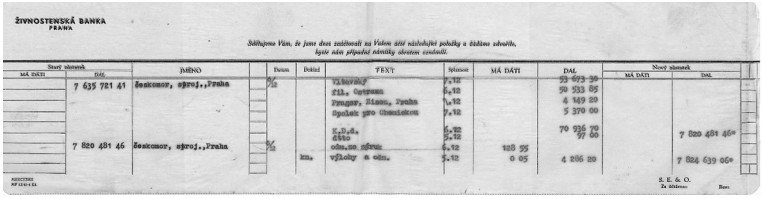

ŽIVNOSTENSKÁ BANKA
PRAHA

Sdělujeme Vám, že jsme dnes zaúčtovali na Vašem účtě následující položky a žádáme odvoříte, byste nám připadné námitky obratem oznámili.

Starý zůstatek MÁ DÁTI	Starý zůstatek DAL	JMÉNO		Datum	Doklad	TEXT	Splatnost	MÁ DÁTI	DAL	Nový zůstatek MÁ DÁTI	Nový zůstatek DAL
	7 635 721 41	Českomor, sproj., Praha		6/12		Vlastní	7.12		53 673 30		
						fil. Ostrava	6.12		50 533 85		
						Pragar, Bizen, Praha	7.12		4 149 20		
						Spolek pro Chemickou	7.12		5 370 00		
						K.D.d.	6.12		70 936 70		
						dtto	5.12		97 00		7 820 481 46*
	7 820 481 46	Českomor, sproj., Praha		6/12		odm. na združ.	6.12	128 55			
					kn.	výlohy a odm.	5.12	0 05	4 286 20		7 824 639 06*

S. E. & O.
Za účtárnou: Rosa

Obr. 7., 8., 9. Výpisy z účtů vedených u Živnostenské banky před mechanizací a po ní, zdroj AČNB.

Závěr

Podstata i etymologie slova účetnictví je v řadě jazyků spojována s vedením knih a technikou psaní.[89] Zmechanizování účetnictví tato dvě spojení, jak dokazuje předložená studie, takřka zcela v praxi vyprázdnilo. Mechanizace účetnictví neeliminovala jen úlohu vykonavatele účetních operací – účetního, který nemohl kon-

[89] *Srov.* "*tenue des livres*," "*bookkeeping*," "*Buchhaltung*" *Srov.* Delphine Gardey, *Schreiben, Rechnen, Ablegen. Wie eine Revolution des Bürolebens unsere Gesellschaft verändert hat*. Konstanz 2019, s. 238–241. Také v tuzemsku se lze setkat s podobnými termíny pro účetnictví, a to „*vedení knih*," „*zaknihování*" ap.

kurovat tempu účetních strojů a jejich bezchybným výsledkům při účtování. Mechanizace zcela podstatně determinovala i prostor, ve kterém se účetní operace prováděly, vybavení účtáren i samotnou písemnou účetní produkci.[90] Technika mechanického propisu tak znamenala bezesporu v tomto ohledu revoluci v kanceláři. Zefektivňovala účtování díky provedení hned několika účetních operací najednou. Šetřila čas a náklady peněžních ústavů. Klíčovou úlohu mocného determinanta celého procesu sehrál překvapivě obyčejný volný list papíru, který nahradil celou řadu doposud užívaných a často nákladně zdobených obchodních knih, čímž rovněž šetřil bankovní kasu. Dále naplnil stále hojněji užívané kartotéky, které nahradily jak účetní pomůcky, tak účetní knihy. Ostatně jak významnou úlohu kartotéky v mechanizaci účetnictví hrály, lze vytušit z označení pro účtování na volných listech: systém kartotékový. Jednalo se však o vítězství dočasné, neboť účetnictví ruku v ruce s nezadržitelným vývojem technologií bylo v peněžních ústavech nakonec plně automatizováno. Účetní karty nahradily děrné štítky a následně výpočetní technika.

[90] L. Vrchotová, *Materiální artefakty firemní kultury jako pramen pro studium racionalizace a mechanizace bankovního podnikání*. Hospodářské dějiny, 3, 2020, s. 315–328.

ZUSAMMENFASSUNG

MECHANISIERUNG UND IHRE FOLGEN FÜR DIE SCHRIFTLICHE PRODUKTION DER RECHNUNGSLEGUNG VON KREDITINSTITUTEN

Der Beitrag konzentriert sich auf die Auswirkungen der Mechanisierung auf die schriftliche Produktion der Rechnungslegung von Kreditinstituten. Die Autorin der Studie geht davon aus, dass die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts eine Zeit der beschleunigten Entwicklung des tertiären Sektors war, in der die Kreditinstitute größer wurden und das Volumen der Bankgeschäfte zunahm. Eine stärkere Spezialisierung, organisatorische Innovation und Mechanisierung des Bankbetriebs erwiesen sich daher als notwendig. Die Banken setzten deswegen nach und nach die Prinzipien des Wissenschaftsmanagements um und führten verschiedene technische Innovationen ein. Die Studie stellt die Grundtendenzen der Mechanisierung der Rechnungslegung in inländischen Kreditinstituten vor. In der Geschichte der Buchführungstechniken kann man von mehreren Buchführungstechniken sprechen: abschreibende Form der Buchhaltung, durchschreibende handschriftliche und maschinelle (mechanisierte) Buchhaltung und automatisierte Buchhaltung. Die Entwicklung der Buchführungstechniken hat sich schrittweise aus dem Konflikt zwischen den Anforderungen an optimale Lösungen in Bezug auf Qualität, Kosten und Zeitaufwand und der Buchführungstechnologien entwickelt. Die Erforschung des Mechanisierungsprozesses und seiner Auswirkungen auf die Rechnungslegungsunterlagen konzentriert sich auf die Buchführungstechnik und ihren Einfluss auf die physische Form und Anordnung der Rechnungslegungsunterlagen (chronologische, analytische Buchhaltung und Nebenbücher). Die Auswirkungen der Mechanisierung auf die Produktion der Rechnungslegung von Kreditinstituten zeigen sich vor allem im Übergang von der Buchhaltung in gebundenen Handelsbüchern zur Buchhaltung auf losen Blättern. Auch die Nutzung von Karteien ist wesentlich intensiver, und im Gegenteil, die Nebenbücher verschwinden.

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

MECHANISATION AND ITS IMPACT ON THE WRITTEN ACCOUNTING DOCUMENTS OF FINANCIAL INSTITUTIONS

The paper focuses on the impact of mechanisation on the written accounting documents produced by financial institutions. The study is based on the fact that the first half of the 20th century was a period of accelerated development of the tertiary sector, when banking institutions and the volume of their operations grew in size. Greater specialisation, organisational innovation and mechanisation of banking operations therefore proved necessary. Banks gradually implemented scientific management principles and introduced various technical innovations. The study presents the basic trends of accounting mechanisation in Bohemian financial institutions. Over time, several accounting techniques were involved – transcription accounting, manual and machine (mechanisation) carbon-paper accounting and automated accounting. Accounting techniques have gradually evolved out of the conflict between the requirements for optimal solutions in terms of quality, cost and time and accounting technology. Research into the process of mechanisation and its effects on accounting documents is focused on accounting technology and its influence on the physical form and regulation of accounting documents (chronological, analytical accounting records and auxiliary accounting books). The consequences of mechanisation on the financial institutions' accounting production can be seen primarily in the transition from accounting using bound books of accounts to accounting employing loose sheets. File cabinets were also used much more intensively, and, on the contrary, auxiliary accounting books were disappearing.

Překlad Artlingua, a. s.

Pavel Pumpr

K OTÁZCE VÝPOVĚDNÍ HODNOTY PÍSEMNOSTÍ FINANČNÍ POVAHY DOCHOVANÝCH V POZŮSTALOSTNÍCH SPISECH KNĚŽÍ OLOMOUCKÉ (ARCI)DIECÉZE Z LET 1746–1783

Důležitou součást administrativní agendy církevních orgánů v raném novověku tvořila správa majetku, v jejímž rámci byly produkovány rozmanité písemnosti ekonomické povahy. Jejich význam vyplýval z faktu, že byly nezbytným předpokladem fungování hospodářského zázemí církevní správy, a tedy i řádného chodu církevní organizace jako takové. Není proto divu, že s potridentskou obnovou katolické církevní organizace byla spojena zvyšující se produkce nejrůznějších soupisů majetku církevních institucí, případně i vznik pravidelné účetní evidence vypovídající o jejich běžném hospodářském provozu. Tento proces lze pozorovat na všech úrovních církevní správy, včetně té základní, tedy farní organizace. V jejím rámci vznikala dokumentace evidující na jedné straně hospodaření kostelů, na druhé straně ekonomickou situaci farních beneficií a jejich duchovních správců. První zmíněnou skupinu písemností reprezentují vedle nejrůznějších soupisů kostelního jmění zejména kostelní (zádušní) účty, vedené ideálně v pravidelných (většinou ročních) intervalech. V případě druhé skupiny písemností se s takto pravidelně sestavovanou účetní evidencí až na výjimky nesetkáváme. Uvedený rozdíl vyplývá z odlišného určení a způsobu správy kostelního a farního majetku. Kostelní majetek sloužil k financování výdajů spojených s provozem kostela, spravovali jej laičtí správci (kostelníci) a jejich hospodaření podléhalo pravidelné kontrole realizované prostřednictvím skládání účtů.[1)] Farní (beneficiátní) majetek byl oproti tomu určen k zajištění existenčních potřeb místního duchovního správce, který s ním hospodařil sám a jeho výnosy využíval prakticky libovolně, aniž by byl

[1)] Základní informace k problematice zádušního (kostelního) majetku shrnuje Blanka Zilynská, *Záduší*. In: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové. Praha 1998, s. 535–548. Reálnou podobu správy zádušního jmění a hospodaření s ním přibližují na základě analýzy situace ve vybraných jihočeských farnostech v 17. a 18. století Pavla Stuchlá, *Prachatický vikariát 1676–1750. Vybrané otázky církevní správy*. Praha 2004, s. 125–143; Pavel Pumpr, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*. Brno 2010, s. 289–369 (zde je uvedena i další literatura).

vázán povinností skládat ze svého hospodaření účty.[2)] Někteří faráři si sice vedli pro svou osobní potřebu záznamy o vlastním hospodaření, ty se však až na výjimky nedochovaly.[3)] Nicméně i v případě příslušníků farního kléru se v potridentské době postupně prosadil zvyk písemně zaznamenávat bilanci jejich ekonomické situace. Nejednalo se však (tak jako u kostelních účtů) o pravidelně sestavované vyúčtování, nýbrž šlo o jednorázové a zároveň konečné zhodnocení majetkových poměrů dotyčného jedince. Tato bilance byla totiž realizována po smrti klerika, v rámci pozůstalostního řízení, a příslušné písemnosti podávající přehled aktiv a pasiv zesnulého kněze i celkového vypořádání jeho majetku jsou tedy klíčovou součástí pozůstalostního spisu.

Pozůstalostní spisy duchovních na první pohled působí jako soubory písemností, které podávají komplexní a vyčerpávající přehled ekonomické situace kněží, a budí tedy dojem optimálního heuristického východiska pro analýzu sociálně-ekonomických poměrů raněnovověkého farního kléru. Bližší formální a obsahová analýza ovšem ukázala, že i tato dokumentace – ostatně tak jako každý jiný historický pramen – má svá omezení. V následujícím textu se zaměřím právě na otázku, jaké skutečnosti limitují výpovědní hodnotu uvedených písemností finanční povahy a čím jsou tato omezení podmíněna. Při hledání odpovědi budu vycházet z rozboru vzorku sta pozůstalostních spisů kněží olomoucké (arci)diecéze, které vznikly v období od čtyřicátých do osmdesátých let 18. století.[4)] Podrobný popis struktury

[2)] Nicméně přinejmenším teoreticky nebyla dispozice kněze s výnosy farního majetku zcela libovolná, nýbrž byla omezena ustanoveními kanonického práva. Církevní normy se touto problematikou zabývaly v souvislosti s testamentární praxí duchovních. Tridentský koncil doporučoval beneficiátům zachovávat střídmou životní úroveň a zakazoval jim obohacovat z církevního majetku příbuzné a členy domácnosti (které však bylo možné podporovat jako chudé). Přebytky důchodů, které kněz nevyužil k obživě odpovídající svému stavu, nemohl odkazovat ke světským účelům. V praxi se místo rozlišování pozůstalostí farářů na majetek získaný z beneficia a jmění nabyté jinak prosadil závazek odkázat část majetku církvi nebo na zbožné účely. Viz Johannes Kaps, *Das Testamentsrecht der Weltgeistlichen und Ordenspersonen in Rechtsgeschichte, Kirchenrecht und Bürgerlichem Recht Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*. Buchenhain vor München 1958, s. 52–57, 59.

[3)] Takovou výjimkou jsou například účetní záznamy vsetínského faráře Jakuba Italiho († 1681). Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále ZAO-O), Arcibiskupská konzistoř v Olomouci (dále ACO), M4, kart. 5319, sign. I25. Obsahovou analýzu těchto účtů provedl Pavel Pumpr, *Farní klérus*. In: Tomáš Borovský – Bronislav Chocholáč – Pavel Pumpr (edd.), Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století. Brno 2007, s. 194–228.

[4)] Pro výzkum byly vybrány pozůstalostní spisy 101 kněží, kteří jsou evidováni v prvním katalogu kléru olomoucké diecéze z let 1745–1746 jako nejmladší generace duchovních vysvěcených v letech 1741–1745 a pro které se zároveň podařilo dohledat jejich pozůstalostní spisy. Ty vznikaly v souvislosti s postupným vymíráním dotyčné skupiny duchovních od druhé poloviny čtyřicátých let až do první poloviny osmdesátých let 18. století. Viz ZAO-O, ACO, kniha č. 92, rukopisný katalog kléru olomoucké diecéze z let 1745–1746. Studované pozůstalostní spisy jsou uloženy in: ZAO-O, ACO, M4, kart. 5254–5514.

těchto pozůstalostních spisů a procesu jejich vzniku byl podán na jiném místě,[5] zde proto postačí připomenout pouze základní skutečnosti nezbytné pro další výklad.

Pokud nahlížíme na jednotlivé pozůstalostní spisy z hlediska chronologie jejich vzniku, můžeme konstatovat, že nejstarší součást těchto souborů tvoří většinou písemnosti, které vznikly ještě za života dotyčného klerika. (Jde především o testament kněze a dále o rozmanité písemnosti, jež dokumentují jeho majetkovou situaci.) Hlavní část každého spisu však představují dokumenty sepsané až v rámci pozůstalostního řízení. Nejdůležitější z nich je trojice písemností finanční povahy, které na sebe přímo navazují a které podávají celkový přehled nebožtíkova majetku a jeho rozdělení mezi věřitele a dědice. Těmito písemnostmi jsou:

1) **Pozůstalostní inventář**, tedy soupis majetku zesnulého kněze (aktiv i pasiv), který přímo v místě úmrtí sestavovali na příkaz biskupské konzistoře dva vybraní kněží jako vykonavatelé pozůstalosti (exekutoři).

2) **Schéma rozdělení pozůstalosti** (*repartitio*), jež vyhotovovala na základě inventáře biskupská konzistoř, která tímto dokumentem stanovovala, jak mají exekutoři rozdělit pozůstalost mezi věřitele a dědice.

3) Závěrečné **vyúčtování**, jehož prostřednictvím exekutoři informovali konzistoř o tom, jakým způsobem ve skutečnosti provedli rozdělení pozůstalosti mezi dědice a věřitele (*remonstratio*).[6] K tomuto souhrnnému přehledu všech provedených vydání z pozůstalosti byl připojen i soubor dílčích účetních dokladů (kvitancí) dokumentujících jednotlivé výdaje.

Zmíněné písemnosti tedy vznikaly jako produkty komunikace dvou činitelů. Tím prvním byla biskupská konzistoř, která celý proces vyřizování pozůstalosti řídila z centra diecéze (z Olomouce), když na základě informací od exekutorů rozhodovala, jakým způsobem se má s pozůstalostí naložit. Druhým činitelem byli exekutoři neboli vykonavatelé pozůstalosti vybíraní z řad místního kléru, kteří na základě příkazů konzistoře přímo v místě úmrtí dotyčného duchovního realizovali jednot-

[5] Pavel Pumpr, *Proces vyřizování kněžských pozůstalostí v olomoucké (arci)diecézi v druhé polovině 18. století*. Časopis Matice moravské, 138, 2019, s. 279–314; *týž, Nižší klérus na Moravě v 18. století mezi stavem a profesí. Kariéry a sociálně-majetkové poměry kněží olomoucké diecéze v letech 1741–1783*. Brno 2020, s. 195–230.

[6] Vedle tohoto standardního latinského termínu je daná písemnost v různých pozůstalostech označována také dalšími rozmanitými způsoby (např. *ratiocinia executae substantiae*); kolísající terminologie však nemění nic na jejím ustáleném obsahu.

livé kroky.[7] Zatímco činnost konzistoře vykazovala značnou míru stability, kontinuity a také profesionality (v jejím rámci vykonávaly danou agendu stále tytéž osoby – profesionální byrokraté), působení exekutorů charakterizovala větší variabilita, protože různé pozůstalosti měly zpravidla různé vykonavatele. Písemnosti, které tito exekutoři vyhotovovali, sice vychází ze stejných principů,[8] přesto se však navzájem liší nejen vnější úpravou, ale někdy též informační hodnotou. Kvalita práce exekutorů a jimi vyprodukovaných písemností totiž kolísala v závislosti na jejich zkušenostech, schopnostech i přístupu. Výpovědní hodnota zmíněných písemností je tedy limitována skutečnostmi objektivními i subjektivními, to znamená jak obecně platnými zásadami sestavování těchto písemností, tak i individuálním přístupem jejich autorů. To se projevuje již v případě prvního typu uvedených písemností, který vyhotovovali exekutoři, totiž pozůstalostních inventářů.

První omezení některých inventářů představuje neúplnost evidence majetku zesnulého kněze. Její příčiny jsou v první řadě objektivního rázu, jsou tedy dány samotným charakterem pozůstalostních inventářů, jež přirozeně zachycují jen tu část majetku duchovního, kterou vlastnil v momentě své smrti. Někteří kněží na sklonku života utratili velkou část svého jmění, anebo o ni přišli bez vlastního přičinění, a proto ji ani příslušný pozůstalostní inventář neeviduje. Například novojičínský rodák Joseph Holl († 7. 6. 1746) v závěru života coby nezaměstnaný kněz během dlouhotrvající nemoci utratil svůj majetek a následně jej živila matka a příbuzní.[9] Krnovský kooperátor Anton Exler († 4. 7. 1755) byl okraden při pobytu v pruských lázních Landek, který absolvoval krátce před smrtí.[10] Farář v Moravském Berouně Ferdinand Langer († 1. 5. 1779) přišel měsíc před smrtí kvůli požáru fary o většinu obilí a dalších zemědělských plodin i o některé jiné

[7] V praxi šlo o dvojici kněží, jejichž pozice v rámci církevní hierarchie zpravidla nebyla stejná (například děkan a farář, nebo děkan/farář a pomocný kněz – kaplan či kooperátor); nicméně v některých případech jsou doloženi i dva kněží s totožnou funkcí (dva faráři nebo dva kooperátoři). Hierarchický vztah mezi oběma exekutory byl zachován i v rámci pozůstalostního řízení – první z nich zaujímal úlohu hlavního vykonavatele pozůstalosti (*executor*), druhý byl jeho pomocníkem (*coexecutor*). Jelikož exekutoři museli svou činnost vykonávat v místě úmrtí dotyčného klerika, byli do této funkce vybíráni jedinci, kteří působili zpravidla v tomtéž děkanátu, často v sousední či blízké farnosti, anebo přímo ve stejné farnosti jako nebožtík.

[8] Tyto závazné principy stanovovala konzistoř ve svých instrukcích, tzv. kurendách, které byly vydávány tiskem. Pro činnost vykonavatelů kněžských pozůstalostí byly ve sledované době nejdůležitějšími směrnicemi kurendy z 8. 3. 1757 a 15. 9. 1760. Viz ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250.

[9] ZAO-O, ACO, M4, kart. 5311, sign. H108.

[10] ZAO-O, ACO, M4, kart. 5282, sign. E14.

části majetku.[11] Mohlo se také stát, že pozůstalost byla bezprostředně po úmrtí kněze zčásti rozkradena ještě dříve, než stačila být kompletně zaevidována v inventáři.[12] Někteří klerici část svého majetku před smrtí někomu darovali či rozdali.[13] V těchto případech se ukazují limity jednorázové evidence majetku kněze v pozůstalostních písemnostech, které (na rozdíl od pravidelně vedených účtů) nezachycují průběžné proměny a výkyvy ekonomické situace dané osoby, nýbrž pouze její posmrtnou bilanci.

Neúplnost evidence majetku kněze v pozůstalostním inventáři mohla mít vedle objektivních příčin i příčiny subjektivní, které souvisely s prací konkrétních exekutorů. Zejména u rozsáhlejších pozůstalostí se stávalo, že se vykonavatelé dozvěděli o některých položkách majetku zesnulého až po sepsání inventáře. Takový „přírůstek" (*accrementum*), případně též dodatečně objevené pasivní dluhy či nově vzniklá vydání z pozůstalosti, pak buď doplnili do původního inventáře, anebo k němu sepsali samostatný dodatek. Někdy na neúplnost inventáře poukázala biskupská konzistoř provádějící jeho revizi, například když zjistila, že soupis neeviduje některé odkázané předměty zmíněné v testamentu. V takovém případě mohlo postačit, když byla situace vyřešena právě uvedeným způsobem, tedy dopsáním chybějících údajů přímo do inventáře, případně vyhotovením jeho krátkého dodatku.[14] Když ale konzistoř nalezla v inventáři zásadní nedostatky, zrušila jej

[11] ZAO-O, ACO, M4, kart. 5347, sign. L99.

[12] Po smrti faráře v Brtnici Franze Seltzera († 29. 5. 1768) vyvstalo podezření, že část jeho majetku byla ukradena. Následné vyšetřování pak vedlo k navrácení několika předmětů ze stříbra a obecných kovů i určitého množství látek a lnu v celkové hodnotě 68,85 zlatých. Dodejme, že tato částka představovala jen zlomek sumární hrubé hodnoty dané pozůstalosti, která činila 4 182,77 zlatých. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5428, sign. S102. Případy rozkrádání kněžských pozůstalostí zřejmě nebyly zcela ojedinělé, jak napovídají další doložené kauzy. Mezi ně náleží například ta, která se týká majetku faráře v Hulíně Jakuba Bilovského, který zemřel v dubnu 1770. Blíže k tomu Vladimír Maňas, *Hulínská farnost a její duchovní správci v raném novověku*. In: Zdeněk Fišer (ed.), Hulín. Město na křižovatkách. Brno 2014, s. 292–293.

[13] Farář v Kunčině Andreas Schilder († 18. 5. 1769) ještě za života věnoval větší část svých aktivních kapitálů (500 zlatých) vlastnímu kostelu, a proto byly po jeho smrti započteny do hodnoty pozůstalosti pouze zbývající aktivní dluhy ve výši 200,75 zlatých. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5433, sign. S149.

[14] Dodatečné údaje bylo nutné doplnit do inventáře pozůstalosti faráře v Hati Zachariase Votkeho († 1. 8. 1780), jehož první verze byla do konzistoře doručena 14. 9. 1780. O půl roku později (7. 3. 1781) připsali exekutoři na konec inventáře dodatek. V něm uvedli nově přibylá aktiva, skládající se z dodatečně nalezených aktivních dluhů a z podílu na příjmech beneficia, jenž náležel do pozůstalosti, a dále též vydání, která mezitím vyvstala v souvislosti s pozůstalostním řízením, spolu s jedním nově objeveným pasivním dluhem. Takto upravený inventář konzistoř porovnala s testamentem a zjistila, že některé odkázané předměty byly v inventáři opomenuty. Na její příkaz tedy exekutoři 19. 4. 1781 vyhotovili ještě krátký separátní soupis těchto položek, a teprve tím dokončili inventarizaci pozůstalosti. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5482, sign. V22.

a nařídila vyhotovit inventář nový.[15] Ne vždy je však na neúplnost inventáře v pozůstalostním spise výslovně upozorněno, někdy chybějící část majetku pomůže odhalit až podrobné srovnání soupisu pozůstalosti s jinými písemnostmi, tedy s testamentem, konzistorní reparticí či závěrečným vyúčtováním.[16]

Další potenciálně problematický aspekt analyzovaných inventářů představuje zaznamenaná cena pozůstalosti. Zatímco u finančního majetku (tedy hotových peněz a aktivních dluhů) bylo jeho ocenění relativně bezproblémové,[17] v případě majetku nefinančního, jenž mnohdy tvořil podstatnou část pozůstalosti,[18] byla uváděna pouze odhadní cena, která přirozeně nepředstavuje zcela exaktní údaj. (Odhad neboli taxaci prováděli v souladu s konzistorními instrukcemi buď sami exekutoři, anebo přizvaní znalci.[19]) Od roku 1757 byla navíc v inventářích zaznamenávána u jednotlivých položek vedle odhadní ceny také prodejní cena, tedy částka, za níž byl příslušný předmět prodán při licitaci konané v rámci pozůstalostního řízení. Licitace se řídila následujícími pravidly: věci z pozůstalosti měly být prodávány těm, kteří nabídli vyšší cenu, a to výhradně za hotové peníze. Přednostní právo na koupi předmětů z pozůstalosti přitom měli příbuzní zesnulého

[15] Tak tomu bylo v případě pozůstalosti po faráři v Kunčině Andreasi Schilderovi. Konzistoř musela kvůli chybám zrušit inventář sepsaný exekutory a navíc také schéma rozdělení pozůstalosti, které na základě inventáře sama sestavila. Vykonavatelé pak sepsali nový inventář, podle nějž konzistoř následně znovu stanovila způsob rozdělení pozůstalosti. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5433, sign. S149.

[16] Například v inventáři pozůstalosti faráře ve Štítarech Johanna Sissenbecka († 4. 7. 1775) nejsou uvedeny kopí a pistole, které podle testamentu a závěrečného vyúčtování získal z majetku zesnulého kněze na základě jeho odkazu myslivec z Vranova. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5458, sign. S347.

[17] Obtíže se někdy objevily pouze v případě aktivních dluhů. Bylo tomu tak tehdy, když se ukázalo, že část z nich je ilikvidní, tedy nevymahatelná. Takové dluhy nebývaly započítávány do hodnoty pozůstalosti. Označení části aktivních dluhů jako nevymahatelných tak vedlo ke snížení hodnoty dané kategorie majetku, a tudíž i hodnoty celé pozůstalosti. Výrazným příkladem této situace je pozůstalost administrátora v Klimkovicích Jana Tuskera († 19. 2. 1758). Zatímco nominální výši všech (tedy jak likvidních, tak ilikvidních) aktivních dluhů náležejících zesnulému knězi vyčíslili exekutoři v inventáři na 304,65 zlatých, reálnou hodnotu této kategorie majetku vyjádřili částkou 65,66 zlatých. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5473, sign. T28.

[18] To platilo zejména u držitelů beneficií, tedy samostatných duchovních správců. V rámci analyzované skupiny 101 kněží olomoucké diecéze bylo zjištěno, že zatímco pozůstalosti pomocných kněží (50 osob) byly v průměru tvořeny více než ze dvou třetin finančním majetkem, v případě farářů a dalších beneficiátů (51 osob) představovala tato kategorie průměrně jen 42 % hodnoty jejich pozůstalostí, které se tak z nadpoloviční části skládaly z majetku nefinanční povahy. Viz P. Pumpr, *Nižší klérus na Moravě*, s. 304–305.

[19] Konzistorní kurenda z 8. 3. 1757 nařizovala: *„Executores* [...] *post defunctum reliquos effectus* [...] *diligenter conscribant, eosque justo pretio* [...] *detaxent, aut per artis peritos taxari faciant ...“* ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250. Praxe tomuto ustanovení odpovídala – odhadní cenu tedy stanovovali buď sami exekutoři, anebo si přizvali na pomoc odborníky na daný typ majetku.

kněze. Majetek, který nebožtík někomu odkázal, byl z dražby vyňat.[20] S ohledem na tyto principy není nijak překvapivé zjištění, že prodejní cena pozůstalosti zaznamenaná v inventářích v drtivé většině případů převyšuje cenu odhadní (v průměru představuje 111 % odhadní ceny).[21] Můžeme se však setkat i s ojedinělým případem, v němž je odhadní cena pozůstalosti naopak vyšší než cena prodejní.[22] U jiné pozůstalosti se explicitně zmiňuje nízká poptávka po předmětech z majetku zesnulého kněze nabízených v rámci licitace.[23] Celkově lze tedy konstatovat, že prodejní cena byla výsledkem konkrétní nabídky a poptávky, tedy proměnlivých skutečností, a proto ani tato hodnota nemusí být zcela exaktním údajem.

Pouze v rovině úvah, pro jejichž potvrzení zatím nejsou k dispozici konkrétní pramenné doklady, pak zůstává otázka, zda prodejní cenu nemohly ovlivňovat také další subjektivní faktory. Mezi ně by mohly náležet například potenciální bližší vztahy mezi exekutory a kupci.[24] V této souvislosti je třeba připomenout, že exekutoři byli (na rozdíl od konzistorních úředníků) de facto místními lidmi – často šlo o kněze ze sousedství, někdy dokonce přímo z farnosti, v níž se pozůstalostní řízení odehrávalo. V některých případech je doloženo, že duchovní vykonávající

[20] Praxe, v jejímž rámci docházelo k prodeji pozůstalosti, byla v olomoucké diecézi obecně zavedena na základě konzistorní instrukce (kurendy) z 8. 3. 1757. Viz ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250 (uvedené otázce je v dané kurendě věnován bod 5). Nešlo však o úplnou novinku, neboť již před vydáním této instrukce se lze, byť ojediněle, setkat s inventáři, které vedle taxace předmětů uvádějí i jejich prodejní cenu. Jednalo se o konkrétní případy, kdy rozprodej (neodkázaných) předmětů nařídil sám zůstavitel v testamentu. Olomoucká konzistoř se tuto praxi pokusila obecně prosadit již prostřednictvím kurendy ze září 1753, v níž vyzývala exekutory, aby, bude-li to možné, majetek zesnulého rozprodali v licitaci. Viz ZAO-O, ACO, kniha č. 281, kurenda z 24. 9. 1753, bod 16. Ovšem až po vydání zmíněné kurendy v roce 1757 se tento postup stal pravidlem.

[21] Srovnání obou údajů bylo možné provést v 50 případech.

[22] Tento atypický případ představuje pozůstalost administrátora v Suché Pštině (dnes Sucha Psina v Polsku) Johanna Kesslera († 26. 10. 1766). Fakt, že odhadní cena je u této pozůstalosti vyšší než cena prodejní, souvisí s neobvyklým způsobem, jakým bylo s tímto majetkem naloženo při pozůstalostním řízení – nebyl rozprodáván v rámci licitace po jednotlivých částech, nýbrž byl zakoupen jako celek Kesslerovým nástupcem na beneficiu. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5337, sign. K208.

[23] Takové svědectví zanechal kroměřížský děkan ve svém psaní biskupské konzistoři, které se týkalo pozůstalosti po kooperátorovi v Hulíně Janu Skabernovi († 6. 5. 1757): *„Nulli emptores inveniebantur pro distrahendis tam vilibus rebus et mobilibus post mortem cooperatoris Hulinensis Joannis Skaberna, usque tandem ejus amici fuere dispositi.“* ZAO-O, ACO, M4, kart. 5458, sign. S339, 14. 3. 1758 (prezentát).

[24] Otázka takovýchto vazeb a jejich případného vlivu na formulování prodejní ceny zatím nebyla podrobněji sledována, a je tedy výzvou pro další mikroanalytický výzkum. Jeho základem by se mohly stát ojediněle doložené podrobnější záznamy v inventářích, které pomáhají identifikovat konkrétní příjemce předmětů z pozůstalosti, tedy jejich dědice a kupce. Tyto údaje obsahuje například druhý inventář pozůstalosti kooperátora v Určicích Františka Sedláčka z 30. 5. 1747. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5457, sign. S335.

tuto funkci měli blízký vztah (přátelský nebo příbuzenský) k zesnulému knězi.[25] Mohli proto být součástí sítě vztahů, do níž náleželi i účastníci pozůstalostního řízení, případně příjemci odkazů a dědických podílů, anebo právě potenciální kupci předmětů z pozůstalosti.[26] Na možný střet zájmů, v němž se exekutoři mohli ocitnout, poukazovala i konzistorní směrnice z roku 1757, která jim výslovně zakazovala, aby si sami nic z pozůstalostí prostřednictvím třetí osoby nekupovali.[27] Nutno dodat, že v rámci uskutečněného výzkumu nebyl nalezen žádný doklad porušení tohoto zákazu.

Klíčovým finančním ukazatelem, který pozůstalostní inventář zachycuje, je celková hrubá hodnota pozůstalosti, tedy celková hodnota aktiv, z níž exekutoři a konzistoř vycházeli při vyplácení pasiv a rozdělování zbývajícího majetku mezi dědice. Tato hodnota byla u starších inventářů vzniklých do r. 1757 stanovována jako součet odhadních cen jednotlivých položek. V případě mladších inventářů byl jako hrubá hodnota pozůstalosti chápán součet prodejních cen; přitom u těch částí pozůstalosti, které nepodléhaly prodeji (peníze, aktivní dluhy a odkázané předměty) se v rubrice prodejní cena uváděla v inventáři opět cena odhadní. Tato účetní praxe byla porušena jen výjimečně, když exekutoři u položek vyňatých z dražby neuvedli v kolonce prodejní cena žádnou částku, a výsledná sumární hodnota, z níž následně konzistoř vycházela při rozhodování o rozdělení pozůstalosti, byla v důsledku tohoto chybného účetního postupu neúplná, to znamená, že zahrnovala pouze prodávanou část pozůstalosti, nikoli celý majetek zesnulého kněze.[28]

Chyby, kterých se exekutoři dopustili při sestavování inventáře a které negativně ovlivňují výpovědní hodnotu této i dalších navazujících písemností, lze celkově rozdělit na obsahové a formální. Do první skupiny náleží vedle zmíněných případů neúplné evidence majetku zejména početní chyby, jichž se vykonavatelé dopouštěli při uvádění celkových součtů. Většinou šlo o marginální početní chyby pohybující

[25] K tomu P. Pumpr, *Nižší klérus na Moravě*, s. 207–212.

[26] Spíše výjimečně byli exekutoři na pozůstalosti sami osobně zainteresováni, pokud jim zesnulý klerik něco odkázal. Například farář v Klimkovicích Josef Adamec vykonával funkci koexekutora pozůstalosti faráře v sousedních Bravanticích Kašpara Rossipala († 16. 2. 1777) a zároveň byl jedním ze svědků Rossipalova testamentu, v němž mu zůstavitel odkázal 50 zlatých jako svému „nejmilejšímu bratrovi" (*„amantissimo meo fratri"*). ZAO-O, ACO, M4, kart. 5411, sign. R100.

[27] *„Ultimo denique tum dominos decanos, tum alios quoscunque executores iterum iterumque in Domino paterne monemus, ne quidpiam ex substantiis etiam per tertium emant et se ne vel in minimo etiam innocue suspectos reddant, verum quidquid ad substantiam pertinet, totum licitando exponant et, prout iidem circa res suas subinde fieri optarent, pro bono Ecclesiae et haeredum publice distrahant et ita praemissis ordinationibus nostris in omnibus et singulis satisfaciant."* ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250, kurenda z 8. 3. 1757.

[28] Tak ve druhém (finálním) inventáři pozůstalosti faráře v Kunčině Andrease Schildera je v kolonce prodejní cena zaznamenána určitá částka pouze u některých položek, zatímco u jiných chybí. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5433, sign. S149.

se v řádu krejcarů, maximálně jednotek zlatých.[29)] Tyto chyby se přirozeně objevují ve větší míře u rozsáhlejších inventářů, které evidují velký počet položek. Zvláště u těchto obsáhlých soupisů nabývala na významu i jejich formální stránka, tedy to, nakolik přehledně byly sestaveny. V tomto ohledu mělo usnadnit vyjádření celkové hodnoty pozůstalosti například průběžné uvádění stránkových součtů či součtů v rámci dílčích kategorií majetku, případně i sestavování závěrečných přehledů sumarizujících celkovou hodnotu jednotlivých skupin aktiv.

Fakt, že kvalita formálního zpracování soupisu majetku byla důležitá pro správné pochopení jeho obsahu, dokládá pozůstalostní spis faráře v Horním Benešově Franze Opitze († 22. 3. 1775). U této pozůstalosti sice exekutoři sestavili na první pohled vzorně upravený inventář, nicméně v jeho závěru uvedli ty nejdůležitější sumární hodnoty značně nepřehledně. V důsledku toho konzistorní úředník, který na základě inventáře sestavoval závazný předpis rozdělení pozůstalosti, zaměnil dvě klíčové hodnoty – místo hrubé prodejní ceny pozůstalosti (3 939 zl. 1 kr. 4,5 d.) vzal za základ pro stanovení jejího rozdělení částku, od níž již byla odečtena pasiva a funerální výdaje, tedy částku 3 614 zl. 55 kr. 4,5 d.[30)] Protože tuto hodnotu mylně interpretoval jako hrubou (prodejní) cenu pozůstalosti, znovu od ní odečetl již jednou odečtená pasiva a pohřební výdaje, čímž uměle snížil reálnou hodnotu pozůstalosti o 318 zl. 6 kr. Tento účetní omyl pak byl převzat i do finálního vyúčtování pozůstalosti, to znamená, že exekutoři v souladu s chybně sestaveným konzistorním předpisem provedli konečné rozdělení pozůstalosti. Kam se ve skutečnosti poděla ona přebývající (dvakrát odečtená) částka 318 zl. 6 kr., to už prameny neprozrazují.[31)]

Uvedený příklad ukazuje, že chyby mohly (byť výjimečně) doprovázet nejen činnost exekutorů, ale také činnost konzistorních úředníků – profesionálních byrokratů. Jejich práce (a tedy i správnost jimi vyhotovovaných účetních předpisů, podle nichž dále postupovali exekutoři) byla přitom limitována kvalitou podkladů,

[29)] Například v inventáři malé pozůstalosti kooperátora v Mohelně Jiřího Besedy († 5. 3. 1755) je uvedena sumární hodnota všech aktiv ve výši 118 zlatých 36 krejcarů, což je přesně o 10 krejcarů více, než kolik činí reálný součet všech položek zaznamenaných v tomto soupise. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5259, sign. B39. Řádově vyšší početní omyl je obsažen v inventáři pozůstalosti faráře v Bravanticích Kašpara Rossipala († 16. 2. 1777), v němž exekutoři uvedli jako celkovou hodnotu aktiv částku 841 zlatých 2 krejcary 2 denáry, přestože ve skutečnosti je součet všech dílčích částek zaznamenaných v tomto soupise mezi aktivy o 10 zlatých vyšší. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5411, sign. R100. V obou uvedených případech konzistoř chybné součty z inventářů sestavených exekutory převzala a počítala s nimi nadále jako s výchozí hodnotou, na jejímž základě stanovila způsob, jakým má být dotyčná pozůstalost rozdělena.

[30)] Pro upřesnění je třeba dodat, že tato hodnota vznikla tím, že od výše uvedené hrubé prodejní ceny pozůstalosti byla odečtena nejen zmíněná pasiva a funerální výdaje ve výši 318 zl. 6 kr., ale také blíže neidentifikovaná částka 6 zl.

[31)] ZAO-O, ACO, M4, kart. 5373, sign. O35.

které jim zasílali vykonavatelé pozůstalostí. Konzistorní úředníci proto tyto podklady kriticky revidovali a v případě, že v nich nalezli chyby, požadovali po exekutorech nápravu. V krajním případě je nutili vyhotovit příslušné dokumenty znovu.[32)]

Konzistorní kontrola práce exekutorů se přitom netýkala pouze inventáře, ale také písemností podávajících svědectví o provedeném rozdělení pozůstalosti, tedy onoho souhrnného vyúčtování a připojeného souboru dílčích kvitancí, které exekutoři zasílali do konzistoře poté, co podle jejích pokynů rozdělili majetek zesnulého kněze mezi věřitele a dědice. I v tomto případě platilo, že pokud konzistorní úředník objevil v zaslané dokumentaci nedostatky, vrátil ji exekutorům zpět s příkazem, aby chybu neprodleně napravili.[33)] Teprve když konzistoř na základě účetních dokladů shledala, že vykonavatelé zadaný úkol splnili, ukončila celé pozůstalostní řízení.[34)]

* * *

Na závěr se vraťme k otázce, zda analyzované pozůstalostní spisy duchovních představují solidní pramenný základ pro rozbor problematiky sociálního a ekonomického postavení příslušníků nižšího kléru v pojednávaném období, nebo zda výše rozebíraná omezení zásadněji limitují jejich využitelnost pro takto pojatý výzkum. Odpověď je jednoznačná: pro celé raněnovověké období není k dispozici jiný natolik detailní a přitom zároveň hromadně dochovaný pramen, který by

[32)] Viz pozn. 15.

[33)] Takový postup dokumentuje případ pozůstalosti faráře v Moravském Berouně Ferdinanda Langera († 1. 5. 1779). Konzistorní dekret vydaný 20. 9. 1779 nařizoval provést exekuci (tj. praktické rozdělení pozůstalosti mezi věřitele a dědice) a podat o ní zprávu během šesti týdnů. Tuto zprávu spolu s příslušnými účetními doklady konzistoř obdržela za 10 týdnů, tj. 2. 12. 1779. Ještě téhož dne však dotyčnou dokumentaci odeslala zpět exekutorům s nařízením, aby sestavili podle přiloženého vzoru celkový přehled provedeného rozdělení pozůstalosti (*remonstratio*), připojili k němu jednotlivé očíslované kvitance a celý soubor písemností jí zaslali co nejdříve k revizi. Takto upravená dokumentace byla pak doručena 10. 2. 1780 do konzistoře, která následně potvrdila, že pozůstalostní řízení bylo řádně ukončeno (dekret z 18. 2. 1780). ZAO-O, ACO, M4, kart. 5347, sign. L99. Podobně konzistoř požadovala nápravu nedostatků v případě zprávy o exekuci pozůstalosti faráře v Kopřivné Michaela Schartla († 7. 9. 1781). Viz ZAO-O, ACO, M4, kart. 5450, sign. S282, 11. 4. 1783 (prezentát) – první zpráva o exekuci pozůstalosti; 11. 4. 1783 – konzistorní nařízení doplnit zaslanou dokumentaci (sestavit celkový přehled rozdělení pozůstalosti, přidat k němu očíslované kvitance ve formě ověřených listin) a co nejdříve ji zaslat konzistoři; 2. 6. 1783 (prezentát) – druhá zpráva o exekuci, s níž se zasílá doplněná dokumentace.

[34)] Formální uzavření pozůstalostního řízení spočívalo ve vydání dekretu, v němž konzistoř konstatovala kladný výsledek kontroly zaslané dokumentace, na jejímž základě bylo shledáno, že pozůstalostní řízení je zcela ukončeno, a proto konzistoř exekutory zprošťuje jejich funkce a zbavuje je další zodpovědnosti v této věci.

poskytoval srovnatelně podrobný pohled na majetkové a sociální poměry příslušníků nižšího kléru. Ačkoli tedy pozůstalostní spisy duchovních nejsou vždy zcela kompletním a bezchybným přehledem majetkové situace dotyčných kleriků, přesto představují jedinečný pramen, jehož informační přínos dalece přesahuje naznačená omezení. Cílem výše podaného rozboru tedy nebylo zpochybnit zásadní význam kněžských pozůstalostních spisů z hlediska historického bádání, nýbrž poukázat na konkrétní obtíže, jimž musí historik při práci s těmito písemnostmi čelit. Prezentované poznatky především dokládají, že pozůstalostní spisy nelze nekriticky používat jako objektivní popisy majetkové situace kněží v momentu jejich smrti. Nezbytným předpokladem jejich odpovídajícího vyhodnocení je obezřetné a komparativní studium všech relevantních součástí jednotlivých spisů, tedy primárně vzájemné srovnávání údajů zaznamenaných v majetkovém inventáři, v konzistorní repartici i ve finálním vyúčtování rozdělení pozůstalosti, a také zohlednění celého souboru dalších souvisejících písemností, které v rámci pozůstalostního řízení vznikaly. Takto podrobné srovnávací studium všech relevantních součástí spisu je obzvláště u objemnějších souborů, které reflektují vypořádání obsáhlých či sporných pozůstalostí, dosti náročným úkolem. Nicméně odměnou za obtížnou heuristickou práci mohou být badateli cenná zjištění, která pomáhají nahlédnout jak do samotné problematiky ekonomických poměrů farního kléru, tak i do každodenního života členů této sociální skupiny.[35)] A nejen to, pozůstalostní spisy prakticky dokládají, nakolik byli duchovní integrováni do okolní „laické“ společnosti, protože fixují i informace o tomto širším sociálním prostředí, v němž se dotyční jedinci pohybovali, vykonávali svou činnost a prožívali svůj každodenní život. Historikovi díky tomu nabízejí kromě retrospektivního pohledu na život příslušných kněží také dílčí zprávy o celé plejádě osob, s nimiž se duchovní v průběhu

[35)] V tomto smyslu byly zde pojednávané pozůstalostní spisy kněží olomoucké (arci)diecéze analyzovány v práci P. Pumpr, *Nižší klérus na Moravě*. Přitom je třeba zdůraznit, že uvedená práce zdaleka není první, která se daným typem pramene v rámci české historiografie zabývá. Již v osmdesátých letech 20. století započal výzkum zaměřený na kvantitativní vyhodnocování pozůstalostních spisů kněží pražské arcidiecéze z konce 17. a první třetiny 18. století. Výsledkem tohoto výzkumu je řada publikovaných studií, z nichž lze zmínit alespoň některé: Zdeňka Kokošková, *K problematice nižšího světského kléru v období upevňování výsledků násilné rekatolizace*. Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze, 2, 1989, s. 170–209; Zdeňka Končelová – Marie Ryantová, *Sociálně majetkové poměry duchovních správců pražských magistrátních far v letech 1671 až 1747*. Documenta Pragensia, IX/2, 1991, s. 519–534; Marie Ryantová, *Majetkové poměry jihočeského světského kléru v období vrcholící rekatolizace*. Jihočeský sborník historický, 62, 1993, s. 108–121; Zdeňka Kokošková – Marie Ryantová, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století*. In: Zdeňka Hledíková – Jaroslav V. Polc (edd.), Pražské arcibiskupství 1344–1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi. Praha 1994, s. 150–163, 369–370; Marie Ryantová, *The standard of living and culture of the clergy in the Prague diocese, c. 1700–1730*. In: John Broad – Anton Schuurman (edd.), Wealth and Poverty in European Rural Societies from the Sixteenth to the Nineteenth Century. (Rural History in Europe 10). Turnhout 2014, s. 117–138.

života dostával do kontaktu, či celkově o síti sociálních vztahů, do níž byl začleněn. Přestože tedy vypovídají primárně o skutečnostech finanční či šířeji ekonomické povahy, jejich badatelská využitelnost se zdaleka neomezuje horizontem hospodářských dějin, nýbrž mnohostranně přesahuje do sféry sociálních dějin, respektive dějin každodenního života dobové společnosti.

Na úplný konec si dovolím vyslovit i mírně provokativní myšlenku: Je opravdu nutné vždy a za všech okolností vnímat zmíněné nedostatky analyzovaných písemností, ať už jde například o početní chyby či o další omyly způsobené „lidským faktorem", jen negativně, jako omezení výpovědní hodnoty pramene? Nelze je chápat také jako informaci sui generis? V konečném důsledku jsou totiž tyto skutečnosti projevem faktu, že za vznikem zdánlivě odosobněných písemností ekonomické povahy stáli konkrétní živí lidé, díky nimž jsou uvedené dokumenty dodnes zajímavé. Obsahují totiž v neposlední řadě reflexi leckdy pohnutých a zajímavých životních osudů, jejichž stopy se často nikde jinde nedochovaly.

Shrnutí

Studie vychází z rozboru pozůstalostních spisů 101 kněží olomoucké (arci)diecéze, které vznikly v období od druhé poloviny čtyřicátých do první poloviny osmdesátých let 18. století. Zaměřuje se na trojici nejdůležitějších písemností finanční povahy, které tvoří jádro jednotlivých spisů: pozůstalostní inventář, schéma rozdělení pozůstalosti a závěrečné vyúčtování informující o reálném rozdělení pozůstalosti mezi dědice a věřitele. Rozebírá hlavní skutečnosti, které limitují výpovědní hodnotu uvedených písemností, ať už jde o neúplnost evidence majetku zesnulého kněze v pozůstalostním inventáři, potíže s vyjádřením finanční hodnoty pozůstalosti, početní chyby či účetní omyly. Zároveň reflektuje, jakými faktory (objektivními i subjektivními) byla tato omezení podmíněna. Upozorňuje tak na konkrétní obtíže, jimž musí badatel při práci s pozůstalostními spisy duchovních čelit a zdůrazňuje potřebu kritického a komparativního studia všech relevantních součástí jednotlivých spisů, které ve svém souhrnu tvoří jedinečný pramen pro studium ekonomických poměrů raněnovověkého kléru, jeho sociálního postavení i každodenního života.

Seznam literatury

Johannes Kaps, *Das Testamentsrecht der Weltgeistlichen und Ordenspersonen in Rechtsgeschichte, Kirchenrecht und Bürgerlichem Recht Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*. Buchenhain vor München 1958.

Zdeňka Kokošková, *K problematice nižšího světského kléru v období upevňování výsledků násilné rekatolizace*. Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze, 2, 1989, s. 170–209.

Zdeňka Kokošková – Marie Ryantová, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století*. In: Zdeňka Hledíková –

Jaroslav V. Polc (edd.), Pražské arcibiskupství 1344–1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi. Praha 1994, s. 150–163, 369–370.
Zdeňka Končelová – Marie Ryantová, *Sociálně majetkové poměry duchovních správců pražských magistrátních far v letech 1671 až 1747*. Documenta Pragensia, IX/2, 1991, s. 519–534.
Vladimír Maňas, *Hulínská farnost a její duchovní správci v raném novověku*. In: Zdeněk Fišer (ed.), Hulín. Město na křižovatkách. Brno 2014, s. 281–312.
Pavel Pumpr, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*. Brno 2010.
Pavel Pumpr, *Farní klérus*. In: Tomáš Borovský – Bronislav Chocholáč – Pavel Pumpr (edd.), Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století. Brno 2007, s. 194–228.
Pavel Pumpr, *Nižší klérus na Moravě v 18. století mezi stavem a profesí. Kariéry a sociálně-majetkové poměry kněží olomoucké diecéze v letech 1741–1783*. Brno 2020.
Pavel Pumpr, *Proces vyřizování kněžských pozůstalostí v olomoucké (arci)diecézi v druhé polovině 18. století*. Časopis Matice moravské, 138, 2019, s. 279–314.
Marie Ryantová, *Majetkové poměry jihočeského světského kléru v období vrcholící rekatolizace*. Jihočeský sborník historický, 62, 1993, s. 108–121.
Marie Ryantová, *The standard of living and culture of the clergy in the Prague diocese, c. 1700–1730*. In: John Broad – Anton Schuurman (edd.), Wealth and Poverty in European Rural Societies from the Sixteenth to the Nineteenth Century. (Rural History in Europe 10). Turnhout 2014, s. 117–138.
Pavla Stuchlá, *Prachatický vikariát 1676–1750. Vybrané otázky církevní správy*. Praha 2004.
Blanka Zilynská, *Záduší*. In: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové. Praha 1998, s. 535–548.

ZUSAMMENFASSUNG

ZUR FRAGE DER BEWEISKRAFT VON SCHRIFTGUT FINANZIELLER NATUR, DIE IN DEN NACHLASSAKTEN VON PRIESTERN DER OLMÜTZER (ERZ-) DIÖZESE AUS DEN JAHREN 1746–1783 AUFBEWAHRT WERDEN

Die Studie basiert auf einer Analyse der Nachlassakten von 101 Priestern der Olmützer (Erz-) Diözese, die in der Zeit von der zweiten Hälfte der vierziger bis zur ersten Hälfte der achtziger Jahre des 18. Jahrhunderts entstanden sind. Sie konzentriert sich auf die drei wichtigsten Dokumente finanzieller Natur, die den Kern der einzelnen Akten bilden: das Nachlassinventar, den Nachlass--Verteilungsplan und die Schlussabrechnung, die über die tatsächliche Aufteilung des Nachlasses zwischen Erben und Gläubigern informiert. Es werden die wichtigsten Tatsachen analysiert, die die Aussagekraft der benannten Dokumente einschränken, seien es unvollständige Aufzeichnungen über das Vermögen des verstorbenen Priesters im Nachlassinventar, Schwierigkeiten bei der Angabe des finanziellen Werts des Nachlasses, Zahlenfehler oder Buchungsfehler. Gleichzeitig wird reflektiert, durch welche Faktoren (objektiv und subjektiv) diese Einschränkungen bedingt waren. Die Studie weist damit auf die spezifischen Schwierigkeiten auf, denen sich der Forscher bei der Arbeit mit den Nachlassakten der Geistlichen stellen muss, und betont die Notwendigkeit einer kritischen und vergleichenden Untersuchung aller relevanten Teile der einzelnen Akten, die in ihrer Gesamtheit eine einzigartige Quelle für das Studium der wirtschaftlichen Verhältnisse des frühneuzeitlichen Klerus, seiner sozialen Stellung und seines Alltagslebens bilden.

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

ON THE TESTIMONIAL VALUE OF FINANCIAL DOCUMENTS PRESERVED IN THE PROBATE RECORDS OF CLERICS OF THE (ARCH)DIOCESE OF OLOMOUC FROM 1746 TO 1783

The study is based on an analysis of the probate records of 101 clerics of the (Arch) diocese of Olomouc, which were written between the second half of the 1740s and the first half of the 1780s. It focuses on three of the most important financial documents that form the core of the individual records: the estate inventory, the estate distribution scheme, and the final settlement record informing about the actual distribution of the estate among the heirs and creditors. It analyses the main facts that limit the testimonial value of the documents, whether it is the incompleteness of the records of the deceased cleric's property in the estate inventory, difficulties in expressing the financial value of the estate, calculation errors or accounting mistakes. At the same time, it reflects the factors (objective and subjective) that conditioned these limitations. Attention is thus drawn to the specific difficulties that the researcher must face when working with the clergy's probate records and emphasises the need for a critical and comparative study of all the relevant parts of the individual records, which in their entirety form a unique source for the study of the economic conditions of the clergy in the early modern period, their social status and everyday life.

Překlad Artlingua, a. s.

Ivana Ebelová

ŽIDOVSKÉ DANĚ V PÍSEMNOSTECH ŽIDOVSKÉ KOMISE V 18. STOLETÍ

Úvod

Židé v Českých zemích představovali vždy nejen početně, ale především hospodářsky významnou skupinu obyvatel. Jako přímým poddaným krále („*servi camerae*“) jim měla být zaručena ze strany panovníka ochrana, náboženská svoboda, bylo jim povoleno provozování finančního obchodu a další obchodní aktivity a činnosti související se zajištěním jejich obživy. Za udělené výsady byli povinni odvádět vyměřenou kontribuci, poskytovat panovníkovi půjčky.

Výnosem zemského sněmu z roku 1580[1)] odevzdávali pravidelný plat komoře, jenž představoval až do finanční reformy v roce 1748 základ plateb odváděných panovníkovi židovským obyvatelstvem. Činil 45. díl zemské kontribuce a tvořila jej jednak židovská daň (daň z hlavy), jednak tzv. ochranný peníz či poplatek za ochranu (*Schutzgeld*). Pražská obec se na vyměřené částce podílela dvěma třetinami, zemské židovstvo (*Landesjudenschaft*) jednou třetinou.[2)]

Stanovení výše daní se sice odvíjelo od aktuálních potřeb panovnického dvora, obecně však platí, že prakticky docházelo času od času k navyšování vyměřené částky. Kromě určené kontribuce byli židé povinováni ještě řadou dalších mimořádných poplatků, ať již v souvislosti s vojenskými či přesněji válečnými událostmi (zvláště v souvislosti s tureckým nebezpečím), výběrem korunovační berně, zvláštní komorní daně apod. V druhé polovině 17. století a po většinu století následujícího představovala další zdroj plnění kontribučních povinností židů vůči státu tzv. pardonová daň z obchodní činnosti spolu s daní z majetku.

Tématu židovských daní byla v dosavadní literatuře věnována nemalá pozornost, ať již samostatně jednotlivým typům daní či otázkám kontribuce zasazeným do obecnějšího kontextu. Pokud jde o daně v předbělohorských Čechách, je potřeba zmínit zásadní studii Miroslava Volfa,[3)] v jejímž rámci jsou zmiňovány i židovské

[1)] Johann Franz Herrmann von Hermannsdorf, *Geschichte der Israeliten in Böhmen. Von den ältesten Zeiten bis zum Schluße des Jahres 1813*. Wien – Prag 1819, s. 42–44, par. 13.

[2)] Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien (dále AVA) – Hofkanzlei, sign. IV.T.8., kart. 1545.

[3)] Miroslav Volf, *Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit*. XI. 2. Teil, Die Durchführung der Landtagsbeschlüsse 1605–07. Heft 1, (Einleitung). [Umriss der böhmischen Steuerverwaltung in der Zeit vor der Schlacht auf dem Weissen Berg], Prag 1945.

daně. Těm je věnována i kapitola v dnes již klasické práci Josefa Pekaře,[4] podrobné informace týkající se židovské kontribuce pak obsahují především práce Otto Plachta,[5] Václava Pešáka,[6] či Josefa Prokeše.[7] Z mladších prací je potřeba jmenovat alespoň práce Bedřicha Noska[8] a Alexandra Putíka.[9] Tzv. pardonové dani z obchodní činnosti jsou věnovány příspěvky Jana Heřmana,[10] vycházející z dochovaných rejstříků týkajících se této daně, uložených v Archivu Židovského muzea a z překladu a drobného textu Otto Munelese,[11] a zejména již citovaná práce Alexandra Putíka.[12] Co se týká zavedení tzv. toleranční daně, představuje stěžejní zdroj informací studie Josefa Bergla.[13] V rámci základního přehledu literatury k danému tématu ve vymezeném období nelze přirozeně pominout ani zákoníky a nařízení, vydávané zejména pro dobu tereziánskou a josefínskou.[14]

Změny v kontribučním systému v 18. století

V průběhu 18. století prošel celý systém výběru židovské kontribuce zásadními změnami a úpravami. Zdaněno bylo postupně prakticky vše od potravin, nápojů, textilu a ošacení, přes řemeslné práce, vlastnictví krámů, až po příjmy z židovské

[4] Josef Pekař, *České katastry 1654–1789 se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním*. Praha 1915.

[5] Otto Placht, *České daně 1517–1652*. Praha 1924, zde kap. 6: Daně židů, s. 139–143.

[6] Václav Pešák, *Židovská berně v Čechách r. 1527–1529.* Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice (dále RSDŽ), VII, 1935, s. 1–28.

[7] Josef Prokeš, *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské. Redukční a extirpační pokusy z let 1679–1729.* RSDŽ I, 1929, s. 41–224.

[8] Bedřich Nosek, *Soziale Differenzierungen und Streitigkeiten in jüdischen Kultusgemeinden der Böhmischen Länder im 17. Jahrhundert und Entstehung der „Landesjudenschaft".* Judaica Bohemiae (dále JB), XII, 1976, 2, s. 59–92.

[9] Alexandr Putík, *The Prague Jewish Community in the Late 17th and Early 18th Centuries.* JB, XXXV, 1999, 1, s. 4–140.

[10] Jan Heřman, *Rejstříky pardonové daně z let 1685–1687.* (Příspěvek k dějinám pobělohorského obchodu v Čechách), Časopis Společnosti přátel starožitností českých, 70, 1962, č. 1, s. 10–13; *týž, Rejstříky pardonové daně z Kroměříže z let 1706 a 1710.* Zprávy oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1963, s. 53–57.

[11] Otto Muneles, *Knihy pardonové daně z let 1685–86 a 1686–87.* Věstník židovské náboženské obce, 14, 1952, č. 13, s. 106.

[12] Viz pozn. 9.

[13] Josef Bergl, *Das Exil der Prager Judenschaft von 1745−1748.* RSDŽ I, Praha 1929, s. 225−293.

[14] Anton Wilhelm von Cramer, *Gesetzsammlung für die Judenschaft in den k. k. Staaten in chronologischer Ordnung.* Prag 1793; Johann Blasek, *Auszug aller im Königreiche Böhmen bestehenden Verordnungen und Gesetze nach Johann Roths.* Prag 1817–1819; Heinrich Ritter von Kopetz, *Versuch einer systematischen Darstellung der in Böhmen bezüglich der Juden bestehenden Gesetze und Verordnungen.* Prag 1846 a d..

lázně, příjmy pohřebního bratrstva. Poplatky byly vybírány ze svateb, pohřbů, za pronájem kotců a stánků na Tandlmarku apod. Od roku 1740 podléhalo zdanění dokonce i nošení zlatých a stříbrných šperků, jejichž nošení bylo předtím zakázáno.

Není však účelem následujícího textu (a ani není reálné) postihnout veškeré proměny týkající se vyměřování a vybírání židovských daní, ale poukázat formou drobné sondy na komplikovanost celého systému. Pozornost tak bude věnována konkrétním písemnostem, vztahujícím se k tématu židovské kontribuce, souvisejícím zejména s činností židovské komise, zřízené Karlem VI. v roce 1714.[15] V souvislosti s účelem, k němuž byla zřízena a jímž byla především snaha o redukci počtu židovského obyvatelstva v Čechách, měla sice ve svém referátu především záležitosti týkající se udělování svatebních konsensů a inkolátu, mimo to ale i otázky finanční, související s odváděním židovské kontribuce a dalších poplatků.[16] To bylo ostatně zcela v souladu s hlavní administrativní náplní činnosti komise, neboť udělení svatebního konsensu bylo podmíněno (kromě jiného) i zaplacením stanoveného poplatku. Co se týká vlastní židovské kontribuce, spočívala práce komise, resp. jejích úředníků, v řešení poměrně širokého spektra otázek – od stížností na příliš vysoký daňový výměr až po zpracovávání přehledů o odváděné kontribuci a vyhotovování soupisů daňových poplatníků,[17] zasílaných české komoře.

V souvislosti se zjišťováním majetkových poměrů pražských židů byla členy židovské komise vypracována již někdy během roku 1720 formulář přiznávací tabely, jenž byl rozeslán v tištěné podobě do všech pražských židovských domácností.[18] Zodpovědnost za pravdivé vyplnění požadovaných údajů (částka na hotových penězích, finanční vyčíslení hodnoty zboží, dluhy a pohledávky, údaje týkající se držení drahých kamenů, zlata či stříbra, pozemků, resp. majetků v Židovském Městě či na tandlmarku) spočívala na představených jednotlivých domácností.

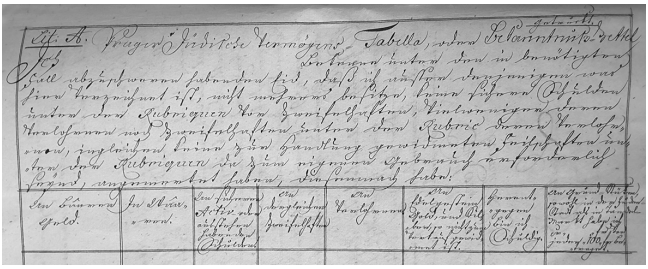

Obr. 1. Formulář přiznávací tabely majetku pražských židů (NA, HBK, kart. 1)

[15] Anita Křepelková, *Židovská komise (HBK) 1714 (1751)–1783.* Inventář, Státní ústřední archiv 1965.

[16] Ivana Ebelová, *Commissio in rebus Judaeorum a její písemnosti.* In: Formy a premeny diplomatickej produkcie v novoveku I., Univerzita Komenkého v Bratislave 2019, s. 81–100.

[17] *Tamtéž*, s. 90–93.

[18] Národní archiv (dále NA), Židovská komise (dále HBK), kart. 1.

Z téhož roku (1720) pocházejí i nejstarší dochované přehledy týkající se finančních záležitostí židovského obyvatelstva v jednotlivých krajích (v rámci písemností uložených ve fondu židovské komise však velmi torzovitě dochované). Vyhotovování čtvrtletních zpráv o finanční situaci židovstva, jež byly odesílány české komoře (včetně žádostí o případné finanční úlevy apod.) spadalo do kompetence židovského výběrčího kontribuce, ustanoveného pro každý kraj. Konkrétní žádosti pak byly posuzovány úředníky komory. Ti vydávali (rovněž ve čtvrtletních intervalech) i kvitance na odvedené finance.

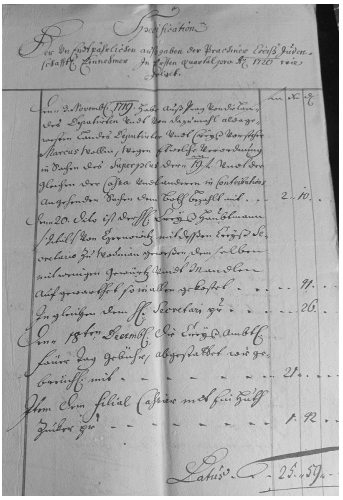

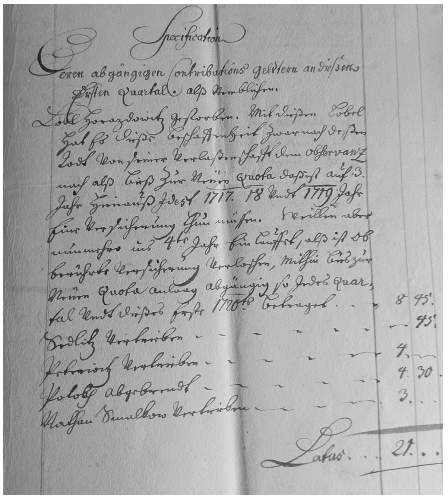

Obr. 2a, b. Specifikace výdajů židovstva Prácheňského kraje za první čtvrtletí roku 1720 (NA, HBK kart.1)

Vedle uvedených sumářů byly současně vypracovávány i podrobné přehledy týkající se výdajů židovstva především na administrativní záležitosti v rámci jednotlivých krajů. V nich figurovaly především finanční příspěvky odváděné krajským úředníkům (hejtman, sekretář, kancelista, posel), ale i plat židovskému výběrčímu kontribuce či krajskému rabínovi atd.[19] Kromě toho přinášejí uvedené přehledy informace i o dalších z řady finančních povinností židovstva, k nimž náležely dodávky postní stravy, respektive její úhrada z židovské pokladnice. Tento deputát (sestávající m. j. ze sleďů, lososů, platýsů a dalších druhů ryb) byl rozdělován jak mezi nejvyšší úředníky jednotlivých institucí – místodržitelství, české, německé a vojenské expedice královské kanceláře, české komory, apelačního soudu, tak i úředníky nižší a pomocný personál.[20]

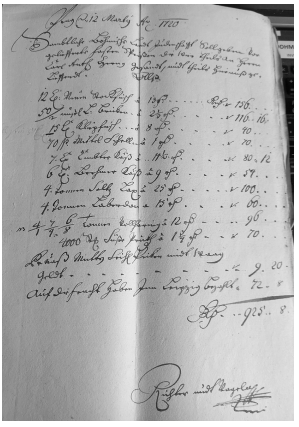

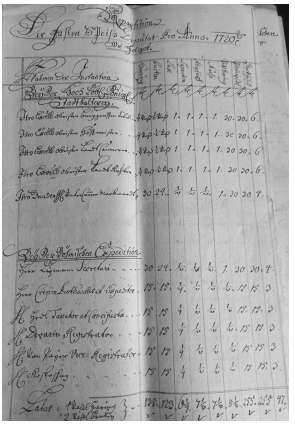

Obr. 3a, b. Rozpis dodávek postní stravy včetně detailního rozpisu položek deputátu pro jednotlivé úředníky v závislosti na jejich pozici (NA, HBK kart. 1)

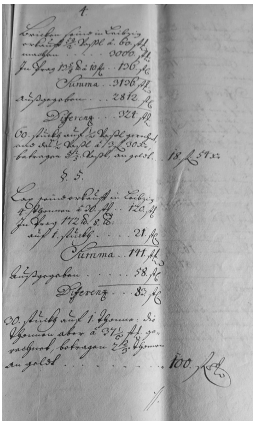

Obr. 3c. Cenový přehled dodávek (NA, HBK kart.1)

V souvislosti s těmito dodávkami byl zároveň pověřenými zástupci zemského židovstva vypracován podrobný soupis dodaného zboží včetně uvedení cen za konkrétní položky.

Pokud byly shledány nesrovnalosti (jako v roce 1720, z něhož máme k dispozici bezmála kompletní údaje), místodržitelští úředníci vypracovali podrobnou analýzu s vyčíslením rozdílů v nákladech na nákup a dodání jednotlivých položek. Ke zjištěným nedostatkům či nesrovnalostem byli na základě rozhodnutí komory zástupci zemského židovstva povinni se vyjádřit v čtrnáctidenní lhůtě. Stanovisko ke konkrétním vytýkaným položkám, vypracované pověřenými zástupci zemského

19) *Tamtéž.*

20) *Tamtéž.*

židovstva, bylo následně zasláno české komoře. Ačkoli v tomto rozsahu dochované písemnosti jsou k dispozici jen k roku 1720, jak bylo již zmíněno výše, lze předpokládat, že se jednalo o každoroční realitu.

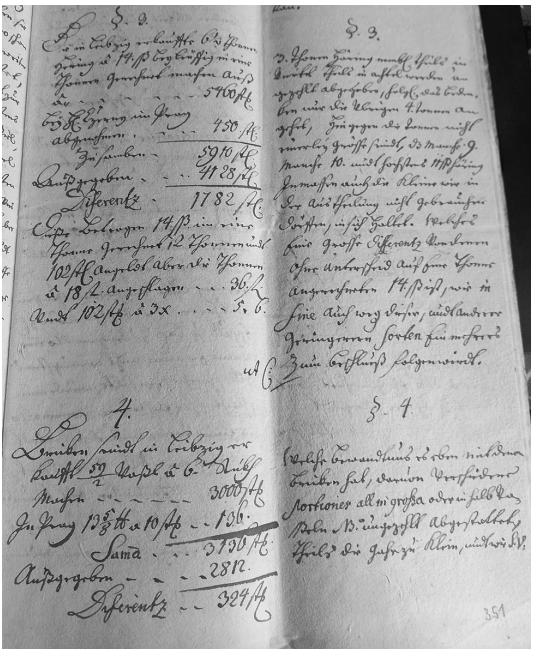

Obr. 4. Komentář zástupců zemského židovstva k jednotlivým položkám dodávek zboží (NA, HBK kart. 1)

Obdobně detailně byly rozepisovány i další kontribuční povinnosti, a to zejména ty, jež se týkaly pražských židů a pardonové daně zvláště. O finančním pohybu vypovídají čtvrtletní výkazy, týkající se příjmů a vydání, a to jak řádných, tak mimořádných. Do první skupiny náležely platy pro úředníky pověřené výběrem a dohledem nad vybíráním pardonové daně, tzn. dvou křesťanských inspektorů, aktuára a šesti pověřených osob z řad židovstva.[21)] Z dalších výdajů za příslušné čtvrtletí byly evidovány i platy pro vrchního rabína, židovského primase, písaře, pokladníka, ale i židovského lékaře, chirurga a další.

Co se týká konkrétních částek odvedených na daních, jsou v rámci fondu Židovská komise k dispozici údaje z roku 1725, tedy z doby těsně před vydáním

[21)] Podle výkazu z roku 1720 činila čtvrtletní částka pro jednoho z inspektorů, tzv. adjutum, 75 zl., druhému náležel plat ve výši 100 zl.. Čtvrtletní plat aktuára je uveden ve výši 37 zl. 30 kr., židům náleželo po 25 zl. pro každého. NA, HBK, kart. 7.

familiantského zákona v roce 1726. Celková výše kontribuce českých židů (tzn. bez Moravy a Slezska) činila 72 000 zlatých, přičemž venkovští židé se na této sumě podíleli částkou ve výši 24 000 zlatých, pražští židé odváděli dvojnásobek, tj. 48 000 zlatých (což odpovídá i výše uvedenému poměru 2/3 : 1/3).[22)]

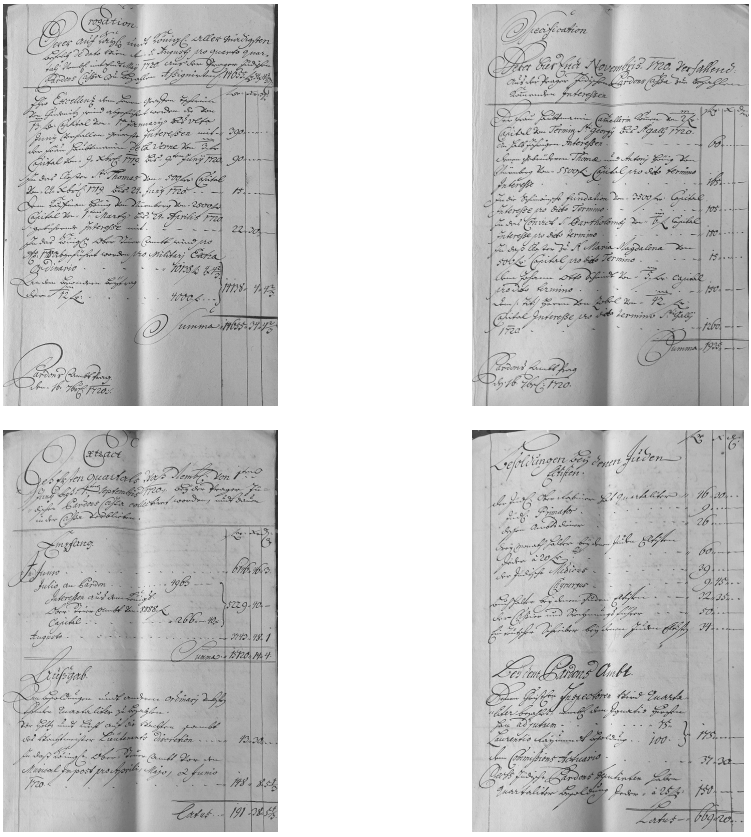

Obr. 5a, b, c, d. Formuláře rozpisu plateb pražských židů pro rok 1720 hrazených z pokladnice pardonové daně (NA, HBK kart. 7)

Již ve výše citovaném textu (viz pozn. 16), zaměřeném obecně na písemnosti vzešlé z činnosti židovské komise, byly okrajově zmíněny i písemnosti týkající se židovské kontribuce a dávek placených pražskými židy po jejich návratu po přechodném vypovězení z Prahy v letech 1745–1748.[23)] V souvislosti s písemnostmi finančního charakteru si však zaslouží větší pozornost.

[22)] AVA – Hofkanzlei, sign. IV.T.8., kart. 1545.

[23)] NA, HBK, kart. 7.

Události čtyřicátých let se bezprostředně promítly i do placení kontribucí. Jestliže dosud platili židé jen 45. díl částky připadající na celé království (viz výše), v důsledku válek o rakouské dědictví se situace zásadně změnila. Po uzavření příměří v roce 1742 (vykoupeném ztrátou Kladska a velké části Slezska) bylo stanoveno, aby židé místo dosavadních 72 000 zl. odváděli bezmála trojnásobek, tzn. 215 000 zl., a to po dobu deseti po sobě jdoucích let.[24)] To, že měli být současně osvobozeni od všech ostatních dávek, bylo benefitem více než iluzorním, zvláště když v této době výrazně klesly výdělky, zhoršily se možnosti obchodování, na dovoz a vývoz mnoha komodit byl uvalen zákaz. Dluhy židům stouply třikrát, výdělky se snížili dvanáct- i vícekrát, řada židovských obyvatel byla odkázána na žebrotu. Jakoby toho nebylo málo, rozhodla panovnice (i přes silný domácí a zahraniční odpor) o vypovězení pražských židů v roce 1744/1745. Jak bylo zřejmé, a záhy se i potvrdilo, bez jejich finančního podílu se peněžní schodek ve státní kase rapidně prohluboval, snaha přenést finanční zátěž na křesťanské obyvatelstvo se ukázala jako nereálná. V roce 1748 tak se tak pražským židům dostalo povolení k postupnému návratu.[25)]

5. května 1748 bylo vydáno rozhodnutí o snížení kontribuce a vyrovnání poměrného zatížení mezi českými a moravskými židy. Stalo se tak z důvodu nerovnováhy v rozložení daňového zatížení v Čechách a v Praze zvláště na jedné straně (kde bylo přinejmenším dvakrát vyšší) a na Moravě na straně druhé. Jako jeden z příkladů může sloužit výše poplatků za udělení svatebního konsensu. Zatímco na Moravě se platilo šest, maximálně dvanáct zlatých, pražský žid měl odvést minimálně 30 zlatých. Stranou pozornosti nezůstaly v souvislosti s touto daňovou úpravou ani mnohem vyšší životní náklady v Praze a další faktory. Nově vyměřená kontribuce byla stanovena na 300 000 zl., rozdělených mezi české a moravské židy v poměru 216 500 zl. ku 82 200 zl. Do naplněné předepsané kvóty tak chybělo 1 300 zl., jejichž odvodem byli povinováni slezští židé.[26)]

Vzhledem k nemalému odporu židovského obyvatelstva proti výši stanovené kontribuce, jejímu rozdělení a zatížení jednotlivých poplatníků mělo být co nejdříve (1753) přikročeno ke zjištění skutečného počtu rodin, jak v Čechách, tak i na Moravě. Židé byli rozděleni do šesti majetkových tříd, výše odváděné daně se poté odvíjela podle zařazení do konkrétní třídy.[27)]

[24)] AVA – Hofkanzlei, sign. IV.T.8., kart. 1545; AVA – Hofkanzlei, sign. IV.T.11., kart. 1557.

[25)] Lucie B. Petrusová – Alexandr Putík, *Fasse pražských židovských rodin z let 1748–1749 (1751).* Edice pramene k návratu z tereziánského vypovězení. Praha 2012.

[26)] AVA – Hofkanzlei, sign. IV.T.8., kart. 1545.

[27)] NA, Stará manipulace (dále SM), sign. J 4/1, kart. 935.

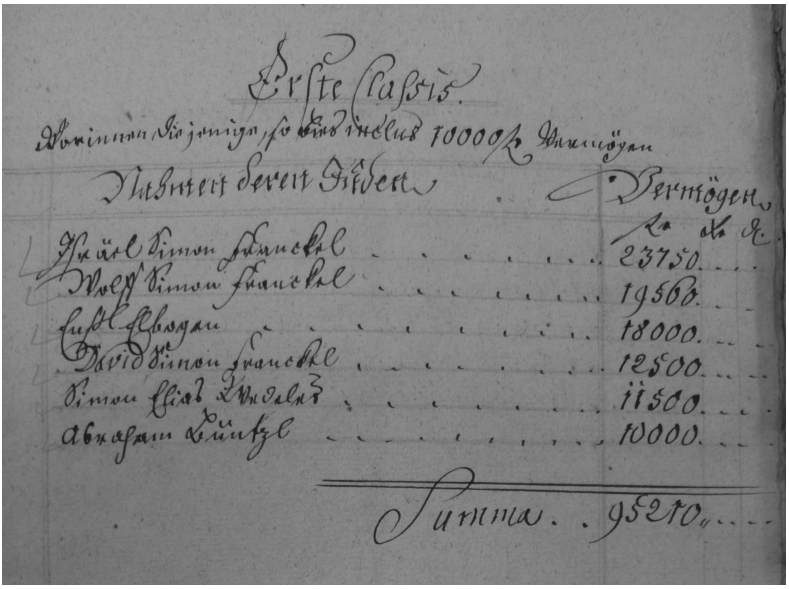

Obr. 6. Rozdělení židů do šesti majetkových tříd (NA, SM, sign. J 4/1, kart. 935)

V Praze tak bylo k danému roku v rámci všech těchto tříd evidováno celkem 584 osob, jejichž celková výše majetku činila 417 275 zl. 7 kr. 71/2 d. Nejvýše, částkou 23 750 zl., byl oceněn majetek Israela Simona Franckela, naopak nejníže, 10 zlatými, byla odhadnuta cena majetku tří židů – Josefa Joße, Schmaye Mayera Brandeyse a Hannele, vdovy po Mayeru Klaborovi.

Třída	**Výše majetku**	**Počet kontribuentů**	**Celková výše majetku**
1.	nad 10 000 zl.	5	95 210 zl.
2.	10 000–5 000 zl.	8	55 344 zl.
3.	5 000–2 000 zl.	32	101 273 zl.
4.	2 000–500 zl.	109	98 224 zl. 47 kr. 3½ d.
5.	500–100 zl.	276	60 175 zl. 20 kr. 4 d.
6.	100–0 zl.	154	7 048 zl.

Tab. 1. Pražští kontribuenti

Stejným způsobem byli rozděleni i venkovští židé. Z nich však do první skupiny nespadal nikdo, u dalších skupin jsou k dispozici pouze torzovité údaje.[28)]

Záhy poté, co byl pražským židům povolen návrat po jejich vypovězení Marií Terezií, byly v roce 1749 vyhotoveny nové seznamy pražských poplatníků, resp. aktualizovány – doplněny seznamy starší. K dispozici je tak zejména alfabetický soupis pražských poplatníků s uvedením výše předepsané kontribuce požadované od pražského židovstva pro rok 1749, jejíž celková výše činila 90 000 zl. To znamená, že na jeden měsíc připadalo k odvedení 7 500 zl. Další soupis, jenž byl v této době vyhotoven, obsahoval přehled těch, kdo odváděli pouze ochranný peníz (Schutzgeld), na daně ale nepřispívali žádnou částkou. Dále byl vypracován seznam ovdovělých, kteří měli odvádět ochranný peníz pouze v poloviční výši, a nechyběl ani přehled těch (včetně uvedení výše do té doby odváděné kontribuce,[29)] kdo se na placení kontribuce nemohli podílet, ať již kvůli pobytu mimo Prahu či proto, že mezitím zemřeli. Samostatné přehledy byly vyhotoveny pro poplatníky odvádějící vyšší částky, a sice nad 1 000 zl. (celkem jedenáct osob), v rozmezí od 500 do 999 zl. (deset osob), od 500 do 699 zl. (dvacet poplatníků), nejpočetnější skupinu zaujímaly osoby odvádějící daň v rozmezí od 200 do 499 zl. (79).

Z hlediska uváděných informací jsou nejzajímavější konskripce vyhotovené po jednotlivých čtvrtích v rámci Židovského Města.[30)] Budeme-li vycházet ze dvou příkladů dochovaných konskripcí, lze předpokládat, že pro ně byl předepsán jednotný formulář, jímž se však zapisovatelé ne zcela striktně řídili.

[28)] AVA – Hofkanzlei, sign. IV.T.11., kart. 1557. Písemnosti dvorské Vzhledem k tomu, že písemnosti dvorské kanceláře byly výrazně poškozeny při požáru vídeňského Justičního paláce v roce 1927, nemáme, žel, k dispozici veškeré údaje.

[29)] Celková částka byla u těchto osob vyčíslena na 3 289 zl. NA, HBK, kart. 7.

[30)] K dispozici pouze pro oblast Rabínské ulice (domy 1 až 23) a Zlaté ulice – spojnice Anenského náměstí Jilské ulici přes Husovu ulici (domy 1 až 18). NA, HBK, kart. 7.

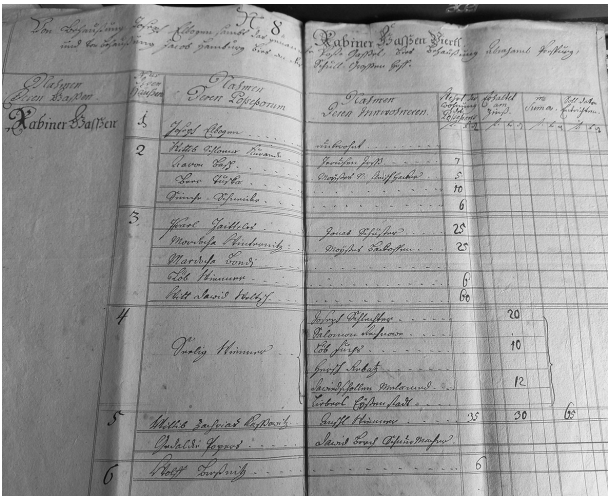

Obr. 7. Soupis poplatníků pražského Židovského Města (Rabínská ulice) z roku 1749 (NA, HBK kart.1)

V každém případě jsou ale v obou soupisech uvedeny informace o majiteli (jméno), zaznamenána jsou jména nájemníků a údaj o výši daně.[31)] Evidence odváděných kontribucí byla natolik důkladná, že nechyběl ani celkový soupis pražských židů s exaktními informacemi týkajícími se nejen daňových odvodů předepsaných pro daný rok, ale i s uvedením částky připadající k úhradě na měsíc. Důkladná pozornost byla věnována i vyčíslení každoročních příjmů a vydání (přinejmenším pokud jde o pražské židovstvo). Změny, nová vyměření a stanovení výše odváděné židovských kontribuce byly vypracovávány na základě návrhů předkládaných prostřednictvím komory.[32)]

Zatímco písemnosti týkající se odváděných kontribucí jsou pro první polovinu 18. století ve fondu Židovská komise k dispozici zejména pro pražské židovstvo, podrobnější informace vztahující se k venkovským židům (Landesjudenschaft) jsou zde (až na výše uvedené torzovitě dochované materiály) až od šedesátých let téhož století.[33)] Především se jedná o roční kvótu, jak byla stanovena pro jednotlivé kraje. V roce 1764 byla pro všechny kraje vyměřena nová kontribuce ve výši 124 750 zl. Podle přehledu vyhotoveného na základě podkladů z jednotlivých krajů a potvrzených pověřenými zástupci zemského židovstva (viz obr. 8) činila stávající daň 113 250 zl.

[31)] V souvislosti s jednotlivými konskripcemi neuvádím ty, které podávají „pouze“ výčet jmen, jako například u soupisu svobodných pražských sirotků, získávajících obživu nezřídka ve službě.

[32)] NA, HBK, kart. 10.

[33)] NA, HBK, kart. 34.

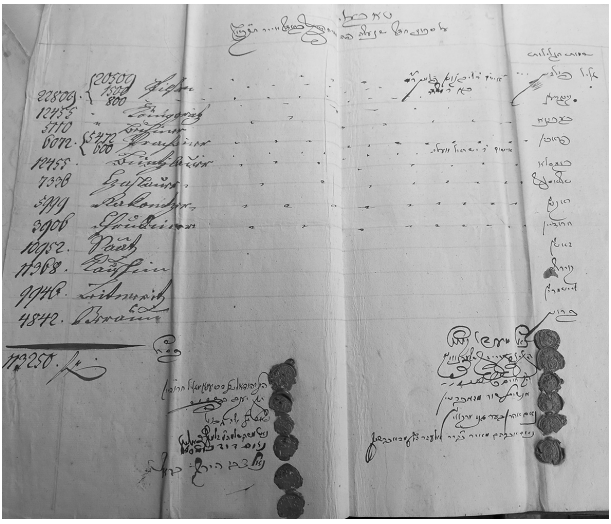

Obr. 8. Rozpis daňového zatížení připadajícího na jednotlivé kraje (NA, HBK kart. 1)

Podle nového daňového výměru tak byla dosavadní kontribuce zvýšena o 11 500 zl. Zatímco většině krajů byla kontribuce zvýšena, u tří krajů (Boleslavský, Chrudimský a Litoměřický) byla naopak snížena (viz tab. 2).

Kraj	**Původní výše kontribuce (zl.)**	**Nově stanovená kontribuce (zl.)**	**Podepsal**	**Snížení kontribuce o …**	**Zvýšení kontribuce o ...**
Bechyňský	5 110	7 343	Pinkas Wolff		2 233
Berounský	4 842	5 969	Nathan Arensteiner		1 127
Boleslavský	12 455	10 969	Dawid Elbogen	1 486	
Čáslavský	7 336	8 336	Salomon Brandt		1 000
Hradecký	12 455	13 244	Aron Dobruschka		789
Chrudimský	3 906	3 340	Abrahamb Slatinan	566	
Kouřimský	11 368	11 878	Markus Kostelletz		510
Litoměřický	9 946	9 301	…uber Altschul	645	
Plzeňský	22 809	26 016	Michael Hirschl		3 207
Prácheňský	6 072	9 096	Samuel Dawid		3 024
Rakovnický	5 999	7 092	Jakob Samuel		1 093
Žatecký	10 952	12 166	Sallmon Leiwe		1 214
Celkem	113 250	124 750		2 697	14 197

Tab. 2. Kraje

Proměnu ve výšce odváděných daní přelomu sedmdesátých a osmdesátých let ilustruje následující tabulka (viz tab. 3). Zatímco přehled kontribuce pro rok 1780 pochází ze sumářů, jež byly vyhotovovány pro jednotlivé vojenské roky.[34] částky pro rok 1783 vycházejí z údajů uvedených v soupisu židovských rodin z téhož roku, kdy u každého konskribovaného – hlavy rodiny – je vedle základních informací týkajících se rodinného stavu, počtu dětí, způsobu obživy uvedena i výše odváděné kontribuce, která byla o bezmála pět tisíc zlatých (4 912) nižší než v roce 1780.[35]

Kraj	**Rok 1780**	**Rok 1783**
Bechyňský	7 356	7 356
Berounský	5 295	5 593
Boleslavský	8 088	8 285
Budějovický		1 358
Bydžovský		8 779
Čáslavský	6 875	6 906
Hradecký	13 523	4 989
Chrudimský	3 266	3 544
Klatovský		7 294
Kouřimský	9 441	8 858
Litoměřický	7 512	7 048
Plzeňský	20 840	10 362
Prácheňský	8 888	5 520
Rakovnický	6 278	5 442
Táborský		6 227
Žatecký	10 889	5 778
Celkem	108 251	103 339

Tab. 3. Roky 1780 a 1783

[35] NA, Soupisy židovských rodin, kart. 10–15.

[36] Majetek od 151 zl. do 1000 zl.–5 zl. ročně; majetek větší než 1000 zl.–10 zl. ročně; majetek s hodnotou nad 10 000 zl.–15 zl. ročně. AVA – Hofkanzlei, sign. IV.T.11., kart. 1560.

Při analýze uváděných údajů je třeba maximální obezřetnosti, jak ostatně dokládají i připojené tabulky. Zvláště při komparaci údajů z let 1780 a 1783 zaujme na první pohled nesrovnalost v dělení krajů. Stejně jako u nového rozdělení kontribučních povinností v roce 1764, tak i v přehledu z roku 1780 bylo užito dělení platné do reformy krajské správy v roce 1752, kdy se počet krajů zvýšil z tehdejších dvanácti na šestnáct. V přehledu pro rok 1783 počet krajů sice odpovídá, nicméně chybně (navíc) je uveden Bechyňský kraj (ten byl rozdělen na Budějovický a Táborský), naopak chybí Loketský kraj, jenž se vydělil z Žateckého kraje. Jeho absence je s největší pravděpodobností i důvodem celkové nižší částky, jak ukazuje nepoměr mezi položkami uvedenými pro Žatecký kraj k roku 1780 a v cca poloviční výši v roce 1783 (zatímco částky u ostatních krajů, jichž se týkala repartice, jsou v odpovídajícím poměru).

Závěrem připomeňme alespoň některé další změny, které se týkaly židovské kontribuce. Dvorským dekretem z 25. listopadu 1788 (publikován 18. prosince) byl zaveden nový daňový systém, výběr daní byl po vzoru Moravy (1787) pronajat na dvanáct let (počínaje 1. únorem 1789) pachtovní společnosti. Vzhledem k nespokojenosti s nájemcem výběru daně byl 3. dubna 1789 vydán patent, podle kterého daňový základ vycházel ze zvýšeného počtu povolených rodin v zemi (8 600). Dosavadní poplatky a daně (konzumní přirážka, handlovní perdon, kapitálová daň a ochranný peníz) byly zrušeny a nově (stejně jako u předcházející reformy) byla zavedena přímá rodinná a majetková daň (*Familien- a Vermögenssteuer*) a nepřímá potravní daň (*Verzeherungssteuer*). Podle této úpravy byl zdaněn každý, jehož majetek (včetně svobodných mužů) měl hodnotu vyšší než 150 zl.[36)] a to včetně svobodných mužů disponujících takovýmto či větším majetkem. Od 1. ledna 1789 bylo zřízeno daňové ředitelství a zároveň vymezen jeho poměr ke státním úřadům. V dubnu 1789 následovala vydání guberniálních nařízení – první (z 5. dubna) se týkalo povinnosti výběrčích daní předkládat krajským úřadům měsíční výkazy daňových nedoplatků. V návaznosti bylo již 11. dubna vydáno druhé nařízení, podle něhož měly krajské úřady sestavovat z výkazů nedoplatků přehledy a měsíčně je zasílat guberniu. Vymáhání nedoplatků bylo svěřeno plně do kompetence krajských úřadů (podle guberniálního nařízení z ledna 1792).

Novou etapu v daňovém systému představuje vydání systemálního patentu v srpnu 1797, následované zavedením nového daňového systému v říjnu následujícího roku.

[35)] NA, Soupisy židovských rodin, kart. 10–15.

ZUSAMMENFASSUNG

JUDENSTEUERN IN DEN DOKUMENTEN DER JUDENKOMMISSION IM 18. JAHRHUNDERT

In der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts und während des größten Teils des 18. Jahrhunderts war die so genannte Pardonsteuer in Bezug auf gewerbliche Tätigkeiten zusammen mit der Vermögenssteuer die Hauptquelle für die Erfüllung der Beitragspflichten der Juden gegenüber dem Staat. Durch den Erlass Karls VI. von 1713 wurden die Prager und die Landjuden in sechs Vermögensklassen eingeteilt, von denen die Höhe der zu zahlenden Steuern abhing.

Im Laufe des 18. Jahrhunderts wurde das gesamte System der Erhebung der Judensteuern grundlegend verändert und angepasst. Praktisch alles wurde besteuert, von Lebensmitteln über Handwerksarbeiten, Gebühren für Hochzeiten, Beerdigungen, die Vermietung von Geschäften bis hin zu den Einkünften aus dem jüdischen Bad, der Bestattungsgemeinschaft usw.

Die Veränderungen im Kontributionssystem werden hauptsächlich durch Quellen normativer Art dokumentiert – Patente und Verordnungen, die die Höhe der Steuerpflicht vorschreiben oder regeln. Die tatsächliche Steuerbelastung der jüdischen Bevölkerung und ihre Veränderungen im Laufe der Jahre werden durch aus der Tätigkeit der Judenkommission entstandene Dokumente, Übersichten über die Vermögensverhältnisse der jüdischen Bevölkerung und Dokumente mit Bestandscharakter veranschaulicht.

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

JEWISH TAXES IN THE DOCUMENTS OF THE JEWISH COMMISSION IN THE 18th CENTURY

In the second half of the 17th century and for the greater part of the 18th century, the “pardon tax on commercial activities”, together with the property tax, was the main way of fulfilling the Jews’ contributory obligations towards the state. By Charles VI’s decree of 1713, Prague and rural Jews were divided into six property classes, which determined the amount of taxes they had to pay.

During the 18th century, the entire system of Jewish tax collection underwent major changes and modifications. Virtually everything was taxed, from food, to handicrafts, to fees for weddings, funerals, renting shops, income from the Jewish baths, the burial society, etc.

The changes in the system of taxation are mainly documented by sources of a normative nature – patents and regulations prescribing and regulating the amount of tax obligations. The actual tax burden of the Jewish population and its changes over the years are illustrated by documents resulting from the activities of the Jewish commission, overview documents concerning the property relationships of the Jewish population and documents of an inventory nature.

Překlad Artlingua, a. s.

Zbyněk Sviták

ZAVÁDĚNÍ KAMERÁLNÍ SYSTEMATIKY U ZEMĚPANSKÝCH SPRÁVNÍCH INSTITUCÍ NA MORAVĚ

Zavedení kamerálního účetnictví (rozpočtu) je obvykle spojováno s počátkem šedesátých let 18. století, kdy proběhla reforma finanční správy a na centrální úrovni byla obnovena dvorská komora.[1)]Archivní materiál, který se dochoval z písemné činnosti nejvyššího zeměpanského úřadu na Moravě, dovoluje nastolit otázku, zda tomu nebylo již dříve.

V srpnu 1748 obdržela nově zřízená deputace ve věcech komorních, kontribučních a smíšených vojenských reskript, kterým se vyhlašovalo zavedení nové kamerální systematiky pro následující rok. Rovněž bylo nařízeno samostatné vedení komorních výdajů (camerale) a jejich oddělení od vojenských (militare), a také komorních dluhů.[2)]

Nová kamerální systematika měla začít platit pro tzv. vojenský rok 1749, který začínal 1. listopadu 1748. Jejím jádrem byl stanovený (prakticky) vyrovnaný rozpočet s příjmovými zdroji a zejména s pevně určenými vydáními. Příjmy se skládaly z tabákové reluice, židovské kontribuce, židovského mýtného a příspěvku stavů na placení personálu tribunálu. Výdaje byly směřovány především na platy personálu zeměpanských úřadů, což byly na Moravě deputace (později reprezentace a komora a dále gubernium), tribunál (později nejvyšší a apelační soud), úřad zemských desk, komorní pokladna a fiskální úřad. Další výdaje šly na platy krajských hejtmanů šesti moravských krajů a také krajské lékaře. Z kamerálního rozpočtu se platily rovněž udělené penze nebo jiné čestné platy a také jedna duchovní nadace. Mezi mimořádné výdaje se počítaly kancelářské náklady pro zeměpanské instituce, pravidelně poskytované, i skutečně jednorázové platby, např. čištění komínů.

V některých částech příjmů mohlo docházet ke změnám. Zatímco tabáková reluice (50 000 zl. ročně) i stavovský příspěvek na platy tribunálu (3 000 zl.) zůstávaly konstantní, výše židovské kontribuce stále klesala (z 89 000 zl. na

[1)] Pavla Slavíčková, *Účetnictví mezi tradicí a racionalitou v českých zemích od středověku do počátku 18. století.* Olomouc 2017, s. 189; Eduard Mikušek, *Otázky skartace duplikátů knih kamerálního účetnictví*. Archivní časopis, 31, 1981, s. 76.

[2)] Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond B 1 – Gubernium (dále B 1), sign. C 6/2/1, kart. 181, fol. 2–29.

82 200 zl.), stejně jako židovské mýtné (ze 7 500 zl. na 6000 zl.). Z židovské kontribuce se platila jistá suma pro slezské Židy, a především refundace obyvatelům, jejichž majetky byly poškozeny ohněm a počasím, čímž se příjmy z ní zmenšily zhruba na třetinu.[3)] Mimo to se ale mohly objevit občas i další jednorázové příjmy. Od roku 1754 se příjmy navýšily tím, že stavové a královská města začali přispívat na personál nově vzniklého apelačního soudu.

Plánované výdaje na zeměpanské úřady
(údaje ve zlatých, za tečkou v krejcarech)

rok	reprezentace a komora	tribunál	úřad zemských desk	komorní pokladna	fiskální úřad	krajští hejtmané	krajští lékaři
1749	1390	28457.20	3655	2500	800	12000	2333.20
1750	21130.20	19422.20	3663.20	2500	800	12000	2800
1751	22630.20	19422.20	3663.20	2500	800	12000	2800
1752	22630.20	20922.20	3663.20	2500	800	12000	2800
1753	22630.20	14902.20	3663.20	2500	800	12000	2800
1754 až 1760	22630.20	25372.20	3663.20	2500	800	12000	2800

Rozpočet byl v zásadě postaven jako vyrovnaný, což lze odvodit z pevně stanovených opakujících se sum. Ale ze srovnání plánovaných příjmů a výdajů lze vidět, že zhusta výdaje poněkud převýšily příjmy. Nikdy se sice nejednalo o velkou sumu (většinou šlo o několik set zlatých), ale i tak to mohlo znamenat rozpočtový problém. K zapravení přebytku výdajů nad příjmy nesměla být použita suma vzniklá srážkou arrhy[4)] z platů. I když byla formálně vedena mezi výdaji, představovala v podstatě příjem a musela být odvedena vídeňské všeobecné komorní pokladně (Universal-Cammeral-Zahlamt) ve čtvrtletních splátkách.[5)] Deficit měl být uhrazen buď efektivním hospodařením v některých peněžních fondech, nebo z prostředků vybraných ze starých restů, jež vznikly před rokem 1748.

[3)] MZA, B 1, kniha 212, s. 47-89; opis kamerální systematiky v knize deklaratorií.

[4)] Daň z příjmů. V polovině 18. století byla stanovena u platů nad 2 000 zlatých ročně na 10 %, pro rozmezí od 100 do 1 999 zlatých ročně na 5 %, z příjmu pod 100 zlatých se neplatila.

[5)] Kamerální rozpočty pro jednotlivé roky jsou uloženy v MZA, B 1, sign. C 6/3, kart. 182.

Kamerální rozpočet – plánované příjmy a výdaje
(údaje ve zlatých, za tečkou v krejcarech)

rok	příjmy	výdaje	rozdíl	arrha
1749	85817	80507.10	+ 5309.50	—
1750	97267	97154.10	+ 112.50	5478.29
1751	96767	97087.30	- 319.30	5575.27
1752	96392	98088.4	- 1695.20	5622.30
1753	94817	93087.30	+ 1729.30	5057.46 ½
1754	98067	98737.30	- 669.30	5877.46 ½
1755	98067	98137.30	- 69.30	5887.46 ½
1756	98067	98137.30	- 69.30	5853.27
1757	98067	98137.30	- 69.30	5591.46 ½
1758	98067	97936.40	- 130.20	5615.16 ½
1759	98067	97970.40	- 96.20	5600.16.2
1760	149950	149759.40	- 190.20	5661.6 ½

Suma příjmů se v roce 1760 opticky skokově zvýšila, ale nemůžeme za tím hledat další zdroje příjmů. Příčina spočívala v jiném způsobu účtování. Židovská daň byla zaúčtována jako příjem v plné výši a nebyla snížena refundacemi za utrpěné škody ohněm nebo počasím. To bylo účtováno opět jako výdaj, proto i výdaje jsou adekvátně větší.

Pro první rok (zvaný systemální, tj. od 1. listopadu 1748 do 31. října 1749), kdy tyto nové poměry byly uvedeny v život, sestavil rozpočet pravděpodobně sám dvůr. Ale již krátce po jeho uplynutí dvůr konstatoval, že ve stanovené komorní systematice pravděpodobně nastaly změny v osobách, platech nebo jiných výdajích. Proto reprezentaci a komoře přikázal, aby mu během čtyř týdnů byl zaslán k nahlédnutí a aprobaci nový návrh pro další rok, sestavený podle vzoru toho předešlého.[6] Tak se také stalo a po drobných úpravách byl návrh v únoru 1750 dvorem schválen.[7] Rozpočet byl schválen až v průběhu druhého čtvrtletí, ale zpoždění nehrálo roli, protože celkové schéma bylo dané.

[6] MZA, B 1, sign. C 6/3/1, kart. 182, fol. 4-5; čistopis reskriptu Marie Terezie z 12. listopadu 1749. Z nadepsání této signatury na titulním listě obalu v registratuře „*Das abgeänderte Cameral-Systema pro anno 1750, 1751 bis 1762*“ plyne, že pozměněnou systematiku úřad vypracovával nejprve pro rok 1750.

[7] MZA, B 1, sign. C 6/3/1, kart. 182, fol. 21-22.

Od této doby byl úřední postup takový, že komorní pokladna nejprve zaslala ke dvoru přes nejvyšší zeměpanský úřad návrh nové systemizace. Ta měla být sestavována podle vzoru té předchozí, takže sem nebylo možné vložit nějaké další požadavky na zvýšení prostředků. Chtěl-li úřad nějaké navýšení, musel to nejprve řádně zdůvodnit v žádosti a očekávat schválení předem. Ode dvora byl potom tento návrh aprobován[8] a tím každý rok nařízen rozpočet úřadu na příští fiskální období. To se vztahovalo k tzv. vojenskému roku, jenž začínal 1. listopadu a končil 30. října následujícího kalendářního roku.[9] Důležité mezníky byly čtvrtletí (kvartály), protože to byly časté termíny úředních hlášení nejrůznějšího druhu.

Čtvrtletí	**Délka trvání**		
I.	1. listopadu	–	31. ledna
II.	1. února	–	30. dubna
III.	1. května	–	31. července
IV.	1. srpna	–	31. října

Aprobované rozpočty určovaly sumy, které je možné vynaložit na jednotlivé úřady v zemi i na penze a jiné platy. Od nich se nesměl úřad ani v nejmenším odchylovat a zachovávat jak strukturu výdajů, tak i jejich výšku. Komorní pokladna potom prováděla vyúčtování skutečných kamerálních příjmů a vydání a předkládala je společně s evidencí dluhů (*Schulden-Systema*) nejvyššímu zeměpanskému úřadu ve dvojím vyhotovení. Ten si jedno z nich uschovával do registratury pro svoji potřebu[10] a druhé zasílal do Vídně. V dobách reprezentace byla příjemcem těchto vyúčtování kancelář direktoria in publicis et cameralibus.

Příjmy a výdaje reálně spravovala komorní pokladna v Brně (komorní výplatní úřad, Cameral-Zahlamt), která vedla účty a vyplácela hotovost. Vznikla přeměnou

[8] Úpravy navržené kamerální systemizace byly většinou kosmetické, především dvůr upozornil na numerické chyby v součtech.

[9] První vojenský rok pro 1705 byl zaveden v listopadu 1704 (viz Josef Pekař, *České katastry 1654–1789*. Praha 1932, s. 96).

[10] Zachovaná hlášení na sobě nesou originální osobní pečeti a vlastnoruční podpisy tehdejšího pokladníka (Zahlmeistra) Königa i kontrolora Mentze.

tzv. rentmistrovského úřadu již v létě 1748.[11] Od počátku stála pod společným dohledem nejvyššího zeměpanského úřadu na Moravě a dvorské komory ve Vídni. V jejím čele byl pokladník (Zahlmeister), vyúčtování podepisoval společně s ním také kontrolor. Tehdejší (a pak dlouholetý) pokladník König byl původně zástupcem posledního a dlouholetého (od roku 1725) rentmistra Grima, který se po přeměně rentmistrovského úřadu na komorní pokladnu stal přísedícím královské deputace a potom i královské reprezentace a komory.[12]

Komorní pokladna zasílala do Vídně na *Directorium in publicis et cameralibus* různá vyúčtování, také ohledně nově zavedených kamerálních rozpočtů. Nikoli samostatně, ale přes nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě, Královskou reprezentaci a komoru (od května 1749), která vedla veškerou úřední korespondenci. Vyúčtování se prováděla měsíčně a také čtvrtletně, takže komorní pokladna vyhotovovala tzv. měsíční nebo kvartální extrakty, jak se tyto písemnosti nazývaly. Pro první dva měsíce kvartálu byly jednodušší, protože zahrnovaly pouze příjmy a jen nepravidelná vydání. V měsících, kdy končilo čtvrtletí (leden, duben, červenec a říjen) zahrnovaly i pravidelná vydání, především náklady na platy, penze a mimořádné příplatky. Odtud jasně vyplývá, že úředníci dostávali svou mzdu čtvrtletně na konci každého kvartálu. Stejně byly placeny i ty osoby, co pobíraly penze nebo různé příplatky. Čtvrtletní extrakty jsou potom sumářem tří měsíčních. Přinášejí příjmy i výdaje v úplnosti a poskytují ucelenější přehled.[13] Doposud se nepodařilo dohledat roční vyúčtování, takže není jisté, zda jej komorní pokladna vůbec vypracovávala.

Důležitým stabilizačním faktorem rozpočtu byly platy personálu. Od nové systematiky měly být konstruovány podle jiných pravidel. Zatímco dříve u nich byly stanoveny malé fixní základy, které byly doplňovány z taxovního úřadu, podle nových pravidel se základy platů zvýšily a byly pevné. Neumožňovalo to ale navyšování platů z peněz taxovního úřadu, což u starých písařů vzbuzovalo nevoli. V rámci zavedené platové systematiky byla stanovena výše a počty platů. Všechny žádosti o jejich polepšení, přídavky nebo přesuny do vyšších platových kategorií byly principiálně vyloučeny. Úřady je zamítaly právě s odkazem na pevně stanovenou systemizaci.

Jaké účetní pomůcky skutečně personál brněnské komorní pokladny vedl, ne-

[11] Již o rok dříve, než uvádí Bronislav Chocholáč, *Das Rentamt in Mähren*. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrg. von Michael Hochedlinger, Petr Maťa und Thomas Winkelbauer.Wien 2019, Teilband 2, s. 906. V dobrozdání ze 14. října 1748 pokladník König a kontrolor Mentz označují svou instituci jako „… *vorhin gewesten königlichen Rendt- nunmehro Cammeral-Zahlamt*“ (MZA, B 1, sign. C 6/2, kart. 181, fol. 60).

[12] K jeho osobě viz Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782.* Brno 2011, s. 234–242.

[13] V signatuře C 6/3/1 fondu B 1 je dochováno daleko více kvartálních extraktů než měsíčních.

dokážeme popsat. Písemnosti, které by dokumentovaly vnitřní poměry u této finanční instituce, se bohužel do naší doby nedochovaly.[14] Nelze tak doložit existenci účetních knih, zejména hlavní knihy a peněžního deníku, které se považují za hlavní znaky kamerálního účetnictví.[15] K dispozici tedy máme vedle kamerálních rozpočtů různá měsíční a čtvrtletní vyúčtování, která personál komorní pokladny vypracoval a která byla zasílána přes královskou reprezentaci a komoru do Vídně ke dvoru (k *Directoriu in publicis et cameralibus*). Z nich lze přesně stanovit náklady na jednotlivé instituce státní správy, ale také alespoň částečně poznat charakter finančních operací.

Tato vyúčtování mají pro svůj rozsah podobu sešitu a jsou vždy vázaná. Obsahují zejména celkovou bilanci příjmů a vydání, a to buď na začátku, nebo na konci. Obvykle jedna dvoustrana stačí na samostatné vyjmenování příjmů pro konkrétní rok. Většinu sešitu zabírá vydání, které je řazeno podle jednotlivých institucí státní správy, podle jejich významu. Výdaje začínají nejvyšším zeměpanským politickým úřadem (reprezentace a komora), následuje nejvyšší soudní instance v zemi (tribunál) a pak další. V rámci každého úřadu jsou vyjmenováni jeho členové se služebním zařazením, výší platu a velikostí arrhy. U sumy bývá poznámka na doklad, který dosvědčuje, že mzda byla vyplacena. Za správními institucemi následuje soupis držitelů penzí a různých dalších platů.

Zásadní je pevně stanovený rozpočet, u něhož se nepočítalo s vytvářením zisku, a vedení odděleného účtování kamerálních výdajů a komorních dluhů. Zavedení nové rozpočtové systematiky nepochybně souvisí s prosazením decenálního recesu v roce 1748. Jím přebírala státní správy vybírání přímých daní (*contributionale*) z rukou stavů s hlavním cílem, aby nedocházelo k prodlevám a opožďování při jejich shromažďování. Nedostatky při výběru se zřetelně projevovaly během války o rakouské dědictví, kdy se nedostávalo finančních prostředků na armádu, na niž bylo *contributionale* určeno.

K administraci přímých daní a komorních příjmů byly v dědičných rakouských zemích založeny jako nové úřady Deputace ve věcech komorních, kontribučních a smíšených vojenských. Právě ony obdržely krátce po svém vzniku zmíněný kamerální rozpočet. Začal platit pro vojenský rok 1749, který začal již 1. listopadu 1748. Ještě během tohoto vojenského roku se deputace 7. května 1749 v rámci

[14] Komorní pokladna (Komorní platební úřad, k. k. *Cameral-Zahlamt*) nemá samostatný fond v MZA. Po správních a názvových změnách by měla tato instituce vplynout do Zemského finančního ředitelství pro Moravu a Slezsko (k. k. *Finanz-Landesdirection*). Ve fondu Zemské finanční ředitelství se ale dochovaly písemné materiály až od roku 1850. Viz Kolektiv autorů, *Průvodce po státním archivu v Brně*. Brno 1954, s. 128–149; 331–332.

[15] Josef Blecha, *Účty a účetní materiál*. In: Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková, Česká diplomatika do roku 1848. Praha 1984, s. 324–325.

známé správní reformy proměnily v reprezentace a komory, které se tím staly nejvyššími zeměpanskými úřady v zemích.[16)]

Kamerální rozpočet a oddělené účtování komorních a vojenských výdajů a komorních dluhů nastoloval systém, který texty pramenů (reskripty) označují jako nový. Nezmiňují ale, že se jím nahrazuje nějaký starý. O jeho důležitosti a jako doklad zavedení nového pravidla svědčí, že si zaslaný rozpočet nejvyšší zeměpanský úřad zapsal do tzv. knihy deklaratorií. Do ní se zaznamenávaly zásadní pokyny a instrukce významné pro fungování instituce.[17)] Jelikož kamerální rozpočet pro zeměpanské správní instituce, jehož součástí byl i personální a platový status,[18)] byl zaveden současně ve více zemích monarchie, je možné, že se v některé z nich podaří najít konkrétní doklady o formě účtování komorních výdajů. Odvozuje-li se počátek zavedení kamerálního účetnictví od vydání knihy Johanna Mathiase Puechbergera „*Einleitung zu einem verbesserten Cameral-Rechnungs-Fuss auf die Verwaltung einer Herrschaft angewandt*“ v roce 1762,[19)] je již z titulu patrné, že se jednalo o vylepšení nějakého stávajícího kamerálního systému. Na formě vedení zasílaných rozpočtů a vyúčtování se nezměnilo nic ani po roce 1762, kdy byla obnovena dvorská komora a nově ustaven nejvyšší účetní dvůr (Hofrechenkammer),[20)] který kamerální rozpočty správních úřadů kontroloval. U něho ostatně Puchberger působil jako rada.[21)]

[16)] Ke genezi deputace a správních reforem viz Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie*, s. 33–83. Ke zřízení komorních pokladen viz Peter Georg Muir Dickson, *Finance and Government under Maria Theresia 1740–1780. II. Finance and Credit*. Oxford 1987, s. 24–25.

[17)] MZA, B 1, kniha 212, s. 65–79 (první kamerální rozpočet). O významu knih deklaratorií Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie*, s. 535–540.

[18)] Pro Čechy viz František Roubík, *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749–1790*. Sborník archivních prací, 19, 1969, s. 45, jejich přehled s. 162–170.

[19)] Eduard Mikušek, *Otázky skartace duplikátů knih kamerálního účetnictví*, s. 76.

[20)] Peter George Muir Dickson und Peter Rauscher, *Die Hofkammer im 18. Jahrhundert*. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie, s. 851–852.

[21)] K jeho činnosti Hans Leo Mikoletzky, *Johann Mathias Puechberg und die Anfänge der Hofrechenkammer*. Jahrbuch des Vereins für die Geschichte der Stadt Wien 17–18, 1961–1962, s. 133–148; viz také Georg Muir Dickson, Finance and Government II, s. 82–85.

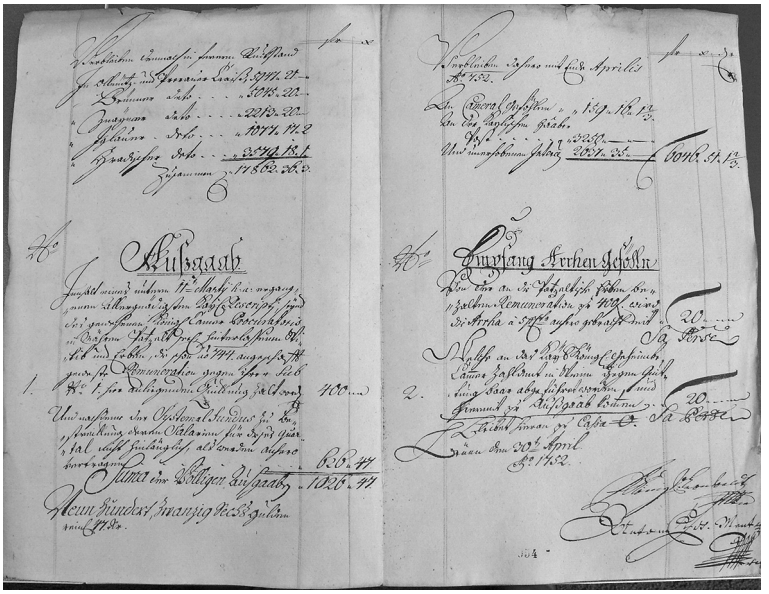

Obr. 1. Pohled na celkovou bilanci příjmů a vydání (MZA, B 1, sig. C 6, kart. 181)

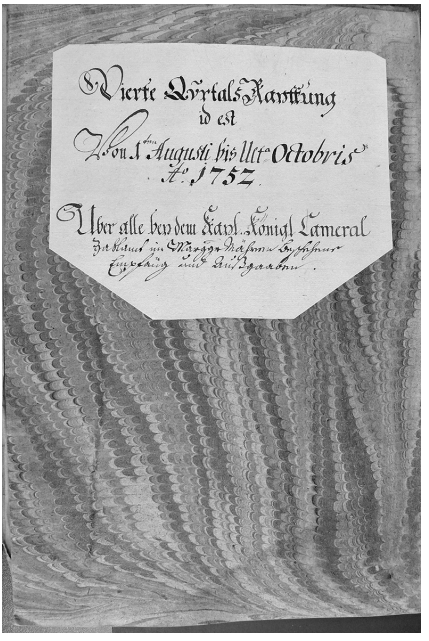

Obr. 2. Příklad obálky sešitového vyúčtování (MZA, B 1, sig. C 6, kart. 181)

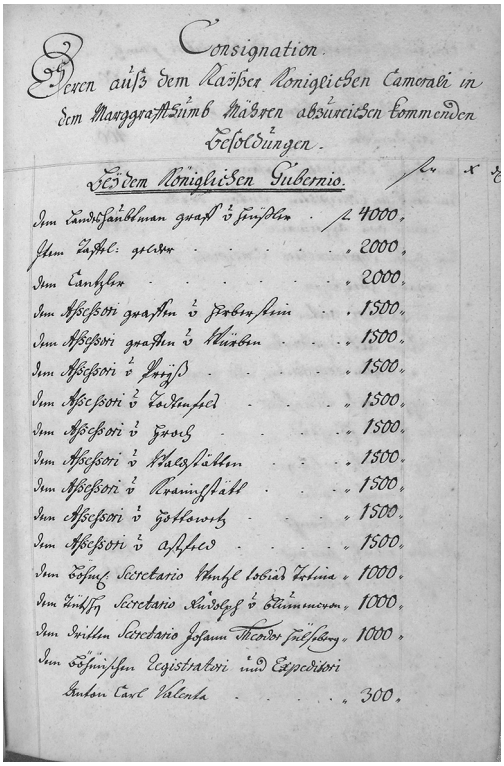

Consignation.
Deren auß dem Raißer Königlichen Camerali in dem Marggrafthumb Mähren abzureichen kommenden Besoldungen.

Bey dem Königlichen Gubernio. fr. x

Dem Landshaubtman graff v. Heußler	fr. 4000.
Item Taffel: gelder	„ 2000.
Dem Cantzler	„ 2000.
Dem Assessori graffen v. Herberstein	„ 1500.
Dem Assessori graffen v. Würben	„ 1500.
Dem Assessori v. Preyß	„ 1500.
Dem Assessori v. Todtenfeld	„ 1500.
Dem Assessori v. Hroch	„ 1500.
Dem Assessori v. Waldstätten	„ 1500.
Dem Assessori v. Kranichstätt	„ 1500.
Dem Assessori v. Hottowetz	„ 1500.
Dem Assessori v. Astfeld	„ 1500.
Dem Böhm: Secretario Wentzl Tobias Trtina	„ 1000.
Dem Tütschy Secretario Rudolph v. Blumencron	„ 1000.
Dem dritten Secretario Johann Theodor Hülseberg	„ 1000.
Dem Böhmischen Registratori und Expeditori Anton Carl Valenta	„ 300.

Obr. 3. Stanovené platy v kamerálním rozpočtu pro úředníky reprezentace a komory (MZA, B 1, kniha 212)

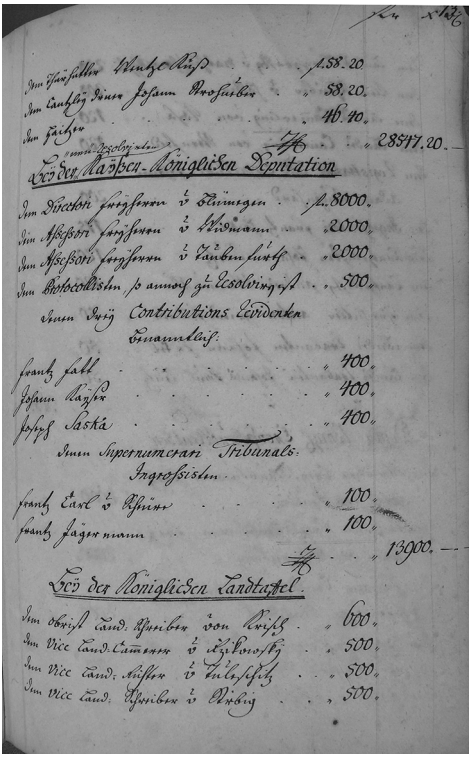

Obr. 4. Soupis penzí a čestných platů (MZA, B 1, kniha 212)

ZUSAMMENFASSUNG

DIE EINFÜHRUNG DER KAMERALISTISCHEN SYSTEMATIK IN DEN VERWALTUNGSINSTITUTIONEN DER LANDVERWALTUNG IN MÄHREN

Der Artikel befasst sich mit der Einführung des Kameralbudgets bei den Ämtern der Staatsverwaltung in Mähren im Jahr 1748 und seiner Anwendung ab dem Militärjahr 1749. Sein Hauptmerkmal war die Stabilität, die auf festen Einnahmen und Ausgaben beruhte. Ein entscheidender Teil des Budgets war das verbindliche Gehaltssystem für das Personal, das keine zusätzlichen Ausgaben über das geplante Maß hinaus zuließ. Das starre Rahmen der Budgets lässt die Frage zu, ob bei deren Anwendung die Kameralbuchhaltung verwendet wurde.

Schlüsselwörter: Kameralbudget – Kameralbuchhaltung – Staatsverwaltung – Mähren

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

THE INTRODUCTION OF THE CAMERAL SYSTEM IN THE PROVINCIAL ADMINISTRATIVE INSTITUTIONS IN MORAVIA

The article deals with the introduction of the cameral budget at the state administration offices in Moravia in 1748 and its application from the military year 1749. Its main feature was stability, based on fixed income and expenditure. A decisive part of the budget was a binding salary system for staff, which did not allow for additional expenditure beyond what was planned. The firm framework of the budgets raises the question of whether cameral accounting was used in its application.

Keywords: cameral budget – cameral accounting – state administration – Moravia

Překlad Artlingua, a. s.

Autoři tohoto čísla

Doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1; ivana.ebelova@ff.cuni.cz

Doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D., Ústav historických věd fakulty filozofické Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice; marie.mackova@upce.cz

Mgr. Pavel Pumpr, Ph.D., Katedra historie, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita, Reální 5, 701 03 Ostrava; pavel.pumpr@osu.cz

Doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., Ústav archivnictví a pomocných věd historických, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; ryantova@ff.jcu.cz

Doc. Mgr. Pavla Slavíčková, Ph.D., Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 12, 771 80 Olomouc; pavla.slavickova@upol.cz

Doc. PhDr. Zbyněk Sviták, CSc., Ústav pomocných věd historických a archivnictví, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno; svitak@phil.muni.cz

Doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D., Historický ústav FF Univerzity Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové; jana.vojtiskova@uhk.cz

Mgr. Lenka Vrchotová, Archiv České národní banky, Na Příkopě 28, 115 03 Praha 1, lenka.vrchotova@cnb.cz